

Fundacja „Ośrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich”

AREA NAUKI

kwartalne międzynarodowe czasopismo naukowe

LUBLIN 2023

KOLEGIUM REDAKCYJNE:

dr **Yuriy Hofman** – Przewodniczący Rady Redakcyjnej (Wołyński Narodowy Uniwersytet im. Lesi Ukrainki)

prof. dr hab. **Jerzy Kopel** (Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu, Polska)

dr hab. **Rafał Sura** prof. KUL (Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska)

prof. dr hab. **Andrii Dukhnevych** (Kierownik katedry nauk cywilnoprawnych, Wołyński Narodowy Uniwersytet im. Lesi Ukrainki)

prof. dr **Eduard Kisiliuk** (National Academy of Internal Affairs of Ukraine)

dr **Jan Telus** (Staropolska Akademia Nauk Stosowanych w Kielcach)

doc. dr **Ewa Jasiuk** (Katedra Prawa Międzynarodowego i Europejskiego, Wyższa Szkoła im. Ryszarda Łazarskiego w Warszawie)

doc. dr **Julia Fidria** (Kierownik Katedry Prawa i Postępowania Karnego, Wołyński Narodowy Uniwersytet im. Lesi Ukrainki)

RECENZENCI:

prof. dr hab. **Marcin Szewczak** prof. KUL (Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska)

prof. dr hab. **Jolanta Góral-Półrola** (Rektor Staropolskiej Akademii Nauk Stosowanych w Kielcach, członkini zarządu Polskiego Towarzystwa Neuropsychologicznego)

prof. dr hab. **Alexander Bradul** (Kryvyi Rih National University, Ukraine)

prof. dr n.med., Psycholog **Danuta Kossak** (Staropolska Akademia Nauk Stosowanych w Kielcach, Polska)

dr **Wacław Kotliński** (Dyrektor Instytutu Nauk Ekonomicznych, Staropolska Akademia Nauk Stosowanych w Kielcach, Polska)

REDAKCJA:

Albert Gofman (sekretarz redakcji, redakcja językowa, język ukraiński)

Julian Hofman (redakcja językowa, język polski)

Ruslana Smolinska (redakcja językowa, język angielski)

Wydawca:

Fundacja „Ośrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich”

20-023 Lublin, ul. Fryderyka Chopina 41/2, tel: +48 515 676 500

KRS 0000651857 NIP 7123325074 Regon 366073308

Nakład: papier - 100 egz., na CD-ROM - 100 egz.

DRUK:

DMK Studio s.j

Aleksandra Świętochowskiego 38, 20-467 Lublin, Polska.

ISSN 2544-1035

„AREA NAUKI” to kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe wydawane przez Fundację „Ośrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich”. Treści niniejszej publikacji stanowią własność intelektualną poszczególnych autorów, za które każdy z nich odpowiada. Fundacja nie ponosi odpowiedzialności za treść i sposób wykorzystania udostępnionych informacji.

SPIS TREŚCI

- 5 ----- **Bosniuk Oksana**
SPECYFIKA ROZWOJU USTAWODAWSTWA O KWITACH
ROLNYCH W UKRAINIE
- 15 ----- **Chorna Anastasiia, Lenher Yana**
RÓWNOŚĆ PRAW KOBIET I MEŻCZYŹN DO ALIMENTÓW I
WSPARCIA DZIECI W PRZYPADKU ROZWODU
- 27 ----- **Chvaliuk Halyna, Hrubinko Vasyl**
DYNAMIKA LICZBY KOMÓREK ALG
JEDNOKOMURKOWYCH CHLORELLA VULGARIS BEIJER
W WARUNKACH NATURALNYCH W ZALEWIE „STAW
TARNOPOLSKI”
- 42 ----- **Demchuk Anton**
PRAKTYCZNE I PRAWNE PRZESZKODY WE
WPROWADZENIU „INTELIĞENTNYCH KONTRAKTÓW”
JAKO FORMY ZAWIERANIA UMÓW
- 51 ----- **Fidria Julia, Krykunov Oleksandr**
UCZCIWOŚĆ SĘDZIEGO I JEJ WERYFIKACJA: DO KWESTII
SKUTECZNOŚCI
- 63 ----- **Husak Andrii**
SKUTECZNOŚĆ I PERSPEKTYWY WDRAŻANIA ŚRODKÓW
ZAPOBIEGAWCZYCH W SYSTEMIE PROBACJI DLA
PRZESTĘPCÓW NIELETNICH: ANALIZA PODEJŚĆ
TEORETYCZNYCH
- 75 ----- **Levchuk Volodymyr**
OGRANICZENIE DOSTĘPU DO WYMIARU
SPRAWIEDLIWOŚCI NA ETAPIE POSTĘPOWANIA
PRZYGOTOWAWCZEGO W OKRESIE STANU WOJENNEGO
- 84 ----- **Karpińska Nataliia, Lizun Valentyn**
KONFLIKT INTERESÓW W KONTEKŚCIE
PRZECIWDZIAŁANIA KORUPCJI: ISTOTA I MECHANIZM
ROZSTRZYGANIA
- 93 ----- **Mokhniuk Maksym**
UMOWY ELEKTRONICZNE: PROCEDURY PRAWNE,
PROBLEMY I PERSPEKTYWY
- 102 ----- **Mykolaichuk Anzhela**
SPECYFIKA KSZTAŁTOWANIA GOTOWOŚCI NAUCZYCIELA
DO ZAPEWNIENIA SKUTECZNEJ INTERAKCJI W
PROCESIE PODYPLOMOWEGO KSZTAŁCENIA
PEDAGOGICZNEGO: DOŚWIADCZENIE KRAJOWE I
ZAGRANICZNE

- 112** ----- **Provalna Neonila**
TRUDNOŚCI SPOŁECZNO-ADAPTACYJNE U DZIECI ZE
SPECJALNYMI POTRZEBAMI EDUKACYJNYMI W WIEKU
SZKOŁY PODSTAWOWEJ
- 122** ----- **Provalna Neonila**
INTERAKCJA NAUCZYCIELA SZKOŁY PODSTAWOWEJ Z
DZIEĆMI ZE SPECJALNYMI POTRZEBAMI EDUKACYJNYMI
Z ZABURZENIAMI ZE SPEKTRUM AUTYZMU (ASD)
- 132** ----- **Riabykh Nataliia**
ZAKRES ODPOWIEDZIALNOŚCI PRZEWOŹNIKA ZA
NIEWYKONANIE LUB NIENALEŻYTE WYKONANIE
ZOBOWIĄZAŃ WYNIKAJĄCYCH Z UMOWY PRZEWOZU
DROGOWEGO TOWARÓW
- 140** ----- **Spiesivtsev Denys**
PROBLEMY OCHRONY PRAW DO NIERUCHOMOŚCI WE
WSPÓŁCZESNYCH KONFLIKTACH ZBROJNYCH
- 147** ----- **Starchuk Oksana**
DUALISTYCZNA NATURA NOTARIATU
- 155** ----- **Stepchuk Mykola**
CECHY SUBIEKTYWNEGO SKŁADNIKA MECHANIZMU
ODSZKODOWANIA ZA SZKODY SPOWODOWANE
ZNISZCZENIEM LUB USZKODZENIEM NIERUCHOMOŚCI
W TRAKCIE DZIAŁAŃ WOJENNYCH
- 165** ----- **Zhuk Ilona**
PRAWNOMIĘDZYNARODOWE ASPEKTY
PRZECIWDZIAŁANIA LEGALIZACJI (PRANIU) DOCHODÓW
POCHODZĄCYCH Z PRZESTĘPSTW

Bosniuk Oksana

*Doktorantka Katedry
Dyscyplin Cywilnoprawnych
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Łesi Ukrainki
(Боснюк Оксана Павлівна
Здобувач кафедри цивільно-правових
дисциплін, юридичного факультету
Волинського національного Університету
імені Лесі Українки
ORCID 0009-0007-8882-1653)*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АГРАРНІ РОЗПИСКИ В УКРАЇНІ

У статті проведено дослідження особливостей вітчизняного законодавства про аграрні розписки. По-перше, вітчизняне законодавство про аграрні розписки характеризується власними особливостями становлення та розвитку: тривала незмінність положень спеціального закону; застосування пілотного проекту. По-друге, можна виявити закономірності еволюції законодавства про аграрні розписки у вигляді наступної періодизації його розвитку: 1) підготовчий, характеризувався створенням основних нормативно-правових засад та відсутністю реального впливу на суспільні відносини; 2) експериментальний етап, який відрізнявся внутрішньою етапністю, втіленням пілотного проекту, налагодженням організаційних та інституційних умов для функціонування аграрних розписок у правовому полі; 3) основними ознаками якого є масштабізація відносин з аграрними розписками, активізація нормотворчих ініціатив, накопичення судової практики.

Ключові слова: аграрна розписка, аграрне законодавство, аграрне право, сільськогосподарський товаровиробник, кредитування, сільськогосподарська продукція.

Постановка проблеми. Уже більше десяти років в українській системі права існує особлива юридична конструкція аграрної розписки. Оскільки вона з'явилася в результаті використання правового досвіду Бразилії, вітчизняний законодавець не змушений був торувати собі невідомий шлях: він уже мав у своєму розпорядженні накопичений багаторічний досвід, напрацьовану юридичну конструкцію, матеріали апробації її в реальних правовідносинах та інші безцінні фактори. Закон України «Про аграрні розписки» народився, опираючись на усі вищеперераховані сприятливі обставини. З одного боку, це стало його сильною стороною, а з іншого – спричинило певну слабкість, оскільки ця юридична конструкція певний час залишалася дещо чужорідною у вітчизняній системі права. При цьому поширення використання аграрних розписок в реальних відносинах, формування судової практики розгляду спорів щодо виконання таких розписок, поява

законопроектів, спрямованих на удосконалення юридичної конструкції аграрних розписок – усі ці обставини вимагають наукового узагальнення процесу становлення вітчизняного законодавства про аграрні розписки, а також виявлення його характерних ознак.

Аналіз стану досліджень. Незважаючи на поступовий, але невпинний розвиток нормативно-правових засад функціонування аграрних розписок, а також незважаючи на активізацію використання цього механізму на практиці, вітчизняна наукова доктрина мало уваги приділяє дослідженню правових питань видання, виконання та обігу аграрних розписок. Окремих проблем правового регулювання аграрних розписок торкалися такі учені як О. В. Борденюк, М. Гребенюк, Х.А.Григор'єва, С. Ф. Домбровський, В. В. Дударенко, Т. О. Коваленко, О. П. Кулинич, Д. Г. Макіяні, Ю. М. Павлюченко, А. В. Тарасенко, О.М.Туєва, В. Ю. Уркевич, Н. В. Фірсова та деякі інші. При цьому специфічні риси вітчизняного законодавства про аграрні розписки ще не досліджувалися.

У зв'язку з цим **метою статті є** виявлення особливостей становлення та розвитку вітчизняного законодавства про аграрні розписки.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про аграрні розписки» було прийнято 6 листопада 2012 року, а набув чинності цей закон 19 березня 2013 року. Проте «нерозуміння аграріями нового інструменту кредитування, а також устаєна недовіра до банківських установ та побоювання потрапити у кредитну пастку завадили поширенню кредитування за аграрними розписками серед аграрних товаровиробників регіонів» [1].

Тривала незмінність положень спеціального закону. Характерною особливістю законодавчого регулювання аграрних розписок, яка одночасно є досить незвичною ознакою в рамках вітчизняної системи права, слід вказати стабільний зміст спеціального законодавства. Прийняття Закону України «Про аграрні розписки» в 2012 році стало відправною точкою. При цьому за більш ніж 10 років свого існування даний Закон піддавався змінам, по-перше, дуже рідко, по-друге, проведені зміни не стосувалися самого механізму аграрних розписок – вони були продиктовані змінами інших законів та реформуванням дотичних юридичних сфер (наприклад, зміни назв органів та інституцій тощо).

Виникає логічне питання про те, яким чином оцінювати виявлену обставину. Для всебічної ґрунтовної відповіді на це питання ми пропонуємо проаналізувати три можливі варіанти розуміння виявленої тривалої незмінності Закону України «Про аграрні розписки»:

а) як позитивну стабільність. Д. А. Монастирський вважав, що стабільність закону – це його ознака, яка характеризує «здатність закону бути адекватним регулятором суспільних відносин протягом тривалого часу без внесення до закону концептуальних (суттєвих) змін» [2, с. 82-83]. У нашому випадку із Законом України «Про аграрні розписки» протягом тривалого часу відбуваються технічні, а не змістовні зміни. При цьому відносини із аграрними розписками демонструють позитивну динаміку, тобто закон при своїй незмінності здатен забезпечувати відтворення цих відносин, їх регулювання.

б) як негативну застарілість. Стабільність закону є однією з двох парних теоретико-правових категорій. Зворотною та урівноважуючою стороною стабільності є динамічність закону. Динамізм законодавства означає обґрунтовану змінюваність змісту законодавства внаслідок розвитку і зміни суспільних відносин. Тобто ключовими ознаками здорового динамізму мають бути обґрунтованість змін, а також спрямування їх на розвиток та адекватність трансформаціям суспільних реалій.

в) як індикатор неактуальності правового механізму аграрних розписок. Тобто логіка така: якщо законодавець прийняв цей Закон та «забув» про нього на десятиріччя, то у ньому немає потреби, він «неживий». Ця точка зору могла би бути більш обґрунтованою, якби не руйнувалася низкою вагомих аргументів. По-перше, нарощування кількості аграрних розписок, обсягу залученого фінансування, об'ємів заставленої сільськогосподарської продукції. Навіть за перше півріччя найбільш складного воєнного 2022 року було видано 480 аграрних розписок, за ними було отримано 3,66 млрд грн, а у заставу було передано 333 тис. тонн врожаю сільськогосподарської продукції [3]. По-друге, активна методична робота судових органів у напрямі шліфування цього правового механізму, що втілюється у накопиченні судової практики та напрацюванні певних усталених підходів до вирішення типових спорів у цій сфері.

Ця думка додатково доводиться показниками нормотворчої роботи. Так, законопроекти, спрямовані на удосконалення юридичної конструкції аграрної розписки, з'явилися вже з 2020 року. Першим слід вказати проект Закону про внесення змін до Закону України «Про аграрні розписки» та деяких інших законодавчих актів України щодо функціонування та обігу аграрних розписок від 19.11.2020 року №2805-д [4]. Цим законопроектом пропонуються зміни, які суттєво трансформують первісну юридичну конструкцію аграрної розписки. У вересні 2023 року він був офіційно знятий з розгляду в результаті очікуваного прийняття іншого законопроекту – «Про електронні аграрні розписки» від 02.05.2023 року № 9266 [5]. Цей законопроект пропонує досить прогресивні зміни, однак вони, як не парадоксально, мало стосуються трансформації того механізму аграрних розписок, який нам відомий на сьогодні. Тобто, за задумом нормотворця, ми можемо очікувати на появу двох паралельних законів, якими будуть врегульовуватися відносини щодо аграрних розписок та електронних аграрних розписок.

Таким чином, на наш погляд, усі перераховані та проаналізовані вище обставини доводять, що: а) тривала незмінність законодавства про аграрні розписки є закономірним наслідком його іноземно-правового походження, поступового впровадження в дію, накопичення практичного досвіду таких правовідносин, виявлення проблем та потенційних точок зростання; б) окреслену стабільність прогнозовано змінить та врівноважить динамічна трансформація внаслідок реалізації очікуваних нормотворчих ініціатив; в) стабільність спеціального законодавства відіграла роль інкубатора для спокійного становлення та розвитку інституту аграрних розписок в українській системі права.

1) Застосування пілотного проекту. Родзинкою законодавства про аграрні розписки слід визнати нетиповий спосіб введення його до широкого застосування. Запровадження такого законодавства відбувалося за допомогою проведення пілотного проекту, що мав назву «Аграрні розписки в Україні» та виконувався Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC) в партнерстві зі Швейцарською Конфедерацією [6].

Сам термін «пілотний проект» запозичено з англійської – він є прямим перекладом «pilot project». Вітчизняна теорія юриспруденції оперує терміном «правовий експеримент», під яким розуміється «врегульована нормами права процедура поступового одержання досвіду щодо реформування певної сфери суспільних відносин шляхом застосування науково обґрунтованих підходів, моделей, механізмів з метою поширення позитивних результатів на якомога більший територіальний простір або галузь» [7].

При цьому аналіз вказаних відомчих наказів може допомогти нам виявити ознаки експериментальної природи пілотного проекту по аграрним розпискам. Для цього будемо опиратися на ті ознаки правового експерименту, які виділені у доктрині [7; 8]:

а) тимчасовий характер, тобто правовий експеримент обов'язково повинен бути обмеженим у часі. Для пілотного проекту по аграрним розпискам така ознака була притаманна, оскільки наказом Мінагрополітики та Мін'юсту «Про запровадження пілотного проекту з відпрацювання технології введення в обіг аграрних розписок» від 04.09.2014 року № 331/1471/5 встановлювався План заходів з реалізації пілотного проекту з відпрацювання технології введення в обіг аграрних розписок на прикладі Полтавської області. Відповідно до цього Плану заходів аналіз результатів реалізації мав настати у січні 2015 року, тобто активна фаза пілотного проекту була розрахована орієнтовно на чотири місяці. При цьому за результатами здійсненого аналізу було прийнято рішення запровадити додаткову стадію його проведення. Фактично цей крок був втілений у наказі Мінагрополітики та Мін'юсту «Про запровадження пілотного проекту з відпрацювання технології введення в обіг аграрних розписок» від 01.09.2015 року № 332/1627/5. Цим наказом надавалася нормативно-правова основа для поширення експериментального регулювання на ще три області впродовж наступних чотирьох місяців.

б) локалізація, тобто обмеженість чітко встановленими територіальними межами чи напрямками. Як було зазначено вище, дана ознака правового експерименту теж існувала в своєму класичному варіанті під час реалізації пілотного проекту по аграрним розпискам. Так, для втілення цього проекту було обрано спочатку одну область – Полтавську, яка мала стати найкращим універсальним майданчиком для апробації нового правового механізму, і в цілому такий розрахунок себе виправдав. На другій стадії географію пілотного проекту було розширено на ще три області: Черкаську, Вінницьку, Харківську. На третій стадії до проекту долучилися наступні чотири області – Сумська, Миколаївська, Хмельницька і Тернопільська. У 2018 році законодавчі положення про аграрні розписки почали повноцінно діяти по всій території України, крім тимчасово окупованої території Автономної

Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях [9]. Поступове розширення проекту та приєднання до нього нових регіонів дозволило оптимізувати технічний процес, зробило його плавним, мінімізувало стресові моменти;

в) спрямованість на одержання позитивного досвіду. Мета правового експерименту може бути різною: апробація нових моделей правового регулювання, вибір з кількох альтернативних моделей правового регулювання, технічне удосконалення нормативно-правових конструкцій, яке можливе лише в результаті практичного застосування, тощо. Однак у випадку пілотного проекту по аграрним розпискам мета була технічною за своєю суттю. Тобто Закон України «Про аграрні розписки» уже був прийнятий та вступив у дію, саме тому юридична конструкція аграрної розписки уже була втілена на законодавчому рівні. Однак закон не працював: залишалася безліч питань у сучасно-техніко-юридичній площині. Вони здебільшого полягали в тому, як інституційно організувати та налагодити процес видачі, виконання та обігу аграрних розписок в реальному житті. Мета пілотного проекту була чітко окреслена та винесена в назву відомчого наказу – вона полягала у відпрацюванні технології введення в обіг аграрних розписок;

г) відтворення позитивних умов на більш широкий загальний рівень. Слід погодитися, що і в цій ознаці правового експерименту пілотний проект по аграрним розпискам відповідає теоретичним канонам. Це проявлялося в поступовому поширенні проекту на нові регіони держави, масштабуванні досягнутих результатів та охопленні зрештою усієї території України. Такий висновок підтверджується стрімким щорічним зростанням обсягів залученого фінансування. Наприклад, у 2016 році було видано 41 аграрну розписку й залучено фінансових ресурсів на суму 120 млн грн, що в 3,2 рази більше, ніж у попередньому 2015 році [10]. Станом на 2020 рік, за офіційними даними, уже понад 2000 виробників сільськогосподарської продукції у всій країні залучили більше, ніж 1 млрд доларів США фінансування від 200 кредиторів, при цьому понад 90% цих виробників – невеликі господарства [11; 12];

д) вплив на суспільні відносини з метою досягнення певних змін. Для того, щоб правовий експеримент не залишився формальним, він має бути проаналізований, а його результати мають бути піддані об'єктивному оцінюванню та використанню у подальшій нормотворчій роботі. Для пілотного проекту по аграрним розпискам це теж було характерно. По-перше, самим планом заходів передбачалася підготовка пропозицій по удосконаленню законодавства для оптимізації нормативного забезпечення відносин з аграрними розписками. По-друге, реалізація пілотного проекту стала перехідним етапом розвитку законодавства у сфері аграрних розписок. Обережне та поступове вбудовування необхідних організаційних та інституційних умов для нормального та безпечного функціонування інституту аграрних розписок в Україні стало запобіжником для прикрих помилок, злочинних махінацій і зрештою юридичної «смерті» цього перспективного аграрно-правового механізму. При цьому на практиці були виявлені деякі недоліки та проблеми реалізації положень законодавства. Так, наприклад, у рамках реалізації пілотного проекту було прийнято наказ Міністра України від 30.03.2015 року №454/5 «Про внесення змін до

Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» (Щодо зняття заборони і аграрної розписки), який набув чинності 17.04.2015 року [13].

На нашу думку, використання пілотного проєкту як різновиду правового експерименту було виправданим в умовах відсутності необхідних організаційних, інституційних та інформаційних умов для видачі, виконання та обігу аграрних розписок.

2) Існування загального законодавства, яка врегульовує відносини щодо аграрних розписок. Незважаючи на існування спеціального Закону України «Про аграрні розписки», реальні правовідносини у цій сфері вимагають додаткового регулювання в окремих питаннях. Мова йде, здебільшого, про ті питання, які є дотичними, допоміжними – для їх регламентації існує власне законодавче забезпечення. Так, наприклад, відносини щодо аграрної розписки регулюються Законом України «Про нотаріат», який містить норму про те, що дублікат аграрної розписки не видається [14]. Подібним чином врегульовує відносини щодо аграрної розписки і Закон України «Про виконавче провадження» [15]. Невід’ємною складовою законодавства про аграрні розписки є і ЗК України, яким врегульовано відносини використання земель сільськогосподарського призначення, що становлять основу аграрного виробництва. Питання щодо підтвердження прав потенційного боржника на земельні ділянки вирішуються саме за правилами земельного законодавства. Не менш важливе значення відіграє і таке міжгалузеве джерело законодавства про аграрні розписки як Закон України «Про Митний тариф» [16].

Міжгалузеві зв'язки, які простежуються за схематичною системою законодавчих актів, що спільно врегульовують ті чи інші питання видачі, виконання та обігу аграрних розписок, наглядно демонструють, що правовий інститут аграрних розписок став органічною частиною сучасного законодавства України. З одного боку, це безумовний плюс, адже це додатково підкреслює затребуваність та еволюційну здібність аграрної розписки. Однак з іншого боку, це обумовлює залежність інституту аграрної розписки від коливань та реформувань усієї системи законодавства та окремих її складових.

3) Значна процесуальна складова законодавства про аграрні розписки. Ця ознака проявляється, по-перше, у змісті Закону України «Про аграрні розписки», більша частина норм якого спрямована на врегулювання процесуальних, а не матеріальних відносин. По-друге, Закон України «Про аграрні розписки», як і багато інших законодавчих актів, виявився абсолютно безпорадним до моменту розробки і прийняття необхідних підзаконних нормативно-правових актів. Яскравим прикладом може послужити прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру аграрних розписок» від 17 липня 2013 року № 665 [17], якою було розблоковано дію спеціального Закону. Однак фактичне створення реєстру затягнулося в часі та затримало поширення відповідних правовідносин.

Необхідні зміни, без яких Закон України «Про аграрні розписки» залишився би декларативним та непрацюючим, втілилися також у низці допоміжних актів, наприклад, у наказах Мін'юсту України «Про

затвердження Змін до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 15.05.2013 року № 888/5 [18], «Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень» від 02.04.2012 року № 512/5 [19]. За допомогою цих та інших підзаконних нормативно-правових актів створювалися реальні передумови для функціонування спеціального законодавства про аграрні розписки.

4) Вагома роль судової практики. Доктринальні позиції щодо ідентифікації актів судових органів у ролі джерел права неоднозначні. Однак при цьому ігнорувати той потужний вплив на законодавство, який здійснює судова система як інституційне втілення правозастосування, досить небезпечно. Нам імпонує позиція В. М. Єрмоленко, який виважено обстоює думку про зайняття судовим прецедентом свого місця в системі аграрного права. При цьому професор чітко розмежовує судові акти за їх можливістю виступати джерелом права: «джерельну природу мають креативні (нормотворчі) вердикти Конституційного та Верховного судів України передусім у силу своєї нормативної природи. Існуючі акти, що мають індивідуальну правову природу, джерелами бути не можуть» [20, с. 453].

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження можна підсумувати ключові моменти. По-перше, вітчизняне законодавство про аграрні розписки характеризується власними особливостями становлення та розвитку: а) тривала незмінність положень спеціального закону; б) застосування пілотного проекту; в) існування загального законодавства, яка врегульовує відносини щодо аграрних розписок; г) значна процесуальна складова; д) вагома роль судової практики.

По-друге, на основі проведеного дослідження можна виявити закономірності еволюції законодавства про аграрні розписки у вигляді наступної періодизації його розвитку: 1) підготовчий (камеральний) етап (2012 – 2014 роки), який характеризувався створенням основних нормативно-правових засад та відсутністю реального впливу на суспільні відносини; 2) експериментальний етап (2014 – 2018 роки), який відрізнявся внутрішньою стадійністю, втіленням пілотного проекту, налагодженням організаційних та інституційних умов для функціонування аграрних розписок у правовому полі; 3) етап розвитку (з 2018 року до сьогодні), основними ознаками якого є масштабізація відносин з аграрними розписками, активізація нормотворчих ініціатив, накопичення судової практики.

Джерела та література:

1. Негода Ю. В. Аграрні розписки як інструмент структурної трансформації фінансово-кредитних відносин в аграрному бізнесі регіону. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2019. № 18. С. 40 – 53.

2. Монастирський Д. А. Стабільність закону: поняття, сутність та фактори забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 199 с.

3. Статистика 2022. URL: <https://agroregisters.com.ua/statystyka-2022/> (дата звернення: 01.10.2023 року)

4. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про аграрні розписки» та деяких інших законодавчих актів України щодо функціонування та обігу аграрних розписок від 19.11.2020 року №2805-д. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70479

5. Проект Закону про електронні аграрні розписки від 02.05.2023 року № 9266. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=76047 (дата звернення: 01.10.2023 року)

6. Мікуляк К. А., Герасименко Д. Є. Фінансова підтримка розвитку суб'єктів аграрного сектору в сучасних умовах. *Студентський науковий вісник*. Економічні науки. 2022. Вип. 1 (22). Ч. I. С. 22 – 30.

7. Путренко О. Державно-правовий експеримент: поняття та ознаки. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. Вип. 1. С. 29 – 32.

8. Лялюк О. Ю. Експерименти у практиці державного будівництва: проблеми правового регулювання. *Проблеми законності*. 2009. № 105. С. 41 – 48.

9. Борденюк О. В. Аграрна розписка як інструмент для регулювання аграрних договірних відносин. *Екологічне право*. 2020. Вип. 3. С. 7 – 10.

10. Давиденко Н. М. Нетрадиційні джерела фінансування аграрного сектору економіки України. *Науковий вісник НУБІП України*. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес». 2016. Вип. 244. Ч. 1. С. 222 – 228.

11. Аграрні розписки стали успішним інструментом залучення фінансування. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=608d6777-0c92-4765-99b7-492c44c97be2&title=AgrarniRozpiskiStaliUspishnimInstrumenomZaluchenniaFinansuvannia> (дата звернення: 07.05.2021)

12. Макіяч Д. Г. Аграрна розписка: проблемні аспекти інноваційного правового інституту, покликаного забезпечити виконання зобов'язань агровиробника. *Право і суспільство*. 2021. № 3. С. 59 – 67.

13. Петренко А. Аграрні розписки – альтернативний механізм кредитування аграрного сектору України. *Юридична газета*. 2015. № 29-30. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/agrarni-rozpiski--alternativniy-mehanizm-kredituvannya-agrarnogo-sektoru-ukrayini.html> (дата звернення: 01.10. 2023 року)

14. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 року. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383.

15. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 30. Ст. 542.

16. Про Митний тариф: Закон України від 19.10.2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 92. Т. 1. Стор. 9. Ст. 5700.

17. Про затвердження Порядку ведення Реєстру аграрних розписок: постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2013 року № 665. *Урядовий кур'єр*. 2013. № 180.

18. Про затвердження Змін до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Мін'юсту України від

15.05.2013 року № 888/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 39. Стор. 133. Ст. 1410.

19. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень: наказ Мініюсту України від 02.04.2012 року № 512/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 27. Стор. 23. Ст. 1018.

20. Єрмоленко В. М. Джерела аграрного права: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 510 с.

SPECYFIKA ROZWOJU USTAWODAWSTWA O KWITACH ROLNYCH W UKRAINIE

W artykule przeanalizowano specyfikę krajowego ustawodawstwa dotyczącego kwitów rolnych. Po pierwsze, krajowe ustawodawstwo dotyczące kwitów rolnych charakteryzuje się własnymi cechami formowania i rozwoju: długoterminową niezmiennością przepisów specjalnej ustawy; zastosowaniem projektu pilotażowego. Po drugie, możliwość wyeliminowania konsekwentnej ewolucji ustawodawstwa dotyczącego kwitów rolnych w postaci następującej periodyzacji jego rozwoju: 1) przygotowawczy, charakteryzujący się utworzeniem podstawowych zasad regulacyjnych i brakiem realnego wpływu na stosunki społeczne; 2) etap eksperymentalny, który wyróżniał się wewnętrznym etapowaniem, wdrożeniem projektu pilotażowego, ustanowieniem warunków organizacyjnych i instytucjonalnych dla funkcjonowania kwitów rolnych w dziedzinie prawnej; 3) którego głównymi cechami są skalowanie relacji z kwitami rolnymi, intensyfikacja inicjatyw ustawodawczych i kumulacja praktyki sądowniczej.

Słowa kluczowe: kwit rolny, ustawodawstwo rolne, prawo rolne, producent rolny, kredytowanie, produkty rolne.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON AGRARIAN RECEIPTS IN UKRAINE

The article examines the peculiarities of domestic legislation on agrarian receipts. The key points can be summarized based on the research results. First, domestic legislation on agrarian receipts is characterized by its peculiarities of formation and development: a) long-term immutability of the provisions of the special law; b) application of the pilot project; c) the existence of general legislation that regulates relations regarding agrarian receipts; d) significant procedural component; e) the significant role of court practice. Secondly, based on the conducted research, it is possible to identify the regularities of the evolution of the legislation on agrarian receipts in the form of the following periodization of its development: 1) preparatory (cameral) stage (2012 - 2014), which was characterized by the creation of basic legal frameworks and the lack of real influence on social relations; 2) experimental stage (2014-2018), which was distinguished by its internal phasing, the implementation of a pilot project, the establishment of organizational and institutional conditions for the functioning of agrarian receipts in the legal field; 3) development stage (from 2018 to today), the main features of which are the scaling of relations with agrarian receipts, the activation of rule-making initiatives, and the accumulation of court practice.

Keywords: agrarian receipt, agrarian legislation, agrarian law, agricultural producer, lending, agricultural products.

Chorna Anastasiia

*Doktorantka Katedry Prawa Konstytucyjnego,
Administracyjnego i Międzynarodowego
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Łesi Ukrainki*

*(Чорна Анастасія Андріївна
аспірантка кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID 0009-0004-2663-9678)*

Lenher Yana

*doktor nauk prawnych, profesor,
profesor Katedry Prawa Konstytucyjnego,
Administracyjnego i Międzynarodowego
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Łesi Ukrainki*

*(Ленгер Яна Іванівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID 0000-0003-2666-9709)*

**РІВНІСТЬ ПРАВ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК НА УТРИМАННЯ ТА
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІТЕЙ ПРИ РОЗЛУЧЕННІ**

В результаті дослідження даної теми встановлено, що рівність прав батьків на дітей є актуальною, досліджено, що проблемним на сьогодні є збільшення розлучень, і як результат, дітей, які не отримують належного догляду та виховання від одного з батьків, що порушує їх права і унеможливає в повному обсязі отримувати належне забезпечення, що гарантоване чинним законодавством. В результаті аналізу чинного законодавства констатовано закріплення однакового обов'язку обох батьків щодо виховання та забезпечення своїх дітей незалежно від факту перебування у зареєстрованих відносинах, чи в стані розлучення. Також цей принцип закріплений в Основному Законі України, вказавши на рівність прав чоловіків і жінок. Наразі підтвердженням є факт недотримання батьками своїх прав і неповне виконання обов'язків через різні причини (перешкоджання одного з батьків у спілкуванні дитини з іншим, небажання спілкуватися того з батьків, хто не проживає з дитиною разом, рішення суду про заборону у спілкуванні, тощо). В дослідженні зосереджено увагу на тому, що діти – це не лише права, а і обов'язки обох батьків. І батьки не можуть

обмежуватися у здійсненні своїх прав та обов'язків щодо їхніх дітей, адже кожна дитина заслуговує на піклування як матері, так і батька, особливо у таких складних періодах для нашої держави.

Ключові слова: рівність прав чоловіків і жінок, права дітей, права батьків, рівність прав батьків, право на шлюб, право на виховання та утримання дитини.

Перш ніж розглядати дану тему в контексті прав батьків на дітей, потрібно зазначити що відповідно до Конституції України, а саме ст. 24 жінки та чоловіки рівні абсолютно у всіх правах та свободах, які гарантуються та охороняються державою. Безперечно також і в Сімейному кодексі України в ст. 141, чітко зазначено що (далі – кодекс) мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Тобто наш законотворець зацікавлений в тому щоб кожен з батьків брав повноцінну участь в житті та вихованні дитини. Адже це є дуже важливим, особливо в час коли країна переживає дуже страшні та важкі часи в стані війни, коли діти лишуються без одного з батьків, а в деяких випадках і обох батьків.

Метою та завданням даної статті є аналіз прав та обов'язків батьків щодо дітей після розлучення та доведення важливості виконання обов'язку піклування та утримання обома батьками своїх дітей, незалежно чи перебували вони зареєстрованому шлюбі чи ні.

Серед основних особистих немайнових обов'язків батьків СК України називає обов'язок забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я (ст. 143 СК України). Мати, батько дитини, які перебувають у шлюбі, а також мати, яка не перебуває у шлюбі, зобов'язані забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я.

Батько, котрий не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, батьківство якого визначено у свідоцтві про народження дитини або визнано за рішенням суду, зобов'язаний за повідомленням служби у справах дітей, що здійснюється у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, забрати дитину для утримання та виховання з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я, якщо цього не зробила мати дитини. У разі якщо батько не перебуває у шлюбі, він набуває статусу самотнього батька.

Ще одним особистим немайновим обов'язком батьків є обов'язок зареєструвати народження дитини в органі ДРАЦС (ст. 144 СК України). Батьки зобов'язані невідкладно, не пізніше одного місяця від дня народження дитини зареєструвати народження дитини в органі ДРАЦС. Невиконання цього обов'язку є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом. У разі смерті батьків або неможливості для них з інших причин зареєструвати народження дитини реєстрація провадиться за заявою родичів, інших осіб, уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, в якому народилася дитина або в якому на цей час вона перебуває.¹

¹ Сімейне право України: підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. С.289.

Принцип рівності прав та обов'язків батьків щодо дитини став результатом розвитку суспільства та ґрунтується на загальнодемократичному принципі рівності усіх людей за їх гідністю та правами, який проголошений статтею 1 Загальної декларації прав людини.

У Постанові Верховної Ради України «Про концепцію державної сімейної політики від 17.09.1999 року серед іншого проголошено паритетну рівновагу та партнерство між жінками і чоловіками в усіх сферах життя – надання їм рівних можливостей для повної реалізації у трудовій та суспільній діяльності, виховання дітей і вільний та справедливий розподіл сімейних обов'язків.²

Принцип рівності прав та обов'язків батьків щодо дитини ґрунтується на нормах Конституції України, які проголошують, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (ст. 21), громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24). Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї (ст. 51). Вказані положення знайшли своє втілення також і у нормах СК України. Так, відповідно до ч. ч. 5 та 6 ст. 7 СК учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками. Жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї. Крім того, ч. 2 ст. 54 СК надає жінці та чоловікові право усі найважливіші питання життя сім'ї вирішувати спільно, на засадах рівності, а також право противитися усуненню їх від вирішення питань життя сім'ї.³

Здійснення батьками свого обов'язку щодо належного виховання та забезпечення для дитини усіх належних факторів для життя і зростання, надання охоронюваних законом прав та мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності. Права батьків щодо дітей не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини, а лише задля її безпечного життя та розвитку. Відмова батьків від дитини є суперечливою моральним засадам суспільства, незалежно від обставин життя матері чи батька.

Розглядаючи питання в контексті важкого періоду в країні та зараз інститут сім'ї переживає суттєві зміни: знижується кількість зареєстрованих шлюбів, народжуваність, а отже, й наявність дітей в сім'ї. Станом на зараз переважаючим сімейним осередком є подружжя пара з однією дитиною, рідше із двома й більше дітьми. Зростає число розлучень, незареєстрованих шлюбів і частка позашлюбних народжень, що, в свою чергу, зумовляють поширення так званої неповної сім'ї,

² Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію державної сімейної політики» від 17.09.1999 р. ВВР України. 1999. №46. ст.404.

³ Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // Верховна Рада України. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

тобто родини, в якій внаслідок різних причин виховує дитину (дітей) один з батьків.

Сім'я як соціальний інститут, як елемент культури суспільства, існує багато тисячоліть. Таємниця її довговічності полягає в тому, що вона виступає найважливішою опосередкованою ланкою у відносинах людини з навколишнім світом і найбільш ефективно сприяє соціалізації особистості в соціумі. Так як сім'я – це один із найбільш духовних і соціальних здобутків людства, що зберігає й оберігає людську сутність і цінність людини. Відтак, найбільш оптимальним природним середовищем для фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку дитини є і залишається сім'я. Адже сім'я – це та сфера існування неповнолітньої особи, в якій зароджується та міцніє надія в завтрашньому дні, саме тому будь-яка держава та суспільство зацікавлені в розвитку сімейних правовідносин, від яких в значній мірі залежить розвиток особистості дитини, що проявляється в гармонійному поєднанні її інтересів сім'ї та суспільства.⁴

Основними факторами формування неповних родин є розлучення або роздільне (за різними обставинами) проживання подружжя, осиротіння дітей через передчасну смерть одного з батьків (що зараз дуже часто трапляється через російську військову агресію щодо нашої держави), позашлюбні народження. Але діти мають продовжувати жити і мають право виховуватися обома батьками, навіть якщо вони не живуть разом.

Рівність прав та обов'язків матері та батька дитини не припиняється внаслідок розірвання шлюбу між ними після народження дитини. Питання про те, з ким із подружжя, що розриває шлюб, будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей, має вирішуватися подружжям за їх спільною згодою у письмовому договорі, який подружжя подає до суду разом із заявою про розірвання шлюбу (ч. 1 ст. 109 СК).

Цікаво, що в сімейному праві встановлювалися положення, які допускали певну юридичну нерівність суб'єктів, які законодавець намагається виправити в процесі розвитку сімейного законодавства. Одним із таких прикладів були положення щодо шлюбного віку чоловіків і жінок, який за попередньою редакцією ч.1 ст. 22 СК України встановлювався для жінок 17 років, а для чоловіків 18 років. Нині це питання актуалізується у зв'язку з тим, що до вказаної норми СК України внесено зміни і встановлено однаковий шлюбний вік для чоловіків і жінок – 18 років. Це є новелою, яка введена Законом України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку» від 15.03.2012 року.⁵

Така ідея знаходила підтримку в науці задовго до її законодавчого оформлення, утім воно неоднозначно сприйнято правознавцями. Т.В. Войтенко вважає, що така вимога продиктована

4 Синегубов О.В. Загальні положення здійснення права дитини на сім'ю. *Форум права*. 2013. № 4. С. 367-373.

5 Закон України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку»: від 15.03.2012 р. // ВВР України. 2012. №49. – Ст. 562.

самим життям, адже саме з досягненням 18 років завершується формування людського організму, особи отримують середню освіту, а іноді й спеціальність, що надає змогу самостійно організувати сімейне життя, особа набуває повну цивільну дієздатність, а відповідно до ст. 6 СК України – втрачає статус дитини, припиняються права та обов'язки батьків по вихованню дітей.⁶

О.В. Синегубов наголошує на тому, що «з точки зору готовності до сімейного життя за критеріями фізичної, моральної та соціальної зрілості, діти не є готовими до його створення шляхом укладення шлюбу».⁷

Встановлення однакового шлюбного віку для жінок та чоловіків забезпечує рівність прав в суспільстві, які відображають прагнення держави в особі законотворця перейняти відомі європейські стандарти щодо забезпечення рівних можливостей жінки і чоловіка у суспільстві. Загалом, встановлення для саме осіб жіночої статі граничного віку 16 чи 17 років взагалі не гарантує, що всі без винятку жінки саме у цьому віці, а не у 18 досягають необхідного рівня відповідальності після укладення шлюбу, що є дуже індивідуальним. У наш час жінки народжують у віці від 25 до 35 років, і це є абсолютною нормою, адже діти є бажаними та запланованими.

Щодо ухилення одного з батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності незалежно батько це чи мати, встановленої законом, адже обидва з батьків мають рівні обов'язки щодо забезпечення належного життя для дитини незалежно від віку або статі. Неповнолітні батьки мають такі ж права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, і можуть їх здійснювати самостійно, адже при народженні дитини і укладенні шлюбу до досягнення повноліття, вони отримують повну цивільну дієздатність. Неповнолітні батьки, які досягли шістнадцяти років, мають право на звернення до суду по захист прав та інтересів своєї дитини. Неповнолітні батьки також мають право на безоплатну правову допомогу в суді. Питання виховання дитини завжди мусить вирішуватися батьками спільно. Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні та забезпеченні і має право на особисте спілкування з нею. Своєю чергою, той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто живе окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвитку дитини.

Одним із завдань сімейного законодавства є забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку. Держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини (ст. 5 СК України). Позаяк діти не мають достатнього соціального досвіду, то саме сімейне виховання дає можливість забезпечити їх нормальний фізичний, моральний, інтелектуальний та соціальний

6 Войтенко Т. Шлюбний вік в сімейному законодавстві України. *Закон і життя*. 2013. №8/3 (260). С.36-38.

7 Синегубов О. В. Здійснення особистих немайнових прав осіб, що не досягли повноліття: дис... доктора юрид. наук. : 12.00.03 / Синегубов Олег Васильович; Харк. нац. ун-т. внутр. справ. Х., 2015. С. 292.

розвиток, дає змогу стати повноцінним членом суспільства та збагатити певним соціальним досвідом.

Як зазначає О. О. Пунда, назагал під вихованням розуміється вплив суспільства на особистість, яка розвивається. У широкому розумінні – це соціалізація, тобто процес формування інтелекту, фізичних і духовних сил людини. Виховання є цілеспрямованою діяльністю, покликаною сформувати систему якостей особистості, поглядів і переконань відповідно до виховних суспільних ідеалів. Виховання здійснюється через культуру, освіту та навчання у процесі різного виду діяльності та під впливом спадковості й середовища.⁸

Інколи батько та мати не можуть дійти згоди щодо виховання та утримання дітей, і звичайно, для врегулювання будь-яких спорів звертаються до суду, аби визначити місце постійного проживання для дитини, забезпечення дитини, надання належної освіти.

Сімейним законодавством встановлено вичерпний перелік спорів, пов'язаних із вихованням дітей, які розглядаються судом і в яких обов'язкову участь беруть органи опіки і піклування. До них, зокрема, належать спори: про місце проживання дитини при роздільному проживанні батьків (ст. 161 СК України); про здійснення батьківських прав батьком або матір'ю, який/яка проживає окремо від дитини (ст.ст. 158, 159 СК України); про відібрання батьками малолітньої дитини від будь-якої особи, яка тримає її не на підставі закону або рішення суду (ст. 163 СК України); про позбавлення та відновлення батьківських прав (ст. ст. 164–169 СК України); про відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав (ст. 170 СК України).

Інколи батьки можуть вирішити питання про проживання та виховання дитини після розлучення шляхом мирних переговорів та досягнення домовленостей, а в деяких випадках можна скористатися медіацією між адвокатами або представниками кожного з батьків. Якщо особи хочуть засвідчити свої домовленості в цьому допоможе укладення нотаріально засвідченого договору щодо користування батьківськими правами та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини, в якому батьки можуть визначити не тільки участь у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо (встановити графік зустрічей з дитиною, хто з батьків які конкретно потреби задовольняє), але і встановити місце проживання дитини, порядок її утримання, надання освіти та інших соціально важливих потреб.

Сімейним кодексом України встановлено, що місце проживання дитини, яка не досягла 10 років, визначається за згодою батьків. Місце проживання дитини, яка досягла 10 років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла 14 років, визначається нею самою. (ст. 160 Сімейного кодексу України).

Відповідно до ст. 141 СК України, мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони в шлюбі між собою. Зазвичай після розірвання шлюбу діти залишаються проживати з матір'ю, про що свідчить судова практика. Такі рішення

⁸ Пунда О. О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини: монографія. Хмельницький–Київ, 2005. С. 313.

обґрунтовуються положенням Принципу 6 Декларації прав дитини, прийнятої резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року, де зазначено, що дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові та розуміння. Вона має, якщо це можливо, зростати в піклуванні та під відповідальністю своїх батьків, у будь-якому разі – в атмосфері любові та моральної і матеріальної забезпеченості; малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю. Важливий момент – є встановлення тих виняткових обставин, що є підставою для такого розлучення. Чіткого переліку виняткових обставин на законодавчому рівні не закріплено. Такими обставинами, приміром, можуть бути – відсутність у матері самостійного постійного доходу, аморальна поведінка матері, зловживання матір'ю спиртними напоями чи наркотичними засобами та ін.

Проте Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у інформаційному листі від 17 серпня 2017 року № 9-1580/0/4-17 надав роз'яснення судам нижчих інстанцій щодо окремих питань судової практики у справах про визначення місця проживання дитини. Ці роз'яснення ґрунтуються на підставі рішення Європейського суду з прав людини, який ухвалив рішення у справі «М. С. проти України» від 11 липня 2017 року, котре набуло статусу остаточного 11 жовтня 2017 року. В цьому рішенні Європейський суд з прав людини констатував порушення Україною права заявника, гарантованого ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод «Право на повагу до приватного і сімейного життя», у зв'язку з рішеннями національних судів про визначення місця проживання дитини заявника. При цьому Європейський суд з прав людини наголосив на тому, що в усіх подібних випадках основне значення має вирішення питання про те, що найкраще відповідає інтересам самої дитини, що має першочергове значення.

Відповідно рішення Європейського суду з прав людини та роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ сприятимуть національним судам у детальнішому дослідженні обставини справи щодо того, хто з батьків здатен якнайкраще забезпечити інтереси дитини, та збільшать шанси батьку дитини в задоволенні позовних вимог щодо визначення місця проживання дитини на його користь.⁹

Також в законодавстві є положення що кожна дитина має право на сімейне виховання, яке містить у собі також право на спілкування з іншими членами сім'ї та родичами: дідусям, бабусею, братами, сестрами тощо. Це право дитини обов'язково мусить зберігатися і у випадку розірвання шлюбу між її батьками чи визнання їхнього шлюбу недійсним, якщо ж звичайно вищевказані родичі виявляють бажання на спілкування з дитиною. Дитина, що потрапила в важку життєву ситуацію, має право на безперешкодне спілкування з батьками та іншими родичами. Екстремальна ситуація може виникнути у випадку її арешту, затримання, ув'язнення, нещасливого випадку, тяжкої хвороби.

⁹ Сімейне право України: підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 298.

Дитина, яка опинилась у такому становищі, потребує особливої підтримки своїх близьких. Тому відмовити їй у контакті з батьками чи родичами можна тільки за наявності дуже серйозних причин.

Право на виховання дитини – це особисте немайнове право батьків. Воно є тісно пов'язаним з особою, а тому не може бути передане іншим особам. Батьки не можуть бути позбавлені цього права не інакше як за рішенням суду та на підставах, передбачених чинним законодавством. Батьки не можуть передавати будь-кому свої права на виховання дитини й не можуть відмовитися від них, не припиняються ці права і тоді, коли батьки разом із дитиною не проживають.

Пріоритетність батьківського виховання забезпечується наявністю у батьків цілого комплексу інших немайнових прав, покликаних забезпечити ефективно здійснення батьками їх прав та виконання обов'язків щодо виховання дитини. Так, батьки мають право:

- на безперешкодне спілкування з дитиною (ст. 153, 157, 168 СК України);
- на визначення місця проживання дитини (ст. 160, 163 СК України);
- вимагати відібрання малолітньої дитини в будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду (ст. 163 СК України).¹⁰

Права та обов'язки батьків щодо народження дитини, вважаю, виникають ще з зачаття, адже життя – це найважливіша цінність, також виховання та утримання дитини як суб'єктивні обов'язки виникають після народження дитини та її реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану. Зміст цих обов'язків визначити досить важко, але окреслити межі правового регулювання є необхідним.

Зміст суб'єктивних прав батьків на виховання має охоплювати:

- 1) право батьків на власну думку щодо виховання та поведінки щодо дитини;
- 2) право батьків забороняти іншим особам певну поведінку по відношенню до їхньої дитини та інших осіб, які тісно взаємодіють з дитиною;
- 3) право батьків на захист права на їхнє виховання своєї дитини в разі його порушення. До цього визначення мають належати ті права, які закріплює за батьками сімейне законодавство. Інші дії батьків щодо виховання дитини, оскільки вони не одержали законодавчого закріплення, не мають правового значення, а отже, не підлягають правовому регулюванню.

Найважливішими моральними принципами та засадами, на яких ґрунтуються уявлення соціуму про виховання дітей, є повага до дитини, як окремої особистості, до її людської честі та гідності, врахування її особистих уподобань та психологічних кордонів, особливостей її психічного та фізичного розвитку, виключення будь-якого психологічного чи фізичного насильства над дитиною. Автор вважає, що здійснення будь-ким з батьків фізичного насильства над дитиною повинне бути караним, тобто якщо до вихователів або вчителів в навчальному закладі надійшла інформація, що дитина піддається

¹⁰ Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. комент. / З. В. Ромовська. Київ : Ін Юре, 2003. С. 304.

такому, вони мають мати закріплений обов'язок повідомити орган опіки і піклування аби не травмувати не тільки фізичне здоров'я дитини, а і зберегти психологічне. Стримування власної волі дитини під час її виховання, прагнення до підкорення її всім велінням батьків, зневажаючи уподобання дитини, її фізичний, моральний та психічний стан розцінюються як застосування до дитини відповідної форми насильства (залежно від конкретної поведінки батьків), що суперечить моральним засадам суспільства. Крім того, суперечить моральним засадам суспільства здійснення батьками виховання шляхом подання дитині поганих прикладів – якщо батьки ведуть аморальний або навіть злочинний спосіб життя.

Стаття 150 СК України містить перелік тих дій, які батьки зобов'язані вчиняти щодо дитини з метою забезпечення її права на належне виховання та розвиток. До них закон відносить:

- піклування про здоров'я дитини;
- піклування про фізичний та духовний розвиток дитини;
- забезпечення здобуття дитиною повної середньої освіти;
- підготовка дитини до самостійного життя;
- повага до дитини.

Крім того, стаття містить також і перелік тих дій, від яких батьки зобов'язані утримуватися під час здійснення виховання дитини. Вони зобов'язані утримуватися від:

- будь-яких видів експлуатації дитини;
- неповаги до дитини;
- фізичних покарань;
- таких видів покарань, які принижують людську гідність

дитини.¹¹

Таким чином, на батьків покладається обов'язок впливати на свідомість дитини, незалежно чи перебувають вони у шлюбі, чи проживають з дитиною однією сім'єю, щоб вона зростала особистістю, яка поважає права та свободи інших людей, любить свою сім'ю, свій народ і свою Батьківщину. Проте норма ч. 1 ст. 150 СК України має належні ознаки норми моралі й має декларативний характер, вона не може бути забезпечена санкцією, оскільки не завжди формування особистості, яка є гідним членом суспільства та громадянином власної держави, залежить тільки від батьківського виховання. Особистість формується в першу чергу у сім'ї, а батьки стають прикладом для наслідування дитиною, адже в першу чергу вони мають не аби який психологічний вплив на ще не сформовану особистість. Звичайно, на її формування впливають також інші соціальні групи, зокрема такі, як навчально-виховні заклади, які охоплюють усі ланки системи освіти, позашкільні та культурно-просвітницькі заклади, засоби масової інформації, соцмережі, які зараз активно використовують діти, адже це набрало великої популярності за останній час у суспільстві, тощо. Крім того, кожна дитина має свої індивідуальні, властиві тільки їй особливості психіки, фізіології та розумових процесів, які також впливають на соціалізацію дитини та формування її особистісних якостей. Тому і на

11 Цивільне право України : підручник : у 2 кн. Кн. 1 / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2005. С. 233-234.

дитину виплавають в першу чергу сім'я у якій вона зростає, а далі і все що її оточує в житті.

З огляду на все вищенаведене можна зробити наступні висновки. Батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо виховання та утримання дитини, і жоден з них не може когось обмежувати у цьому праві, адже батьки рівні у межах відповідальності перед дитиною та державою. Зменшення віку можливості вступу для жінок було частиною гендерної нерівності між чоловіками та жінками, адже люди мають бути рівні у межах прав вступу в шлюб та обсягу дієздатності. Право на виховання дитини – це найважливіше особисте немайнове право кожного з батьків, і ні в якому разі ніхто не може перешкоджати у його здійсненні, незалежно від того чи перебувають у шлюбі чи проживають однією сім'єю батьки. Кожна дитина має право на належне виховання батьками та ні в якому разі не має піддаватися фізичному або психологічному насильству, адже батьки повинні виховувати психологічно стійких та врівноважених дітей, які будуть жити та насолоджуватися життям.

Джерела та література:

1. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію державної сімейної політики» від 17.09.1999 р. ВВР України. 1999. №46. ст.404.
2. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. Верховна Рада України. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
3. Синегубов О.В. Загальні положення здійснення права дитини на сім'ю. *Форум права*. 2013. № 4. С. 367-373.
4. Сімейне право України: підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.
5. Пунда О. О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини: монографія. Хмельницький–Київ, 2005. С. 313.
6. Закон України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку» : від 15.03.0212 р. ВВР України. 2012. №49. Ст. 562.
7. Войтенко Т. Шлюбний вік в сімейному законодавстві України. *Закон і життя*. 2013. №8/3 (260). С. 36-40.
8. Синегубов О. В. Здійснення особистих немайнових прав осіб, що не досягли повноліття: дис... доктора юрид. наук. : 12.00.03 / Синегубов Олег Васильович; Харк. нац. ун-т. внутр. справ. Х., 2015. 508 с.
9. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. комент. / З. В. Ромовська. Київ : Ін Юре, 2003. С. 304.
10. Цивільне право України: підручник : у 2 кн. Кн. 1 / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2005. С. 443.

RÓWNOŚĆ PRAW KOBIEŃ I MĘŻCZYŹN DO ALIMENTÓW I WSPARCIA DZIECI W PRZYPADKU ROZWODU

W wyniku badania tego tematu stwierdzono, że równość praw rodziców do dzieci jest istotna, oraz zbadano, że obecnie problemem jest wzrost liczby rozwodów, w skutek tego dzieci, które nie otrzymują odpowiedniej opieki i wychowania od jednego z rodziców, co narusza ich prawa i uniemożliwia pełne otrzymanie odpowiedniego wsparcia gwarantowanego przez obowiązujące przepisy. Z analizy obowiązujących przepisów wynika, że oboje rodzice mają taki sam obowiązek wychowania i utrzymania dzieci, niezależnie od tego, czy pozostają w zarejestrowanym związku, czy w stanie rozwodu. Zasada ta jest również zapisana w Ustawie Zasadniczej Ukrainy, która stanowi, że mężczyźni i kobiety mają równe prawa. Obecnie potwierdza się, że rodzice nie przestrzegają swoich praw i nie wypełniają swoich obowiązków z różnych powodów (utrudnianie przez jednego z rodziców komunikacji dziecka z drugim, niechęć rodzica, który nie mieszka z dzieckiem, decyzja sądu o zakazie komunikacji itp.) Badanie koncentruje się na fakcie, że dzieci są nie tylko prawami, ale także obowiązkami obojga rodziców. A rodzice nie mogą być ograniczani w wykonywaniu swoich praw i obowiązków wobec dzieci, ponieważ każde dziecko zasługuje na opiekę zarówno matki, jak i ojca, zwłaszcza w tak trudnym okresie dla naszego kraju.

Słowa kluczowe: równość praw kobiet i mężczyzn, prawa dzieci, prawa rodziców, równość praw rodziców, prawo do małżeństwa, prawo do wychowania i utrzymania dziecka.

EQUALITY OF RIGHTS FOR MEN AND WOMEN TO MAINTAIN AND PROVIDE FOR CHILDREN IN CASE OF DIVORCE

This study establishes the relevance of equal parental rights concerning children, particularly in the context of escalating divorce rates. The analysis reveals a concerning trend where children, due to the inadequate care and education provided by one parent, experience a violation of their rights, hindering their ability to fully benefit from the legal protections guaranteed by current legislation.

Upon scrutinizing existing legislation, it is evident that both parents share an equal obligation to raise and provide for their children, irrespective of their relationship status—whether in a registered partnership or undergoing divorce. This principle, aligned with the Basic Law of Ukraine, underscores the equal rights of men and women. However, an examination of current practices reveals instances where parents fail to uphold their rights and discharge their responsibilities, often due to various impediments (such as one parent obstructing the child's communication with the other, reluctance of the non-custodial parent to engage, or court decisions restricting communication).

The research emphasizes that children embody not only rights but also shared responsibilities for both parents. Parents must not curtail their exercise of rights and responsibilities toward their children, especially during the challenging period of divorce. Every child deserves the care and support of both parents. Issues related to child-rearing and support should be resolved collaboratively, guided by moral convictions and mutual consent.

For parents living together, decisions about raising children should be reached through mutual agreement. However, divorced or divorcing

parents should navigate these issues thoughtfully to safeguard the psychological well-being of their shared child. Resolution options include mutual agreement, court intervention, or the increasingly popular method of mediation. Regardless of the approach chosen, the paramount consideration in these situations is always to act in the best interests of the child.

Keywords: equality of rights, men and women, children's rights, parental rights, equality of parental rights, right to marriage, right to raise and maintain a child.

Chvaliuk Halyna

Doktorantka Katedry Biologii Ogólnej i Metod Nauczania Nauk Przyrodniczych Tarnopolskiego Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Wolodymyra Hnatiuka (Чвалюк Галина Василівна аспірант кафедри загальної біології та методики навчання природничих дисциплін, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, ORCID 0000-0003-4146-0815)

Hrubinko Vasyl

Doktor habilitowany nauk biologicznych, profesor, kierownik Katedry Biologii Ogólnej i Metod Nauczania Nauk Przyrodniczych Tarnopolskiego Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Wolodymyra Hnatiuka (Грубінко Василь Васильович доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної біології та методики навчання природничих дисциплін, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, ORCID 0000-0002-4057-9374)

ДИНАМІКА КІЛЬКОСТІ КЛІТИН МІКРОВОДОРОСТІ CHLORELLA VULGARIS BEIJER В ПРИРОДНІХ УМОВАХ У ВОДОСХОВИЩІ «ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ СТАВ»

Chlorella vulgaris є ключовим елементом для оцінки стану якості води у «Тернопільському ставі». Цьогоріч для очищення ставу, пригнічення розвитку синьо-зелених водоростей і збагачення води киснем було внесено пасту хлорели у кількості 192 кг. Упродовж літньо-осіннього періоду вегетації ми досліджували динаміку змін кількості водоростей у природному середовищі. Пробу відбирали з глибини 0,3-1 м. Одночасно з відбором фітопланктону відбиралися фізико-хімічні проби для визначення кислотності та температури води. Об'єм інтегрованої проби приблизно 0,75 дм³. Підрахунок кількості клітин проводили за допомогою лічильної камери Горяєва під мікроскопом при збільшенні об'єктиву у 40 разів. Аналіз гістограми на основі середньої кількості клітин хлорели в 1 мл води свідчить про нестабільність показників протягом досліджуваного періоду. Споживання нітрат-іонів веде до зростання рН.

Ключові слова: динаміка чисельності *Chlorella vulgaris* Beijer, «Тернопільський став».

Постановка наукової проблеми та її значення. Фітопланктон є важливим індикатором якості води через його високу видову диференціацію, швидкість росту та чутливість до чинників навколишнього середовища. Європейська Водна Рамкова Директива вимагає оцінки тривалості, інтенсивності та поетапності цвітіння фітопланктону для визначення екологічного стану різних типів водойм. Планктонна мікродорость *Chlorella vulgaris* є ключовим елементом для оцінки стану екологічної якості вод Тернопільського ставу. Окрім того, розуміння фізико-хімічних та біологічних факторів має вирішальне значення для роз'яснення їх впливу на причини покращення або погіршення стану водосховища [15].

Аналіз останніх досліджень даної проблеми. Біомаса та угруповання фітопланктону значно змінюються в просторі та часі під впливом різних фізико-хімічних, гідрологічних та біологічних факторів. Такі чинники, як поживні речовини (які можуть надходити з різних джерел: підйом, річковий скид або ґрунтовий стік), температура води, кислотність, солоність, доступність світла, каламутність відповідають за формування фітопланктонних угруповань, як знизу вгору, так і ефекти зверху вниз [19].

У Європейському Союзі Рамкова Водна Директива [14] спрямована на досягнення доброго екологічного стану для всіх європейських водних поверхонь. У цій директиві кілька індикаторів фітопланктону використовуються для оцінки стану екологічної якості як перехідних, так і прибережних вод, а саме: а) біомаса фітопланктону; б) таксономічний склад і концентрація клітин; і в) частота та інтенсивність цвітіння [13].

Звичайні темпи росту фітопланктону з мінімальною частотою моніторингу, один раз на день, дають базову обробку даних, що набагато більше ніж застосовується в стандартній практиці [20]. Щоб оцінити природу динаміки чисельності хлорели залежно від впливу на них фізико-хімічних факторів, ми досліджували кількість клітин *Chlorella vulgaris* з частотою кожних 2 тижні у Тернопільському ставі за допомогою підрахунку водоростей.

У даному дослідженні відображено вплив фізико-хімічних факторів на кількість клітин мікродорості. Швидкість зміни величини їх чисельності підтверджують, що регулярний відбір проб необхідний для детального спостереження за такими екосистемами.

Формулювання мети та завдань статті. Ця робота має за мету вивчити вплив основних фізико-хімічних факторів на динаміку кількості клітин даного виду водорості в природних умовах водосховища «Тернопільський став», оцінити мілілітність даної екосистеми.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Водосховище «Тернопільський став» – зрегульований водотік р. Серет – лівої притоки р. Дністер. Тип ставу – русловий [3]. *Chlorella vulgaris* Beijer — вид одноклітинних зелених водоростей. Вперше описана М. Бееринком 1890 року із ставку в Делфті, що у Голландії [11]. Хлорела використовує 25-30% сонячної енергії, у той час як квіткові рослини — тільки 7-13% [10]. Багатство поживних речовин (білків, вітамінів, мінералів, амінокислот і хлорофілу) і унікальна здатність швидко розмножуватися викликали інтерес

вчених. Її можна назвати справжнім концентратом калорій та вітамінів. Також в ній знайдено речовину, яка має антибіотичну активність – «хлорелін». Хімічний склад хлорели досить стабільний. Привертає увагу надзвичайно висока пластичність метаболізму хлорели, досліджено кілька способів застосувань [16]. Мікрроводорість *Chlorella vulgaris* – альтернатива для очищення стічних вод [6].

Пробу відбирали з конкретної глибини – 0,3-1 м. Одночасно з відбором фітопланктону оцінювали фізико-хімічні проби для визначення кислотності та температури води у ставі, найбільш прийнятним є об'єм батометра 0,5-0,75 дм³.

П'ять місяців відбирали проби та проводили аналізи кожних два тижні з липня по листопад 2023 року включно. З метою дослідження динаміки фітопланктону вимірювалися ще кілька супутніх фізико-хімічних параметрів води: температура, кислотність, що найкраще пояснювали просторово-часові закономірності, що спостерігалися в спільноті фітопланктону.

Літні місяці характеризувалися вищою чисельністю клітин та біомасою порівняно з прохолоднішими осінніми, особливо з примінусовими температурами листопада. При характеристиці фізико-хімічних факторів використовували показники кислотності та температури.

Фітопланктон найбільш точно визначає трофічний рівень водоймища. Наприклад, для оліготрофних і мезотрофних вод характерно низьке відношення чисельності фітопланктону до його біомаси, а для гіпертрофних – високе. Біомаса фітопланктону в гіпертрофних водоймах становить більше 400 мг/л, в евтрофних – 40,1-400 мг/л, в дистрофних – 0,5-1 мг/л. Підвищення евтрофікації, або надмірне накопичення у водоймі органічної речовини, тісно пов'язане з посиленням процесів фотосинтезу в фітопланктоні. Масовий розвиток синьо-зелених водоростей призводить до погіршення якості води, її «цвітіння». Цвітіння – не стихійне явище, воно складається протягом досить тривалого часу, іноді двох і більше вегетаційних періодів. Передумови різкого зростання чисельності фітопланктону – наявність водоростей у водоймі та їх здатність до розмноження при сприятливих умовах. Наприклад, лімітуючим фактором для зелених водоростей є азот, розвиток діатомових, значною мірою залежить від вмісту у воді заліза, синьо-зелених – марганець. Цвітіння води вважається слабким, якщо біомаса фітопланктону знаходиться в межах 0,5-0,9 мг/л, помірним – 1-9,9 мг/л, інтенсивним – 10-99,9 мг/л, а при гіперцвітінні вона перевищує 100 мг/л [1].

Для повнішого розуміння та оцінки ситуації на тернопільському водосховищі, ми скористалися даними з відкритого доступу на сайті Державного агентства водних ресурсів України і відобразили їх у таблиці 1.

Результати моніторингу за даними поста спостереження (абсолютні значення) з 01.07.2023 р. до 04.12.2023 р. по посту: р. Серет, 180 км, м. Тернопіль, Тернопільське вдсх., питний в/з [5]

Дата	Азот загальний, мг/дм ³	Амоній-іони, мг/дм ³	Біохімічне споживання кисню за 5 діб, мгО ₂ /дм ³	Завислі (суспендовані) речовини, мг/дм ³	Кисень розчинений, мгО ₂ /дм ³	Нітрат-іони, мг/дм ³	Нітриг-іони, мг/дм ³	Сульфат-іони, мг/дм ³	Фосфат-іони (поліфосфати), мг/дм ³	Хлорид-іони, мг/дм ³
03.07	0,6	0,29	2,5	17	11,4	1,2	0,01	49	0,01	17
01.08	1,6	0,23	3	17	11,2	0,98	0,02	80	0,03	20
04.09	0,96	0,39	2,5	11	7,3	0,53	0,02	34	0,12	18
02.10	1,3	0,15	2,3	9	8,1	2,3	0,03	57	0,08	17
06.11	1,3	0,27	3,3	12	8,1	2,4	0,03	52	0,02	17
04.12	1,43	0,54	2,5	14	10,8	2,5	0,03	43	0,08	20

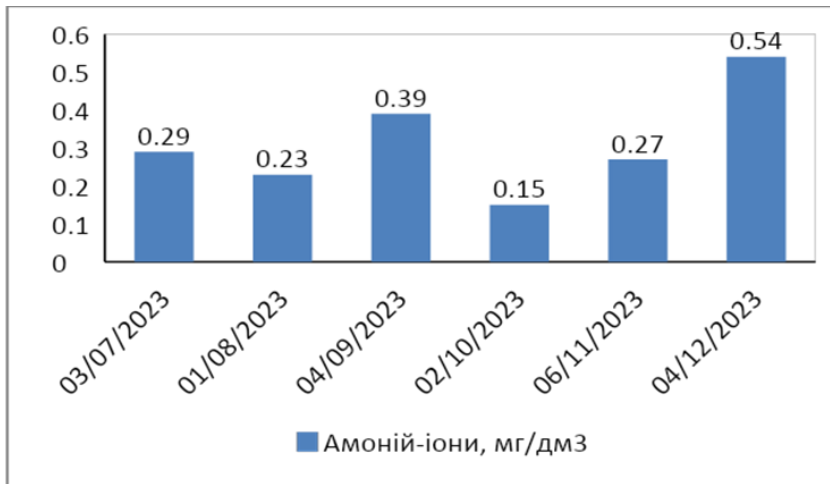

Рис. №1. Абсолютний вміст Амоній-іони, мг/дм³: період з липня до листопада 2023 року

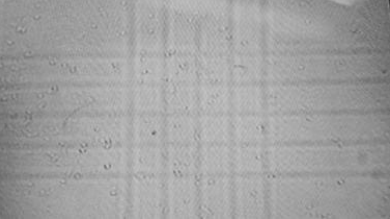
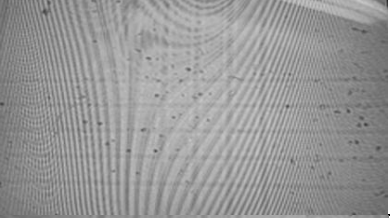
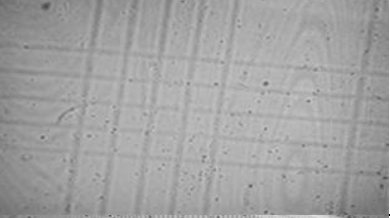
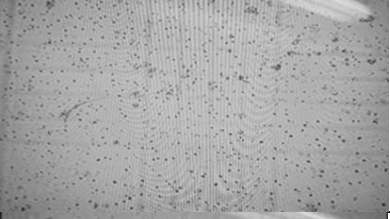
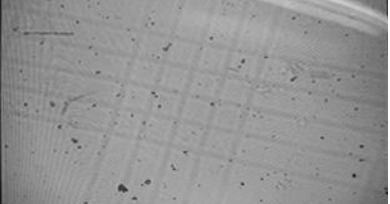
Як видно на рисунку 1, різниця між максимальним і мінімальним піками абсолютних значень вмісту Амоній-іонів (мг/дм³) за період спостереження становить 0,39 мг/дм³, тобто у 3,6 разів.

Протягом літньо-осіннього періоду вегетації нами було досліджено динаміку змін кількості, біомаси та концентрації водоростей у природному середовищі (таблиця 2)

Таблиця 2

Середня кількість клітин мікрowodорості хлорели в 1 мл води, кислотність та температура в досліджуваних пробах

Дата	Середня кількість клітин хлорели в 1 мл води зі ставу	pH	Температура води, °C	Фото водоростей
01.07.2023	493 000	7,1	23	
15.07.2023	336 800	6,9	23	
01.08.2023	621 400	7,75	22	
16.08.2023	2 116 600	8	25	
01.09.2023	639 000	7,77	24	

15.09. 2023	1 421 600	7,75	21,5	
01.10. 2023	943 400	7,53	18	
15.10. 2023	582 200	7,81	14	
01.11. 2023	1 291 400	7,6	13	
15.11. 2023	1 842 600	7,55	9	
01.12. 2023	клітин немає	7,52	2	

Примітка. 16 серпня, зранку була внесена суспензія живої хлорели вздовж берегової лінії ставу від вул. Чумацької до пляжу «Циганка». Окрім того на озері активно пересувались катери, водні мотоцикли, та інші види водного транспорту, що спричинило інтенсивне перемішування шарів води, а відтак і підйом придонних концентрацій аміаку, що і спричинило наявність лужного середовища у показниках відібраних проб. Цього разу було внесено пасту хлорели у кількості 192 кг [1].

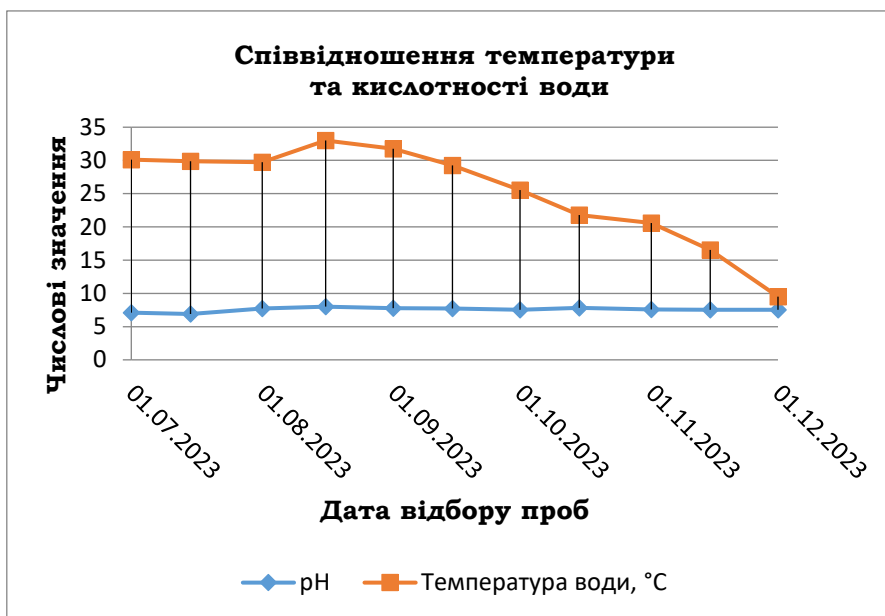

Рис. №2. Співвідношення показників температури та кислотності води

Більшість фотосинтетичних водоростей можуть рости, використовуючи неорганічні джерела Нітрогену, такі як іони нітрату або амонію. При чому амонійний нітроген споживається першочергово, тоді як нітрат часто не утилізується поки у середовищі присутні амонійні солі [12]. Додавання амонію до живильного середовища водоростевих культур призводить до різкого і повного інгібування асиміляції нітратів. Це пояснюється тим, що NH_4^+ є кінцевим продуктом відновлення нітрату і інгібує процес за типом зворотного зв'язку. NH_4^+ переводиться у органічні форми, а його асиміляція пов'язана з втратами внутрішньоклітинних запасів вуглеводнів. Першою сполукою, що синтезується при асиміляції амонійного нітрогену є глютамінова кислота, попередником якої є α -кетоглутарова кислота, а каталіз здійснюється глютамамаатдегідрогеназою. Однак багато водоростей чутливі до NH_4^+ і їх ріст уповільнюється за концентрації, що перевищують 1 ммоль/л. Асиміляція Нітрогену тісно пов'язана з концентрацією іонів водню у середовищі, так як при поглинанні нітрогену змінюється значення pH. Коли у якості основного джерела Нітрогену використовується амоній, pH середовища може швидко знижуватись і досягати значення 3,0. Зміна значень pH може бути причиною уповільнення росту, що спостерігається для деяких водоростей при зростанні концентрації амонію у середовищі, а надалі і зростанні внутрішньоклітинного рівня pH внаслідок поглинання слабодисоціюючих молекул гідроксиду амонію. Споживання нітрат-іонів веде до зростання pH [12].

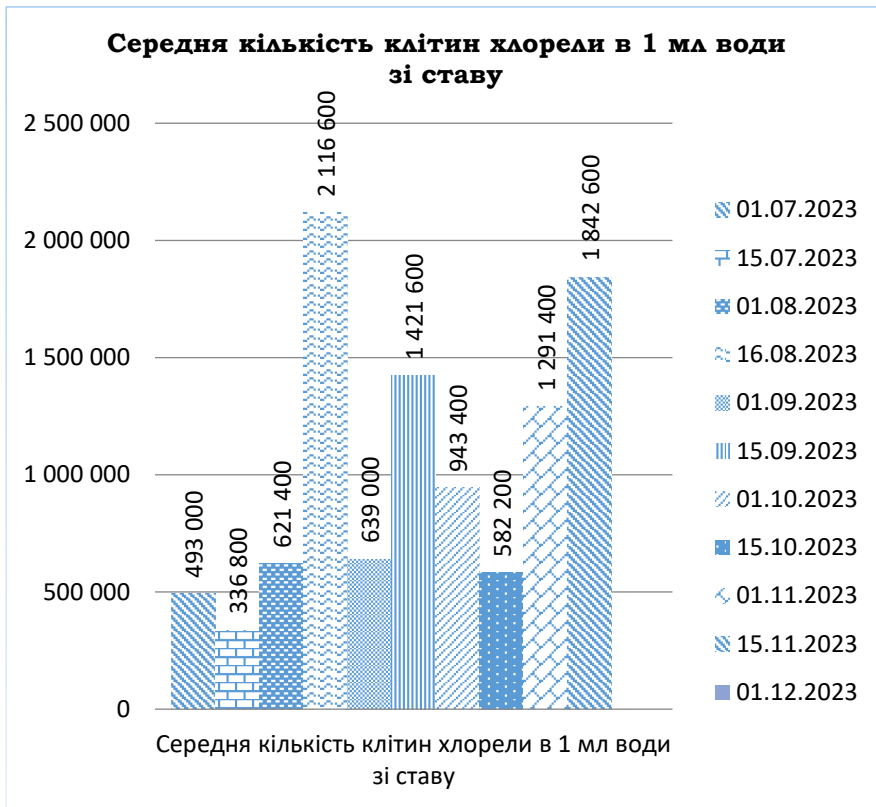

Рис. №3. Середня кількість клітин хлорели в 1 мл води зі ставу

Як бачимо з гістограми (рис. 3.), середня кількість клітин хлорели в 1 мл води не була стабільною протягом досліджуваного періоду в силу постійних впливів сезонності, втручання людини та інших біологічних факторів, і коливалася від 336 800 у середині липня до 2 116 600 у середині серпня після внесення суспензії живої хлорели.

Оптимальною для вирощування *Chlorella vulgaris*, є температура 30°C. Максимальний приріст біомаси, що відповідає 0,5-1 діб, відбувається за температури 32,5° С і при рН у межах 6,31-6,84 [17].

Оптимальне значення рН для росту *Chlorella vulgaris* знаходиться у межах 6,31-6,84. Екстремальне зростання рН значно уповільнює клітинний цикл *Chlorella vulgaris*, лімітуючою стадією при цьому є вивільнення автоспор після поділу клітинних ядер. Зміщення рН у сильнолужну зону сприяє зміні відносного вмісту різних класів ліпідів. Так, загальна кількість ліпідів у клітинах при рН > 11 зменшується, однак, змінюються класи клітинних ліпідів і жирних кислот (ЖК). При значному зменшенні кількості структурних мембранних ліпідів за даних стресових умов у кілька разів підвищується вміст запасних триацилгліцеролів (ТАГ) [17].

Такі мікрододорості як хлорелла – альтернатива для очищення стічних вод, ставів, озер оскільки вони забезпечують третинне біоочищення та останній етап доочищення в поєднанні з виробництвом потенційно цінної біомаси (завдяки здатності мікрододоростей

використовувати неорганічний азот і фосфор для їх зростання), яка може бути використана для кількох цілей [18].

У спекотні дні щороку з'являється проблема з цвітінням води на Тернопільському ставі. Вона змінює колір та починає погано пахнути, pojawiaються кольорові розводи, адже водорості цвітуть вздовж усього берега. Навіть у місцях, де працюють аераційні фонтани вода застоюється [4].

Для очищення ставу, пригнічення розвитку синьо-зелених водоростей, що є основною причиною цвітіння води, і збагачення води киснем у Тернопільський став кілька разів на рік вносять пасту живої хлорели [4].

Переваги внесення хлорели: [9]

– Розмножуючись, виділяє у воду природні антагоністи, які пригнічують ріст синьо-зелених водоростей, перешкоджаючи «цвітінню» води, і як наслідок, заморам риби і неприємного запаху води.

– Насичує воду киснем, поглинаючи вуглекислий газ, який вона переробляє і виділяє кисень. Як наслідок вода стає більш насиченою киснем, риби легше дихати, а також легше переносити підлідну зимівлю і літні надмірні підвищення температури води.

– Хлорела сама є кормом для риби, а також створює сприятливе середовище для розвитку кормових водних організмів, зоо- та фіто- планктону (дафнії, рачки, коловертки), які, у свою чергу, поїдаються рибою, а також є відмінним стартовим кормом для малька.

– Хлорела – це комплекс з 650 речовин: незамінні амінокислоти, жири, вітаміни, мікро- та макроелементи в легкозасвоюваному вигляді. Цей фактор підвищує імунітет риби, зводить до мінімуму захворюваність і відхід молодняку.

– Потрапляючи в організм риби, хлорела виступає в ролі живильного середовища для розвитку біфідобактерій, в результаті чого всі корми засвоюються набагато краще і швидше, викликаючи прирости від 10 до 30 %!

При регулярному внесення суспензії хлорели в рибоводні ставки покращується гідрохімічний, особливо кисневий режим водойм, що збільшує продуктивність рибних ставів у полікультурі (товстолобик, білий амур, короп) на 20-30% [9].

Залежно від стану водойм, кількість суспензії, що вноситься може коливатися: від 20 до 30 літрів на 1 га водного дзеркала. Мінімальна норма внесення 20 л/га. Оптимальним вважається норма 30 л/га. Менше можна вносити якщо проблема з «цвітінням» води відсутня і метою є створення гарної кормової бази. 40-50 літрів вноситься в разі сильної забрудненості водойми або ж якщо вода має погіршений хімічний склад (підвищений вміст вуглекислого газу, запах сірководню, пестициди, фосфати тощо). Цього разу було внесено пасту хлорели у кількості 192 кг [1] при площі дзеркала водосховища 300 га, тобто 3,1 км² [2].

Методика відбору проб фітопланктону. Відбір проб фітопланктону з метою проведення моніторингу здійснювали у місцях постійних гідробіологічних спостережень і, проводився паралельно з відбором фізикохімічних проб. Спостереження охопило два сезони – літо і осінь.

Отримання репрезентативних даних для оцінки структурно-функціональних характеристик фітопланктону, динаміки їх змін вимагає регулярного відбору проб. Важливо, що відбір проводився в чітко встановлений час. Згідно попередніх досліджень знайдених у літературних джерелах найбільш оптимальним є часовий інтервал з десятої ранку до дванадцятої години дня [8].

Пробу відбирали з конкретної глибини – 0,3-1,0 м, одночасно з відбором фітопланктону відбиралися фізико-хімічні проби для визначення кислотності та температури води у ставі, найбільш прийнятним є об'єм батометра 0,5 – 0,75 дм³.

Методика проведення підрахунку клітин *Chlorella vulgaris*.

Підрахунок кількості клітин проводили за допомогою лічильної камери Горяєва за методом Нажотта під мікроскопом на збільшенні у 40 разів. Метод трудомісткий, але достатньо точний (помилка не перевищує 2,5%).

Матеріали та обладнання: мікроскоп, камера Горяєва, покривне скло, 96%-й спирт, вата.

Камера Горяєва – це прилад призначений для підрахунку кількості клітин у заданому об'ємі рідини. Зовні вона являє собою прозорий паралелепіпед (предметне скло), з борознами і нанесеною мікроскопічною сіткою. Розміри малих поділок клітин сітки складають 0,05 мм, а великих – 0,2 мм. При цьому сітка нанесена на ділянку скла, що розташована на 0,1 мм нижче, ніж дві сусідні ділянки. Ці ділянки слугують для притирання покривного скла. У результаті об'єм рідини над квадратом, утвореним малими поділками сітки Горяєва, складає 0,004 мікролітра. При роботі з камерою її робочі поверхні повинні бути чистими і сухими. Під час підрахунку клітин суспензії неприпустимо наявність пухирців повітря на сітці камери, оскільки це заважає точності підрахунку.

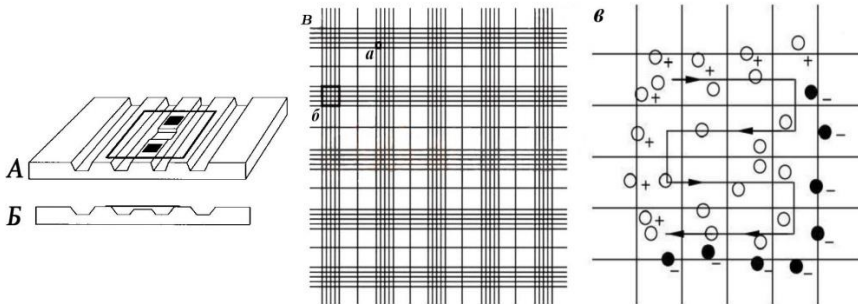

Рис. №4 Камера Горяєва

А, Б – зовнішній вигляд; В – лічильна сітка камери: а – малий квадрат, б – великий квадрат, в – схематичне зображення правила Бюркера при підрахунку клітин

Сітка лічильної камери складається з 25 великих квадратів, які поділені на 16 маленьких. Сторона одного маленького квадрата дорівнює 1/20 мм, площа – 1/400 мм², висота камери (відстань від дна до покривного скла) – 1/10 мм. Таким чином, об'єм камери над маленьким квадратиком становить 1/4000 мм³ (1/400 × 1/10).

Порядок роботи:

Приготувати для роботи камеру Горяєва:

- знежирити спиртом і витерти насухо камеру і покривне скло;
- притерти покривне скло до камери до появи кілець Ньютона;

- знайти під малим збільшенням мікроскопа сітку.

Заповнити камеру досліджуваною рідиною:

- краплі з досліджуваною рідиною помістити в камеру. Для цього кінчик скляної палички поставити на край камери біля покривного скла й легенько торкнутися, даючи можливість силі осмосу заповнити камеру водою. Рідина зайде під покривне скло в камеру й заповнить її. Почекаати 1-2 хв, щоб клітини осіли на дно камери.

Підрахунок кількості клітин:

- знайти кількість клітин у 25 великих квадратах сітки у верхній та нижній камерах (рис 4, б). Під час підрахунку клітин треба пам'ятати правило Бюркера: у маленьких квадратах рахувати ті клітини, що містяться посередині квадрата сітки, а також на його верхньому та лівому боках. Це потрібно для того, щоб двічі не рахувати клітини, що містяться на боках суміжних квадратиків;

- розрахувати кількість клітин у 1 мкл води, обчисливши середнє арифметичне клітин в 1 великому квадраті і помноживши на 10 000 [7].

Підраховували суму клітин хлорели у 25 великих квадратах (що становить $25 \times 16 = 400$ маленьких квадратів). Підрахунок проводили в 2 камерах, знаходили середнє арифметичне число клітин в одному маленькому квадраті, після чого множили на 10 000 і отримували кількість клітин в 1 мл води.

Визначення біомаси фітопланктону – трудомісткий і тривалий процес. На практиці для полегшення розрахунку умовно прийнято вважати, що маса 1 млн. клітин прісноводного фітопланктону приблизно дорівнює 1 мг.

Розрахунок концентрації клітин водоростей у заданому об'ємі згідно даних Таблиці 1 проводиться за формулою: $n=N/V$, де N- кількість, а V- об'єм камери [1].

У таблиці 3 наведено результати проведених розрахунків кількості клітин водоростей, їх біомаси та концентрації з урахуванням даних отриманих на основі проведених досліджень відібраних проб на початку та у середині кожного з місяців протягом досліджуваного періоду (липень-листопад) 2023 року.

Таблиця 3

Порівняльна таблиця: Кількість клітин водоростей, біомаса, концентрація клітин *Chlorella vulgaris*

Об'єм (дм ³)	55900000		
Дата	Кількість клітин водоростей (млн. кл)	Біомаса (мг\л)	Концентрація (1/дм ³)
01.07.2023	0, 493	0, 493	8,81932
15.07.2023	0, 336 8	0, 336 8	6,02504
01.08.2023	0, 621	0, 621	1,11091
16.08.2023	2, 116	2, 116	3,78533
01.09.2023	0, 639	0, 639	1,14311
15.09.2023	1, 421	1, 421	2,54203
01.10.2023	0,943	0,943	1,68694
15.10.2023	0,582	0,582	1,04114
01.11.2023	1, 291	1, 291	2,30948
15.11.2023	1, 842	1, 842	3,29189
01.12.2023			

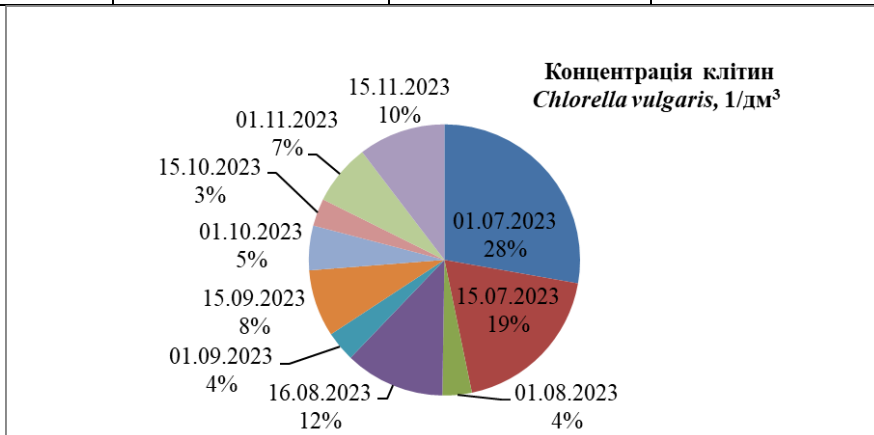

Рис. №4. Середня кількість клітин хлорели в 1 мл води зі ставу
На діаграмі рисунку 4 відображено співвідношення концентрації клітин *Chlorella vulgaris* у 1/дм³.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Дослідження мікрофлори водосховища Тернопільський став дає можливість сформулювати уявлення про стан, скласти оцінку та вибудувати план дій на перспективу покращення ситуації що склалася. Проте з урахуванням того, що це природне середовище з масою природних та антропогенних чинників зробити це дуже складно. Ще більшою складністю є розробка прогнозів як на короткострокову, так і на довгострокову перспективу. Короткострокові масштаби (від днів до тижнів) необхідні, щоб підготуватися до подій і реагувати на них; необхідні більш тривалі масштаби, щоб уможливити стратегічне планування для запобігання негативним явищам, пом'якшення їх впливу або оцінки інтерактивних ефектів антропогенної діяльності та

https://learn.ztu.edu.ua/pluginfile.php/30488/mod_folder/content/0/%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%90%20%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9E%D0%A2%D0%90%201-2.docx?forcedownload=1

9. Суспензія хлорели органічне добриво для рибництва «хлорела україна». Режим доступу URL: <https://ekvator.store/ua/p81965072-suspenziya-hlorelly-organicheskoe.html>

10. Abdel-Raouf, A.A.Al-Homaidan, I.B.M.Ibraheem «Microalgae and wastewater treatment» // Publication 2012. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?q=12.+Abdel-Raouf,+A.A.Al-Homaidan,+I.B.M.Ibraheem+%C2%ABMicroalgae+and+wastewater+treatment%C2%BB+//+Publication+2012.&hl=uk&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholar

11. Araie, H.; Shiraiwa, Y. Selenium Utilization strategy by microalgae: Review. *Molecules*. 2009, 14, pp 4880 – 4891.

12. Becker E. W. *Microalgae: Biotechnology and Microbiology* / E. W. Becker – Cambridge University Press. 1994. P. 295

13. Carletti, A., & Heiskanen, A.-S. Water Framework Directive intercalibration technical report-Part 3: Coastal and Transitional Waters. Office for Official Publications of the European Community (2009).]

14. European Commission. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 on establishing a framework for community action in the field of water policy. (2000) Європейська комісія. Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 жовтня 2000 р. про встановлення основи для дій спільноти у сфері водної політики . (2000).

15. George B. J. Dubelaar, Paul J. F. Geerders and Richard R. Jonker. High frequency monitoring reveals phytoplankton dynamics *Journal of Environmental Monitoring*. Issue 12, 2004]

16. Green and Clean Energy: Microalgae as a source for fuel/ Samadhan Yuvraj Bagul/June 2017

17. Jinsoo Kim. Growth Kinetic Study of *Chlorella Vulgaris* / Jinsoo Kim, JooYoup Lee, Tim C. Keener // AIChE Annual Meeting. 2009. P 6.

18. «Microalgae and wastewater treatment» /Abdel-Raouf, A.A.Al-Homaidan, I.B.M.Ibraheem/ Publication 2012.

19. Reynolds, C. S. *The Ecology of Phytoplankton* (Cambridge University Press, 2006). Reynolds, CS *Екологія фітопланктону* (Cambridge University Press, 2006).

20. Santos M, Amorim A. Spatio-temporal dynamics of phytoplankton community in a well-mixed temperate estuary (Sado Estuary, Portugal). - M Santos, A Amorim, V Brotas, J P C Cruz, C Palma, C Borges, L R Favareto, V Veloso, M L Dâmaso-Rodrigues, P Chainho, P M Félix, A C Brito. *Scientific reports*. 2022 Sep 30;12(1):16423. <https://www.nature.com/articles/s41598-022-20792-6> DOI: 10.1038/s41598-022-20792-6

DYNAMIKA LICZBY KOMÓREK ALG JEDNOKOMURKOWYCH CHLORELLA VULGARIS BEIJER W WARUNKACH NATURALNYCH W ZALEWIE „STAW TARNOPOLSKI”

Chlorella vulgaris jest kluczowym elementem oceny stanu jakości wody w Stawie Tarnopolskim. W tym roku w celu oczyszczenia stawu, zahamowania wzrostu sinic i wzbogacenia wody w tlen dodano 192 kg pasty z chlorelli. Podczas letnio-jesiennej sezonu wegetacyjnego badaliśmy dynamikę zmian ilości glonów w środowisku naturalnym. Próbkę pobierano z głębokości 0,3-1 m. Równocześnie z pobieraniem próbek fitoplanktonu pobierano próbki fizykochemiczne w celu określenia kwasowości i temperatury wody. Objętość zintegrowanej próbki wynosiła około 0,75 dm³. Liczbę komórek zliczono przy użyciu komory zliczeniowej Goryaeva pod mikroskopem z 40-krotnym powiększeniem obiektu. Analiza histogramu opartego na średniej liczbie komórek chlorelli w 1 ml wody wskazuje na niestabilność wskaźników w badanym okresie. Zużycie jonów azotanowych prowadzi do wzrostu pH.

Słowa kluczowe: dynamika liczebności *Chlorella vulgaris* Beijer, „Staw Ternopolski”.

DYNAMICS OF THE NUMBER OF CELLS OF THE MICROALGAE CHLORELLA VULGARIS BEIJER IN NATURAL CONDITIONS IN THE RESERVOIR “TERNOPIL POND”

Phytoplankton serves as a crucial indicator of water quality owing to its species diversity, growth rate, and sensitivity to environmental factors. *Chlorella vulgaris* stands out as a key element for evaluating the ecological quality of the waters in the Ternopil Pond. This study investigates the dynamics of changes in the quantity, biomass, and concentration of algae during the summer-autumn vegetation period in its natural environment. Samples were collected from a depth of 0.3-1m. Concurrently, physical and chemical samples were obtained to determine water acidity and temperature, with the integrated sample volume approximating 0.75 dm³. The enumeration of algae classes was conducted using a Goryaev counting chamber under a microscope at a magnification of 40 times.

Analysis of the histogram, based on the average number of *Chlorella* cells per milliliter of water, reveals fluctuations during the study period due to the persistent influences of seasonality, human intervention, and other biological factors. The slowing down of *Chlorella* cell growth may be attributed to changes in pH values, particularly when the concentration of ammonium in the medium increases, a consequence of weakly dissociating ammonium hydroxide molecule absorption. Additionally, the consumption of nitrate ions leads to an increase in pH.

Keywords: population dynamics of *Chlorella vulgaris* Beijer, “Ternopil Pond”.

Demchuk Anton

*Dziekan Wydziału Prawa
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Łesi Ukrainki,
doktor nauk prawnych, docent
(Демчук Антон Михайлович
декан юридичного факультету
Волинського національного університету
імені Лесі Українки,
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID 0000-0002-7827-0698)*

**ПРАКТИЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ ПЕРЕШКОДИ ВПРОВАДЖЕННЯ
«СМАРТ-КОНТРАКТІВ» ЯК ФОРМИ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ**

Розвиток технологій віртуальних активів, потреби бізнесу та пересічних громадян у нових формах укладення угод призвели до створення нового явища, такого як «смарт-контракт». Виникнення нових явищ, особливо тих, які мають значний вплив на фінансові взаємовідносини викликає необхідність їх правового регулювання.

Оскільки впровадження «смарт-контрактів» як у сфері бізнесу так і у юридичну площину перебуває на початковому етапі, виникає багато перешкод та труднощів у їх впровадженні. У даній статті автор аналізує сучасний стан дослідження питання, визначає критерії, які необхідні «смарт-контракту» для його визнання як класичної форми договору та аналізує проблеми, які потрібно першочергово вирішити для переходу на подальший етап досконалого правового врегулювання запровадження «смарт-контрактів» як форми укладення договору.

Ключові слова: «смарт-контракт», віртуальні активи, форма договору, правове регулювання, умови договору, наміри сторін, ідентифікація сторони.

Вступ. Ще кілька років тому віртуальні активи, або так звану «криптовалюту» ніхто не сприймав серйозно. Проте, на сьогодні, очевидним є те, що віртуальні активи стануть невід'ємною частиною нашого життя. Підтвердженням цього є численні судові процеси Комісії з цінних паперів та бірж (SECURITIES AND EXCHANGE COMMISSION or SEC) проти компаній, що здійснюють свою діяльність або її частину у сфері «криптовалют». Яскравим прикладом такого судового процесу є справа за позовом SEC до RIPPLE LABS, INC [1].

Компанія здійснювала свою діяльність з 2013 року, проте SEC зацікавилася їхньою діяльністю та подала позов лише у 2020 році, коли відбувався пік розвитку та зацікавленості людей «криптовалютами», капіталізація даного ринку сягнула близько 1 трильйона доларів США, а компанії, які здійснювали свою діяльність у даній сфері почали отримувати значний дохід.

У 2022 році світова спільнота, в тому числі найбільш розвинуті держави світу почали активну діяльність щодо встановлення стандартів

для галузі віртуальних активів. Яскравим прикладом такої регуляції є Положення про ринки криптоактивів (Markets in Crypto Assets Regulation, MiCA), прийняте Європейським Союзом [2].

Україна також долучилася до намагань врегулювання даної сфери, результатом такої діяльності став закон від 17.02.2022 № 2074-IX «Про віртуальні активи» [3]. На даний момент він не набрав чинності, та містить дещо обмежене тлумачення термінів та процесів та регулювання галузі. З одного боку це свідчить про пріоритетність регулювання віртуальних активів в державній діяльності, а з іншого про відносну новизну та неврегульованість даної сфери.

Враховуючи вказані тенденції, для того, щоб бути конкурентоспроможними юристи повинні освоювати та застосовувати досягнення технічного прогресу у своїй юридичній практиці.

В контексті даної статті автора цікавить не зберігальна (монетарна) цінність «криптовалют», те чи є вони цінними паперами чи зовсім іншим, новим різновидом активів. В першу чергу для сучасної юриспруденції цікавими є можливості, які потенційно може забезпечити блокчейн у вигляді «смарт-контракту» (розумного контракту). Для запровадження «смарт-контрактів» необхідно подолати певні практичні та юридичні труднощі, які виникли на початкових етапах такого запровадження.

Огляд наукових джерел. Дослідження «смарт-контрактів» активно проводяться зарубіжними науковцями, проте їхній акцент зміщено на економічний та технологічний аспект даного питання. Такими є в першу чергу засновник поняття «смарт-контракт» Н. Сабо та реалізатор «смарт-контракту» на «блокчейні» в його сучасному розумінні В. Бутерін. Українські науковця лише протягом останніх трьох років почали активно досліджувати дане питання з юридичної точки зору.

Неналежна дослідженість даного питання пояснюється новизною такого явища як «смарт-контракт», проте основною причиною відсутності багатьох досліджень є обмежена сфера застосування «смарт-контракту». Для прикладу у працях науковців зустрічається статистика застосування «смарт-контрактів» від 0,0001 % від загальної кількості укладених договорів (у класичному розумінні) [4] до 0,1 %, що є мізерною кількістю на даному етапі.

Тому багато науковців не бачать наукової цінності у дослідженні питання «смарт-контрактів». Автор статті не погоджується з зальноприйнятою думкою, та вважає, що неврегульованість даної сфери та значний потенціал розвитку вимагають проведення наукових досліджень у сфері «смарт-контрактів».

Зокрема дослідженнями юридичної природи «смарт-контракту» займалися О. Є. Богданова, Іванов А. М., В. Варавка, І. Берес та інші.

Постановка завдання статті. Визначення основних практичних та законодавчих перешкод у запровадженні «смарт-контракту» як форми договору в класичного його розумінні в українському законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Розкриття поняття «смарт-контракту» нерозривно пов'язане з технологічними особливостями його реалізації як форми договору.

Засновником поняття «смарт-контракту» вважається Нік Сабо, який ввів його у своїх працях у 1990-х роках, при чому без прив'язки до «блокчейну», якого на той час не існувало в сучасному розумінні.

Зокрема, у своїй праці «Formalizing and Securing Relationships on Public Networks» він розглядав смарт-контракт як заміну договору в класичному його розумінні.

За його словами «розумні контракти зменшують розумові та обчислювальні витрати на операції, які спричиняють сторони, треті особи чи їхні засоби» [5].

У чому полягає суть «смарт-контракту»? Поширеним є припущення, що певний алгоритм (код) допомагає зацікавленим сторонам укласти договір нібито без участі людського фактору, з мінімальними затратами та з неймовірною швидкістю.

Юридичне визначення «смарт-контракту» запропонувала О.Є.Богданова, яка вважала, що смарт-контракт є різновидом письмової (електронної) форми договору, особливість якої полягає в тому, що воля суб'єкта виражається за допомогою спеціальних технічних засобів у вигляді програмного коду. Водночас волевиявлення на укладання договору означає й волевиявлення на його виконання в разі настання визначених умовами договору обставин [6].

Визначення «смарт-контракту» не може бути сформовано без врахування його технічної складової. Водночас, не можна також стверджувати, що воно є повним чи сталим, адже безпосередньо відображає той стан розвитку «смарт-контрактів», який існує на момент формулювання визначення та може бути змінений унаслідок запровадження нових його особливостей чи обов'язкових елементів.

Слушним на думку автора є виділення двох елементів (видів) «смарт-контракту», а саме «smart contract» та «legal smart contract» [7]. Перший стосується технічної частини реалізації договору. Другий є сукупністю умов договору в його класичному (юридичному) розумінні та їх відповідність певним нормам (законність).

Автор даної статті розглядає «смарт-контракти» виключно в розумінні «legal smart contract» та вважає, що вони є новою, поки не забороненою формою укладення договору в його класичному розумінні.

Центральний банк Європейського Союзу максимально близько визначив суть саме «legal smart contract», зазначивши, що смарт-контракти будуть юридично обов'язковими для сторін лише в тому випадку, якщо їх виконання жодним чином не суперечить попереднім договірним домовленостям між сторонами чи будь-яким обов'язковим положенням публічного права, застосовним до них на момент їх укладення, формування, і якщо їх умови були повними та такими, що можна було б визначити на основі їх програмного забезпечення [11].

Така форма наразі не передбачена національним законодавством та не регламентована і у світовій спільноті, проте вона виникла як вираження запиту бізнесу, яке необхідно перенести у юридичну площину.

В. Варавка виділила такі проблемні моменти застосування смарт-контрактів:

1. «Криптовалюта» наразі є єдиним способом оплати за «смарт-контрактом», при цьому її статус не врегульовано, і вона є або не заборонена законом, або заборонена законом.

2. Наразі можливості алгоритму обмежені та не можуть формувати складні цивільно-правові угоди без «людського фактору».

3. Деякі об'єкти потребують реєстрації у державних реєстрах, які не підтримують інститут «смарт-контракту».

4. Податкові ризики у зв'язку з відсутністю належної регуляції.

5. Неможливість переривання виконання «смарт-контракту» [8].

Ми погоджуємося з існуванням даного ряду проблемних питань у здійсненні «смарт-контрактів», проте вважаємо, що в контексті цивільно-правового регулювання слід звернути першочергову увагу на наступне:

В контексті положень статті 207 Цивільного кодексу України укладення «смарт-контракту» можна трактувати як укладення договору в письмовій формі.

Проте, відповідно до статей 209 та 210 Цивільного кодексу України у випадках, встановлених законом, правочин підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації.

Більше того, відповідно до частини 1 статті 220 Цивільного кодексу України у разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору такий договір є нікчемним[9].

Навіть якщо припустити, що до законодавства буде внесено зміни в цій частині, а виконання «смарт-контракту» передбачатиме автоматичне внесення до Державного реєстру прав на нерухоме майно (чи інших реєстрів), очевидною є проблема ідентифікації сторони договору.

Схожі міркування висловлює Центральний банк Європейського Союзу, та вказує, що те, чи буде смарт-контракт кваліфікуватися як «юридичний» контракт, який має позовну силу, залежатиме від того, якою мірою він включає кожен із основних елементів для формування дійсної угоди, для цілей національного правового порядку, в контексті якого виникає питання. Такими елементами є: доказ наміру договірних сторін створити правові відносини, доказ відповідності смарт-контракту договірним умовам та забезпечення виконання контракту державним примусом [11].

Відповідність «смарт-контракту» договірним умовам забезпечує розвинутість алгоритму, тому дана частина не цікавить автора статті. Забезпечення виконання контракту державним примусом залежить від наявності правового регулювання, яке наразі відсутнє. Проте, у разі запровадження регуляції виникатиме обов'язкове питання місця укладення «смарт-контракту» та застосування права якої держави повинно здійснюватися при розгляді спорів в суді. Для уникнення такого роду питань доцільним буде встановлення обов'язкового реквізиту «смарт-контракту»: право якої країни буде застосовуватися до спірних правовідносин.

В контексті даного елемента варто звернути увагу на відсутність чи майже відсутність судової, тобто правозастосовної практики у даній сфері. Коли вона з'явиться дослідження даної теми набуде значно

практичнішого нахилу та матиме додатковий потенціал та практичне застосування.

Намір договірних сторін, на думку автора, перш за все, включає ідентифікацію особи, а тоді відповідність волі даної особи змісту договору.

Фактична відповідність Сторони договору реальній особі у класичному підході забезпечується існування інституту нотаріату, що відображено у відповідних законодавчих положеннях, які передбачають обов'язкову форму нотаріального посвідчення певних договорів.

Водночас, виконання «смарт-контракту» безпосередньо залежить не від особи Сторони, а від віртуальних ключів, які запускають дію даного договору. Тобто, навіть якщо в певний момент часу віртуальні ключі належали певній особі, це не гарантує того, що на момент укладення «смарт-контракту» стороною є саме та чи інша особа. Для блокчейну це не має жодного значення, адже працює закладений алгоритм. За таких обставин відсутність людського фактора є не плюсом, а мінусом даної технології.

Варто також зазначити, що багато користувачів «криптовалют» та безпосередньо «смарт-контрактів» цінують їх через відносну анонімність сторін. Така анонімність викликає стурбованість у державних органів через можливість уникнення податкових наслідків та ймовірно навіть відмивання коштів, здобутих незаконним шляхом. Тому світова спільнота рухається до відміни анонімності, яка частково може вирішити питання з ідентифікацією сторони договору.

У 2022 році Європейський парламент проголосував за те, щоб транзакції з залученням криптовалют (блокчейну) містили в собі інформацію про сторону такої транзакції [10]. Дані правила не є новими, вони відповідають стандарту KYC (know your client, знай свого клієнта). Зазвичай такий стандарт передбачає одноразову ідентифікацію власника електронних ключів (акаунту, електронного гаманця) на підставі його документів. При такому підході презюмується, що всі операції здійснюються саме особою, яка пройшла таку ідентифікацію (верифікацію). Проте запровадження стандарту KYC, не виключає варіанту користування іншими особами навіть верифікованим акаунтом (гаманцем).

Цікавим технологічним варіантом вирішення даної проблеми є сканування особи при здійсненні кожної операції. Такий варіант реалізовано в українському додатку «Дія». При накладенні електронного підпису за допомогою даного застосунку кожного разу особа ідентифікується шляхом визначення алгоритмом через камеру відповідності власника електронного підпису.

Таким чином об'єднуються два елементи ідентифікації: володіння акаунтом (гаманцем) та фізична присутність ідентифікованого власника.

Водночас і даний підхід не забезпечує належної ідентифікації. По-перше, юридично чи фактично не можна гарантувати надійність ідентифікації особи такою технологією. Особливо гостро це питання постає у зв'язку з розвитком штучного інтелекту, а саме технології, яка з нього виникає «Deepfake». Дана технологія транслює на людину зображення іншої людини таким чином, що повністю копіює лице, очі,

навіть частково міміку та рухи скопійованої людини. Тому до винайдення ідеальної технології ідентифікації такий спосіб буде ненадійним.

По-друге, алгоритм чи програма на даному етапі не може визначити волі особи до укладення договору. Наприклад, він однаково ідентифікує як таку налякану та спокійну людину. Тобто, маючи фізично особу, доступ до її акаунту (гаманця) можна змусити її пройти таку ідентифікацію. Іншим прикладом може бути використання хворої чи недієздатної особи.

При особистому укладенні договору людина може визначити та помітити ознаки примусу та відсутності волі та поставити під сумнів намір сторони укласти той чи інший договір.

Центральний банк Європейського Союзу встановив такі критерії для належності «смайт-контракту»:

Юридична спільнота вже вирішила всі вищевикладені проблеми шляхом запровадження інституту нотаріату та нотаріального посвідчення договорів.

Відповідно до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 при вчиненні нотаріальної дії нотаріус:

- установає особу, що звернулася за вчиненням нотаріальної дії;
- визначає обсяг цивільної дієздатності фізичної особи, перевіряє повноваження представника фізичної особи;
- перевіряє цивільну правоздатність та дієздатність юридичної особи, перевіряє повноваження представника юридичної особи;
- установає волевиявлення та дійсних намірів особи при вчиненні нотаріальних дій;
- витребує відомості і документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії та перевіряє їх відповідність вимогам [12].

Таким чином, поки алгоритм не зможе з високим відсотком достовірності виконувати функції нотаріуса під час укладення «смайт-контрактів», внесення змін до законодавства є обмеженим обмеженням технічного розвитку алгоритму.

Наступною за важливістю проблему запровадження «смайт-контрактів» автор вважає відсутність можливості внесення змін у першочергові умови «смайт-контракту».

Звичайно, дана особливість «смайт-контракту» часто вважається позитивом, адже таким чином «смайт-контракт» забезпечує його точне виконання сторонами.

Проте, правовідносини не є чимось сталим та незмінним. Сторони можуть як самі бажати внесення певних змін до умов договору, так і такі зміни можуть виникати не з їхньої волі.

Припускаємо, що «смайт-контракти» будуть діяти за ідеальним зразком, тобто договір виконується, автоматично вносяться відомості до державних реєстрів, сплачуються податки та подається відповідного роду звітність. При цьому, потрібно враховувати, що хоча укладення такого договору зазвичай є дешевшим за укладення класичного

договору, воно все ж не безкоштовне, і за його виконання стягується комісія.

За таких обставин, зміна намірів сторін чи виправлення помилки шляхом укладення нового «сма́рт-контра́кту» нестиме такі недоліки:

- сплата потрібної комісії (за перший «сма́рт-контра́кт», другий, який виправляє все до початкового стану, та третій – новий).
- Тричі вносяться зміни до державних реєстрів, що крім інформаційної завантаженості також додаватиме додаткове навантаження на технологічні можливості реєстрів.
- Потрібна (подвійна) сплата податків.
- Питання податкового органу щодо «дивних» операцій у звітності.

Такі ж, або навіть більші проблеми для сторін «сма́рт-контра́кту» створюватиме настання форс-мажору, або обставин непереборної сили. Особливо актуальним стало це питання після початку повномасштабного вторгнення росії до України та військового конфлікту за участю Ізраїлю. Врегульовані фінансові ринки відреагували значними коливаннями та змінами у неймовірній кількості правовідносин.

Водночас, на даний момент, «сма́рт-контра́кти» не передбачають такої можливості як настання форс-мажору, що призведе до небажаних наслідків для сторін, які викладені вище.

При чому, на практиці, надійність «сма́рт-контра́ктів» також можна поставити під сумнів, адже вже виникали випадки саме програмних збоїв у їх роботі.

Висновок та перспективи подальшого дослідження.

Стрімкий розвиток віртуальних активів, «криптовалюти», «блокчейну» та «сма́рт-контра́ктів» призводить до незворотних змін у юридичній діяльності.

Технологічний розвиток, потреби бізнесу та економіки створили нову форму укладення договору у вигляді «сма́рт-контра́кту». Правовідносини у даній галузі є законодавчо неврегульованими та малодослідженими, відсутня актуальна судова практика. Всі ці фактори викликали необхідність дослідження практичної проблематики впровадження «сма́рт-контра́ктів».

Юридично цікавим є розгляд «сма́рт-контра́ктів» як «legal smart contract».

На даному етапі існує багато проблем, пов'язаних із запровадженням «сма́рт-контра́ктів» як форми договору в його класичному розумінні.

Першочерговими проблемами, вирішення яких дасть змогу рухатися до повноцінного масового впровадження «сма́рт-контра́ктів» на думку автора є:

Відсутність досконалого способу ідентифікації сторони «сма́рт-контра́кту» та її дійсних намірів.

Відсутність можливості внесення змін в «сма́рт-контра́кт», що при необхідності внесення змін викликає багато негативних наслідків та нівелює всі переваги «сма́рт-контра́кту» перед класичним договором.

Частина цих проблем є «програмними», частина «юридичними», проте вони опосередковано впливають і на відсутність законодавчої регуляції, яка є необхідною у даній сфері.

Перспективи розвитку «смарт-контрактів» більшою мірою не залежать від юридичної спільноти, а від масового впровадження (користування) «смарт-контрактів» у повсякденне життя людей, що в свою чергу зумовить необхідність досконалого правового регулювання, яке можливо досягнути лише шляхом проведення наукових досліджень.

Джерела та література:

1. Complaint: SEC to RIPPLE LABS, INC. URL: <https://www.sec.gov/files/litigation/complaints/2020/comp-pr2020-338.pdf>
2. Markets in Crypto Assets Regulation, MiCA. URL: <https://www.esma.europa.eu/esmas-activities/digital-finance-and-innovation/markets-crypto-assets-regulation-mica>
3. Закон від 17.02.2022 № 2074-IX «Про віртуальні активи». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
4. Блокчейн, I CO и смарт контракты: кто и как делает «легкие деньги» на непонятных словах. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2018/07/16/638722>
5. «Formalizing and Securing Relationships on Public Networks» N. Szhabo. URL: <http://myinstantid.com/szabo.pdf>
6. Богданова Е. Е. Проблемы применения смарт-контрактов в сделках с виртуальным имуществом. Lex russica. 2019. No 7 (152). С. 108–118.
7. Smart contracts and distributed ledger – a legal perspective. ISDA Linklaters Whitepaper. August 2017. P. 5–6.
8. В. Варавка. Смарт-контракт як форма цивільно-правового договору. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Studies, 2019; 4 (111): 15-20.
9. Цивільний кодекс України: редакція від 31.03.2019р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
10. Crypto assets: new rules to stop illicit flows in the EU. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220324IPR26164/crypto-assets-new-rules-to-stop-illicit-flows-in-the-eu>
11. European Central Bank. Impact of digital innovations on the processing of electronic payments and contracting: an overview of legal risks. 2017. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scplps/ecb.lwp16.en.pdf?344b9327fec917bd7a8fd70864a94f6e>
12. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>

PRAKTYCZNE I PRAWNE PRZESZKODY WE WPROWADZENIU „INTELIWENTNYCH KONTRAKTÓW” JAKO FORMY ZAWIERANIA UMÓW

Rozwój technologii wirtualnych aktywów oraz potrzeba nowych form zawierania transakcji przez przedsiębiorców i zwykłych obywateli doprowadziły do powstania nowego zjawiska, jakim jest „inteligentny kontrakt”. Pojawienie się nowych zjawisk, zwłaszcza tych, które mają istotny wpływ na stosunki finansowe, powoduje konieczność ich prawnego uregulowania.

Ponieważ wprowadzenie inteligentnych kontraktów zarówno w sferze biznesowej, jak i prawnej jest na wczesnym etapie, istnieje wiele przeszkód i trudności w ich wdrażaniu. W niniejszym artykule autor analizuje aktualny stan badań nad tym zagadnieniem, identyfikuje kryteria wymagane do uznania inteligentnego kontraktu za klasyczną formę umowy oraz analizuje problemy, które należy rozwiązać w pierwszej kolejności, aby przejść do kolejnego etapu doskonałej regulacji prawnej wprowadzenia inteligentnych kontraktów jako formy umowy.

Słowa kluczowe: „inteligentny kontrakt”, aktywa wirtualne, forma umowy, regulacja prawna, warunki umowy, intencje stron, identyfikacja strony.

PRACTICAL AND LEGAL OBSTACLES TO THE IMPLEMENTATION OF “SMART CONTRACTS” AS A FORM OF CONCLUDING A CONTRACT

The development of virtual asset technologies, the needs of businesses and ordinary citizens in new forms of concluding agreements have led to the creation of a new phenomenon, such as a “smart contract”. The emergence of new phenomena, especially those that have a significant impact on financial relationships, necessitates their legal regulation.

Since the implementation of “smart contracts” both in the business sphere and in the legal sphere is at the initial stage, there are many obstacles and difficulties in their implementation. In this article, the author analyzes the current state of research on the issue, defines the criteria that a “smart contract” needs for its recognition as a classic form of contract, and analyzes the problems that must be solved as a priority in order to move to the next stage of perfect legal regulation of the introduction of “smart contracts” as contract forms.

Keywords: “smart contract”, virtual assets, form of contract, legal regulation, contract terms, parties’ intentions, party identification.

Fidria Julia

*Doktor nauk prawnych, docent, kierownik
Katedry Prawa i Postępowania Karnego
Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego
im. Łesi Ukrainki*

*(Фідрія Юлія Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права і
процесу*

*Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID 0000-0001-9703-9494)*

Krykunov Aleksandr

*Doktor nauk prawnych, docent,
docent Katedry Prawa i Postępowania Karnego
Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego
im. Łesi Ukrainki*

*(Крикунов Олександр Вікторович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і
процесу*

*Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID 0000-0003-4573-8853)*

**ДОБРОЧЕСНІСТЬ СУДДІ ТА ЇЇ ПЕРЕВІРКА: ДО ПИТАННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ**

У статті розглянуто проблематику ефективності перевірки доброчесності суддів на сучасному етапі судової реформи в Україні. Проаналізовано сутність та зміст поняття доброчесності судді, критерії її визначення, а також показники та способи їх перевірки. Досліджено міжнародні та європейські стандарти доброчесності суддів, а також сучасний стан нормативного регулювання цього інституту в Україні.

Окрему увагу приділено декларації доброчесності судді як інструменту, який покликаний забезпечити доступність і прозорість відповідної інформації щодо судді. На підставі ретельного аналізу нормативного та наукового матеріалу зроблено висновок про необхідність формування та утвердження в Україні стандартів доброчесності судді, а також удосконалення процедури перевірки дотримання та механізму відповідальності за порушення таких стандартів.

Ключові слова: доброчесність судді, декларація доброчесності судді, етика судді, дисциплінарна відповідальність судді, Громадська рада доброчесності, Вища кваліфікаційна комісія суддів України.

Дотримання суддями високих стандартів етичної поведінки та професійної доброчесності є необхідним для формування довіри до судової влади та її носіїв, підтримання їх високого авторитету у суспільстві. У демократичній правовій державі громадськість повинна сприймати судову владу та суддів як інститут (а разом з тим і механізм) встановлення справедливості і необхідного захисту прав людини, протидії корупції та зловживанню владою.

На жаль, ситуація з довірою населення до судової влади в Україні залишається критичною упродовж тривалого часу. За даними соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у грудні 2023 року, 72% респондентів висловлюють недовіру судам (судовій системі загалом). Більше не довіряють лише політичним партіям (76%) та державному апарату (чиновникам) (73%) [11]. Така оцінка промовисто говорить про наявність серйозних проблем у функціонуванні судової влади нашої держави, для вирішення яких потрібен, мабуть, ще не один етап судово-правової реформи.

Доброчесність суддів є своєрідним фундаментом для формування довіри суспільства до судової влади будь-якої держави в цілому, а також важливою передумовою незалежності, ефективності та дієвості суду. Суддівська доброчесність як морально-етична категорія, цінність, чеснота залишається поза часом та завжди є актуальною вимогою до суддів.

Доброчесність як критерій відповідності посаді судді та вимога до кандидата на посаду судді з'явилася в українському законодавстві у результаті чергового етапу судової реформи. Так, 2 червня 2016 року Законом України № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [14] практично усі статті розділу VIII Конституції України «Правосуддя» були викладені у новій редакції, у тому числі й стаття 127, у частині третій якої вказано: «На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою» [6]. Того ж таки 2 червня 2016 року був прийнятий новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який почав оперувати такими поняттями, як «доброчесність», «критерій доброчесності», «декларація доброчесності судді», «декларація доброчесності кандидата на посаду судді», «Громадська рада доброчесності», «недоброчесна поведінка судді». Указані нововведення стали результатом послідовного перезавантаження усієї політичної системи нашої держави після Революції гідності 2014 року.

Законодавчі новели дали поштовх до активної розробки та дослідження вітчизняними ученими категорії «доброчесність судді», її сутності та природи, критеріїв, показників, методики перевірки. Так, указана проблематика була висвітлена у працях С.Глуценко, О.Гришук,

Л.Москвич, А.Ребриш, М.Савчина, В.Сущенко, М.Хавронюка, О.Хотинської-Нор та інших науковців.

У більшості наукових праць, присвячених аналізу суддівської доброчесності, наголошується на відсутності у законодавстві визначення поняття «доброчесність судді». Водночас, констатуючи нагальну необхідність закріпити таке визначення на нормативному рівні з метою недопущення неоднозначного тлумачення указанного поняття, дослідники цієї проблематики пропонують власні бачення.

На думку С.Глушенко, доброчесністю є морально-етичний фундамент діяльності судді, який визначає межу і спосіб його поведінки, яка має ґрунтуватися на принципах добровідносин із громадянами, суспільством та державою, а також чесності у способі життя, виконанні професійних обов'язків та розпорядженні матеріальними ресурсами» [1, с. 78].

М.Савчин вважає, що доброчесність, а точніше моральна цілісність судді виражається у здатності ухвалювати справедливі, правильні рішення навіть незважаючи на будь-який зовнішній тиск. Моральна цілісність судді полягає у здатності розважливо і розсудливо з'ясовувати всі істотні обставини справи, належним чином поєднувати фактичний і юридичний склад, давати належну аргументацію рішень, які мають бути засновані на повазі до гідності та прав людини [18, с. 19].

А.Ребриш зазначає, що доброчесність найчастіше тлумачиться як необхідна морально-етична складова діяльності судді, яка визначає межу його поведінки та характер дій, що базуються на принципах добросовісного та високопрофесійного ставлення до виконання своїх службових обов'язків й чесності у способі свого приватного позаслужбового життя [17, с. 222].

А.Кулібаба переконаний, що доброчесність як поняття дає визначення необхідної етично-правової складової частини професійно-соціальної діяльності суддів, визначає межу і спосіб поведінки судді, що базується на дотриманні етичних принципів і правил поведінки, шанобливому ставленні до громадян та чесності у способі власного життя, виконанні своїх професійних обов'язків та розпорядженні ресурсами держави [7, с. 216].

О.Гришук пов'язує доброчесність насамперед з моральними рисами судді та стандартами етичної поведінки суддів і стверджує, що доброчесність судді може розглядатися як результат впровадження етичних стандартів і принципів у поведінку кожного судді [2, с. 20].

На думку авторів навчального посібника «Етика прокурора, судді, слідчого», доброчесність суддів – це морально-правова вимога до поведінки судді, яка передбачає її спрямованість на захист публічних інтересів та відмову від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень, а також послідовне узгодження цієї поведінки із правилами професійної етики [3, с. 101].

Аналіз наукової літератури демонструє величезне розмаїття визначень суддівської доброчесності. Також варто додати, що доброчесність як насамперед морально-етична категорія формувалася в рамках філософських наук, однак на сьогодні вона пройшла процес

юридизації і трансформувалася із морально-етичного та філософського поняття у правову категорію.

Доброчесність – складна, комплексна категорія, яка включає в себе цілу низку елементів. За відсутності нормативного визначення суддівської доброчесності, все ж існує загальне розуміння її складових та критеріїв, хоча й воно далеко не завжди є однозначним.

На думку А.Кулібаби, у визначенні поняття доброчесності більшість вітчизняних учених спирається лише на критерій корупційності чи протиправності поведінки, залишаючи поза увагою її інші аспекти [7, с. 101-102]. Справді, найчастіше доброчесність сприймається й тлумачиться крізь призму антикорупційного законодавства, яке зобов'язує дотримуватись антикорупційних обмежень і заборон, вимог фінансового контролю, правил запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Однак, на нашу думку, суддівська доброчесність охоплює значно ширше коло відносин, а також цінностей та чеснот.

Підтвердженням цього слугує визначення суддівської доброчесності, наведене у постанові Великої Палати Верховного Суду від 10 листопада 2022 року у справі № 9901/355/21, відповідно до якого доброчесність – це необхідна морально-етична складова діяльності судді, яка, серед іншого, визначає межу і спосіб його поведінки, що базується на принципах об'єктивного ставлення до сторін у справах та чесності у способі власного життя, виконанні своїх обов'язків та здійсненні правосуддя [13].

Автори навчального посібника «Етика прокурора, судді, слідчого» наводять такі складові принципу доброчесності: 1) недопустимість використання суддею свого статусу в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб; 2) демонстрація бездоганної поведінки; 3) додержання антикорупційних вимог та обмежень; 4) додержання спеціальних вимог Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3, с. 101-102].

Однак, вважаємо, що одним з головних орієнтирів для розуміння сутності та змісту доброчесності судді виступають Бангалорські принципи поведінки суддів, які акумулювали кращі міжнародні практики у сфері суддівської доброчесності і етики. Зауважимо, що Бангалорські принципи не оперують поняттям «доброчесність», натомість передбачають шість показників (незалежність; об'єктивність; чесність та непідкупність; дотримання етичних норм; рівність; компетентність та старанність), які адресовані суддям для використання як інструкції, а також судовим органам для використання як базових принципів регламентації поведінки суддів. Аналіз указаних показників дає підстави підтримати висловлену в літературі [3, с. 57] думку про те, що фактично третій та четвертий принципи – чесності і непідкупності та дотримання етичних норм – і складають компонент доброчесності в суддівській професії.

Кодекс суддівської етики [5], який на сьогодні діє в Україні, також не оперує поняттям «доброчесність». Вочевидь, це пояснюється й тим, що Кодекс був затверджений XI З'їздом суддів України ще у 2013 році, тоді як поняття «доброчесність» увійшло до законодавства України про судоустрій та статус суддів у 2016 році. Питання істотного оновлення Кодексу з огляду на реалії сьогодення назріло давно, адже

упродовж десяти років з часу його ухвалення відбулося чимало змін, які варто відобразити у цьому документі. На сьогодні у Раді суддів України працює робоча група з оновлення Кодексу суддівської етики. Вважаємо, що поняття доброчесності судді повинно обов'язково з'явитися у оновленій редакції Кодексу.

З огляду на роль та значення, якого надають суддівській доброчесності міжнародна спільнота, органи державної влади, органи суддівського врядування та самоврядування, а також громадськість, вважаємо за доцільне включити цю категорію до присяги судді і викласти її текст у ст. 57 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у такій редакції: «Я, (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю Українському народові об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано здійснювати правосуддя від імені України, керуючись принципом верховенства права, підкоряючись лише закону, чесно і сумлінно здійснювати повноваження та виконувати обов'язки судді, бути доброчесним, дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя». І хоча у тексті присяги йдеться про чесне і сумлінне здійснення повноважень та виконання обов'язків судді, все ж ці якості більше стосуються його професійної діяльності. Тоді як вимога доброчесності поширюється, у тому числі, й на спосіб життя, й на різні сфери приватності судді, тому таке доповнення до тексту присяги судді було б доречним.

Доброчесність виступає як критерій для кваліфікаційного оцінювання судді, бути доброчесним – це вимога до кандидата в судді, подавати декларацію доброчесності – це передбачений законодавством обов'язок судді, внаслідок недоброчесної поведінки суддя може бути притягнутим до дисциплінарної (і не лише) відповідальності. З огляду на це, суддя, присягаючи, серед іншого, бути доброчесним, повинен усвідомлювати цю чесноту, цінність, і бути готовий їй відповідати.

Як зазначають О.Хотинська-Нор та О.Снідевич, сутність присяги полягає в офіційному зобов'язанні, яке бере на себе особа з нагоди вступу в особливий соціальний стан, що передбачає усвідомлення нею виняткової відповідальності у виконанні взятих на себе обов'язків. Присяга сьогодні поєднує в собі правові, морально-етичні, соціальні норми, які лаконічно характеризують значимість і розкривають зміст діяльності, до якої має намір приступити особа, яка складає присягу. Складення особою присяги передбачає її відданість обраній професії, що зумовляє особливе ставлення до принципів, на яких вона ґрунтується, та дотримання вимог і пересторіг, до яких вона зобов'язує [19, с. 121].

Доволі дискусійним питанням як у теоретичній, так і практичній площині продовжує залишатися перевірка доброчесності судді (кандидата на посаду судді), забезпечення об'єктивності, прозорості та справедливості її проведення, наслідки для судді (кандидата на посаду судді) та можливість оскарження її результатів.

Щодо кандидата на посаду судді, то згідно із ч. 6 ст. 73 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції Закону № 3511-IX від 09.12.2023р. (далі – Закон) відповідність особи, яка виявила намір стати суддею, критеріям компетентності, доброчесності встановлюється

Вищою кваліфікаційною комісією суддів України під час її участі у доборі на посаду судді як кандидата. У свою чергу, відповідно до абсолютно нової частини 9 ст. 69 цього ж Закону, кандидат на посаду судді відповідає критерію доброчесності, якщо відсутні обґрунтовані сумніви у його незалежності, чесності, неупередженості, непідкупності, сумлінності, у дотриманні ним етичних норм, у його бездоганній поведінці у професійній діяльності та особистому житті, а також щодо законності джерел походження його майна, відповідності рівня життя кандидата на посаду судді або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата на посаду судді його попередньому статусу. Наведена норма певною мірою заповнює законодавчу прогалину відсутності визначення поняття «доброчесність».

Щодо кваліфікаційного оцінювання, то відповідно до ст. 83 Закону воно проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів України з метою визначення здатності судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді за визначеними законом критеріями. Згідно із ст. 87 цього ж Закону з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання утворюється Громадська рада доброчесності. До її повноважень, серед іншого, належить надання, за наявності відповідних підстав, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України висновку про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності, який додається до досьє кандидата на посаду судді або до суддівського досьє (п. 3 ч. 6 ст. 87 Закону).

У рамках такої діяльності указаних інституцій постає питання критеріїв та їх змісту. Як зазначається у ч. 2 ст. 83 Закону, критеріями кваліфікаційного оцінювання є: 1) компетентність (професійна, особиста, соціальна тощо); 2) професійна етика; 3) доброчесність. Нова частина шоста, якою нещодавно було доповнено статтю 83, закріплює, що Вища рада правосуддя затверджує Єдині показники для оцінки доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді) після консультацій з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, Радою суддів України та Громадською радою доброчесності.

На сьогодні Єдиних показників для оцінки доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді) не затверджено. Натомість Вища кваліфікаційна комісія суддів України спільно з Громадською радою доброчесності погодили перелік індикаторів, які свідчать про невідповідність судді чи кандидата на посаду судді критеріям доброчесності та професійної етики [12]. Таке рішення повинно забезпечити єдиний підхід до оцінювання суддів та підвищити якість процедури.

Указаний перелік містить 18 індикаторів, а також принципи їх оцінювання. Проте за інформацією, розміщеною на офіційному сайті Громадської ради доброчесності, цей перелік не є вичерпним та буде доповнюватися вже під час оцінювання з огляду на практику. Указаним документом встановлено, що суддя не відповідає критеріям професійної етики та доброчесності у разі наявності обґрунтованого сумніву щодо його відповідності хоча б одному індикатору.

Наразі Громадська рада доброчесності також продовжить використовувати перелік критеріїв та індикаторів, затверджений другим її скликанням 16.12.2020р. [4]. Цей документ виглядає більш ґрунтовним, розробленим на основі кращих міжнародних практик у сфері суддівської доброчесності і етики. За зразком Бангалорських принципів поведінки суддів він містить шість критеріїв, а також індикатори, що вказують на невідповідність тому чи іншому критерію. Також у документі прописано принципи застосування критеріїв та відповідних індикаторів.

Зауважимо, що наявність на сьогодні кількох документів, які визначають зміст доброчесності та перелік її індикаторів, не сприяє єдності застосування цього критерію на практиці. Залучення органів суддівського врядування і самоврядування до формування змісту критерію доброчесності шляхом напрацювання та затвердження Єдиних показників вважаємо досить вдалим рішенням законодавця. Однак проблемним може стати пошук порозуміння поміж указаними інституціями.

Інструментом перевірки доброчесності судді є також декларація доброчесності, яку зобов'язані подавати як судді (п. 3 ч. 7 ст. 56 Закону), так і особи, які виявили намір стати суддею (п. 5 ч. 1 ст. 72 Закону), хоча останні подають декларацію доброчесності кандидата на посаду судді. Форма декларації в обох випадках визначається Вищою кваліфікаційною комісією суддів України. Донедавна діяла форма декларації доброчесності судді, затверджена рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 31 жовтня 2016 року № 137/зп-16 зі змінами та форма декларації доброчесності кандидата на посаду судді, затверджена рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 24 вересня 2018 року № 205/зп-18.

Однак рішенням № 120/зп-23 від 02.11.2023р. Вища кваліфікаційна комісія суддів України внесла зміни в обидві декларації доброчесності, зазначивши, що метою зміни змісту окремих тверджень є не лише більш повна демонстрація фактів із життя судді чи кандидата на посаду судді, але й визначення їх ставлення до встановлених для суддів норм та правил у сфері запобігання корупції, етики, сприйняття цінностей добра та справедливості, ступеня їх щирості, відкритості при заповненні декларації [15]. Приводом для доопрацювання раніше затверджених форм декларацій, як зазначено у рішенні, стала особлива увага суспільства до суддівського корпусу, необхідність забезпечити довіру до правосуддя, відкритість і доступність інформації стосовно суддів та кандидатів на посаду судді, у тому числі шляхом її відображення в декларації доброчесності. Крім того, цілком очевидно, що зміни також зумовлені оголошеними восени 2023 року конкурсами на зайняття вакантних посад суддів різного рівня.

Проте єдності поглядів щодо декларації доброчесності немає навіть серед членів ВККС, про що свідчать дві висловлені окремі думки щодо ухваленого рішення. Так, Р.Мельник висловив окрему думку стосовно загальних підходів щодо визначення тверджень, які містяться у декларації доброчесності судді [9], а інша окрема думка об'єднала застереження щодо окремих положень декларацій аж трьох членів ВККС – В.Гацельюка, О.Коліуша та О.Омеяна [10]. Крім того, на початку грудня

до ВККС звернулася Рада суддів України із проханням надати роз'яснення стосовно окремих тверджень декларації доброчесності.

Не вдаючись до детального аналізу ухвалених ВККС змін, зазначимо, що збільшився перелік тверджень (з 23 до 28), правдивість яких суддя повинен задекларувати шляхом їх підтвердження або не підтвердження. Деякі з нововведених тверджень мають дискусійний та подекуди й суперечливий характер. Однак надати новелам об'єктивну та справедливую оцінку можна буде лише після застосування їх на практиці.

Наслідки встановлення недоброчесності судді чи кандидата на посаду судді передбачені законодавством і можуть бути різними. Що стосується проведення конкурсу та призначення на посаду судді, то відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 79-6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Вища рада правосуддя відмовляє у внесенні Президентові України подання про призначення судді на посаду за наявності обґрунтованого сумніву щодо відповідності кандидата критеріям доброчесності чи професійної етики або інших обставин, які можуть негативно вплинути на суспільну довіру до судової влади у зв'язку з таким призначенням. Під час кваліфікаційного оцінювання, якщо Громадська рада доброчесності у своєму висновку встановила, що суддя (кандидат на посаду судді) не відповідає критеріям професійної етики та доброчесності, Вища кваліфікаційна комісія суддів України може ухвалити вмотивоване рішення про підтвердження здатності такого судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді лише у разі, якщо таке рішення підтримане двома третинами голосів призначених членів Комісії, але не менше ніж дев'ятьма голосами (абз. 2 ч. 1 ст. 88 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Порушення вимог доброчесності може стати підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, зокрема за пунктами 12, 18, 19 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Як справедливо зазначає А.Левенець, інститут дисциплінарної відповідальності є важливим складником у механізмі забезпечення доброчесності суддів, проте її реалізація ускладнюється через те, що значна частина питань, пов'язаних із критеріями визначення доброчесності судді, суб'єктами їх встановлення та перевірки, охопленням категорією доброчесного способу життя не лише судді, а й членів його сім'ї та багато інших, досі залишається неоднозначною та має відносний характер [8, с. 30-31]. З огляду на ситуацію, що складається зараз навколо питання декларацій доброчесності та порядку їх заповнення, а, особливо, суперечки між органами, які, здавалося б, самі покликані розробити та впровадити в практику чіткі і передбачувані критерії (індикатори) доброчесності, цитована вище думка видається цілком слушною.

Підсумовуючи, насамперед варто зазначити, що доброчесність, попри значне поширення та часте вживання й застосування, є надзвичайно складною категорією із глибоким змістом. Будучи морально-етичною, філософською та водночас правовою категорією, доброчесність важко піддається деталізації та конкретизації. А втім, щоб не допустити зловживань чи маніпуляцій у процесі правозастосування,

а також незаконного тиску та впливу на судову владу, слід встановити певні орієнтири, межі – чіткі й передбачувані критерії та індикатори доброчесності, а також прозору, логічну й передбачувану процедуру перевірки їх дотримання. На цьому повинні зосередити зусилля Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада правосуддя спільно з органами суддівського самоврядування, органами, залученими до оцінювання, та громадськістю.

В Україні запит громадянського суспільства на доброчесних суддів є високим, особливо у сучасний період. В умовах воєнного стану досить гостро сприймаються виявлені факти суддівської недоброчесності, а невинуваті очікування та сподівання на справедливість, чесність та порядність суддів ще більше знижують й так вкрай низький рівень довіри до судової влади в цілому.

Для вирішення цієї проблеми, з-поміж іншого, потрібно формувати культуру доброчесності. Напрацювання механізмів підтримання доброчесності суддівського корпусу та реагування на встановлені факти впливу, тиску на суддів та втручання в їх діяльність, безумовно, забезпечить стійкість системи. З іншого боку, потрібно підвищувати правову культуру в соціумі, плекати моральні чесноти та цінності, виховувати нульову толерантність до корупції. Якщо доброчесності немає у суспільстві, годі її вимагати від суддів, адже вони є «гвинтиками» цього ж суспільства і демонструвати принципово іншу поведінку просто не будуть спроможні. Висока культура доброчесності, крім забезпечення необхідних моральних стандартів діяльності судді, сприятиме зміцненню довіри суспільства до носіїв судової влади, а також посилить її ефективність як інституції, необхідної для розбудови правової Української держави.

Джерела та література:

1. Глущенко С. В. Новели судової реформи: поняття професійної етики та доброчесності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6. С. 70–83.
2. Гришук О. Доброчесність судді через призму сучасних соціальних трансформацій. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 1 (30). С. 6–25.
3. Етика прокурора, судді, слідчого : навчальний посібник / Л.М.Гуртієва, О.В.Капліна, А.В.Лапкін та ін. ; тех. ред. Ю.Д.Батан ; за ред. А.В.Лапкіна, Г.Шмельцер. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 284 с.
4. Індикатори визначення невідповідності суддів (кандидатів на посаду судді) критеріям доброчесності та професійної етики : затв. рішенням Громадської ради доброчесності від 11.01.2019 р. (уточн. ред. затв. рішенням Громадської ради доброчесності від 16.12.2020р.). URL: <https://grd.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Indykatory-HRD-vid-16.12.2020.pdf>
5. Кодекс суддівської етики: рішення З'їзду суддів України від 22.02.2013р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>

6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (з наступними змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

7. Кулібаба А. Поняття добросовісності як ключовий критерій у процесі добору на посаду судді. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/39.pdf>.

8. Левенець А.В. Дисциплінарна відповідальність у механізмі забезпечення добросовісності судді: національний та міжнародний контексти. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Правознавство. 2023. Том 25. Випуск 1 (36). С. 27-31.

9. Окрема думка члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України Мельника Руслана Івановича щодо рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 2 листопада 2023 року № 120/зп-23. URL: <https://vkksu.gov.ua/doc/pro-vnesennya-zmin-doformy-deklaraciyi-dobrochesnosti-suddi-zatverdzenoyi-rishennyam-vyshchoyi>

10. Окрема думка членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України В.Гацелюка, О.Коліуша та О.Омельяна щодо рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 2 листопада 2023 року № 120/зп-23. URL: <https://vkksu.gov.ua/doc/pro-vnesennya-zmin-doformy-deklaraciyi-dobrochesnosti-suddi-zatverdzenoyi-rishennyam-vyshchoyi>

11. Оцінка громадянами ситуації в країні. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (грудень 2023р.). URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-gruden-2023r>

12. Перелік індикаторів, які вказують на недобросовісність. URL: <https://vkksu.gov.ua/news/vkksu-ta-grd-diyshly-zgody-shchodospilnyh-indyikatoriv-dlya-vyznachennya-nevidpovidnosti>

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 листопада 2022 року у справі № 9901/355/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107533714>

14. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>

15. Про внесення змін до форми декларації добросовісності судді, затвердженої рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 31 жовтня 2016 року № 137/зп-16 зі змінами, та форми декларації добросовісності кандидата на посаду судді, затвердженої рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 24 вересня 2018 року № 205/зп-18 : рішення № 120/зп-23 від 02.11.2023р., Вища кваліфікаційна комісія суддів України. URL: <https://vkksu.gov.ua/doc/pro-vnesennya-zmin-doformy-deklaraciyi-dobrochesnosti-suddi-zatverdzenoyi-rishennyam-vyshchoyi>

16. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
17. Ребриш А. Громадська рада доброчесності як корупційний запобіжник у судовій системі України. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-277-0-60>. С. 220-223.
18. Савчин М. В. Moral integrity (моральна цілісність, доброчесність) суддів як складова правової держави. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 2 (27). С. 6–22.
19. Хотинська-Нор О.З., Снідевич О.С. Суддівська етика як складова професійної етики члена Вищої ради правосуддя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 75: частина 3. С. 118-122.

UCZCIWOŚĆ SĘDZIEGO I JEJ WERYFIKACJA: DO KWESTII SKUTECZNOŚCI

Artykuł dotyczy kwestii skuteczności weryfikacji uczciwości sędziowskiej na obecnym etapie reformy sądownictwa w Ukrainie. Autor analizuje istotę i treść pojęcia uczciwości sędziowskiej, kryteria jej określania, a także wskaźniki i metody ich weryfikacji. Autor analizuje międzynarodowe i europejskie standardy rzetelności sądowej oraz obecny stan ram regulacyjnych dla tej instytucji w Ukrainie.

Szczególną uwagę zwrócono na deklarację rzetelności sędziowskiej jako instrumentu mającego na celu zapewnienie dostępności i przejrzystości istotnych informacji o sędziach. W oparciu o dogłębną analizę materiału regulacyjnego i naukowego stwierdzono, że konieczne jest sformułowanie i zatwierdzenie standardów uczciwości sędziowskiej w Ukrainie, a także usprawnienie procedury weryfikacji zgodności i mechanizmu odpowiedzialności za naruszenie takich standardów.

Słowa kluczowe: uczciwość sędziego, deklaracja uczciwości sędziego, etyka sędziego, odpowiedzialność dyscyplinarna sędziego, Społeczna Rada Uczciwości, Wyższa Komisja Kwalifikacyjna Sędziów Ukrainy.

INTEGRITY AND THE PROCESS OF CHECKING: ON THE QUESTION OF EFFICIENCY

The article scrutinizes the effectiveness of checking judges' integrity within the ongoing judicial reform in Ukraine. It delves into the essence and concept of a judge's integrity, examining criteria for its determination, along with the corresponding indicators and verification methods. The study underscores integrity as a moral and ethical imperative, integral to a judge's role and pivotal in shaping public trust in the judiciary. Investigation extends to international and European standards of judge integrity, juxtaposed with the current regulatory landscape in Ukraine.

Special focus is directed towards the judge's integrity declaration, conceived as a tool to enhance accessibility and transparency of pertinent information. The form of this declaration is deemed crucial, urging consideration of practices addressing reports of inaccuracies or omissions in judge integrity declarations. A comprehensive analysis of normative and

scholarly materials leads to the conclusion that there is a pressing need to formulate and endorse standards for judge integrity in Ukraine. Simultaneously, there is a call for refining the procedure for assessing compliance and establishing a mechanism for addressing violations of these standards.

Keywords: integrity of a judge, declaration of integrity of a judge, ethics of a judge, disciplinary responsibility of a judge, Public Integrity Council, High Qualification Commission of Judges of Ukraine.

Husak Andrii

*Doktor nauk prawnych, docent,
docent Katedry Prawa i Postępowania Karnego
Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego
im. Leśi Ukrainki*

*(Гусак Андрій Петрович
доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і
процесу
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID 0000-0002-2142-5193)*

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ
ПРЕВЕНТИВНИХ ЗАХОДІВ В СИСТЕМУ ПРОБАЦІЇ ДЛЯ
НЕПОВНОЛІТНІХ ЗЛОЧИНЦІВ: АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ**

Стаття висвітлює актуальні аспекти використання превентивних заходів у контексті пробації для неповнолітніх. Здійснюється докладний аналіз теоретичних концепцій, що підтримують впровадження таких заходів, а також вивчається практичний досвід різних країн. Автор розглядає ефективність превентивних заходів у зниженні рівня рецидиву серед неповнолітніх злочинців, оцінює їхній вплив на соціальну реабілітацію та подальшу інтеграцію цільової групи. Досліджується також роль соціальних служб та взаємодія з громадськістю у впровадженні превентивних програм. Дане дослідження спрямоване на визначення проблем та вирішення викликів, які можуть виникнути при реалізації превентивних заходів в системі пробації для неповнолітніх. Її результати сприятимуть оптимізації сучасних стратегій та поліпшенню ефективності взаємодії між різними структурами, спрямованими на реінтеграцію молодших правопорушників у суспільство.

Ключові слова: пробація для неповнолітніх, превентивні заходи, теоретичні підходи до превенції, система впровадження превентивів, роль пробаційних служб, соціальна реабілітація неповнолітніх злочинців, громадська підтримка та участь, попередження рецидиву серед неповнолітніх, практика превентивних заходів у світі.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному соціальному контексті актуальність ефективності та перспектив впровадження превентивних заходів в систему пробації для неповнолітніх злочинців зростає. Проблема виникає з потреби забезпечення безпеки суспільства та реабілітації молодих правопорушників, враховуючи їх вікові та соціальні особливості. Забезпечення ефективності пробаційної системи для неповнолітніх визначається важливістю соціальної безпеки, що є ключовим для збереження громадського порядку.

Важливим є покращення правової системи України. Аналіз теоретичних підходів та практичних результатів впровадження

превентивних заходів дозволить вдосконалити правові норми та механізми, регулюючі пробацію для неповнолітніх, відповідно до сучасних соціальних викликів та наукових стандартів.

Розуміння ефективних методів превенції в контексті пробації дозволить оптимізувати витрати та ресурси, спрямовані на реагування на злочинність неповнолітніх, забезпечуючи раціональне використання фінансових та людських ресурсів. Таким чином, проблема ефективності та перспектив впровадження превентивних заходів в систему пробації для неповнолітніх стає ключовою для розвитку сучасної кримінально-правової політики та соціальної безпеки.

Аналіз останніх досліджень даної проблеми. Аналіз останніх досліджень з даної проблеми вказує на кілька ключових тенденцій. Правова доктрина ювенальної юстиції визначається теоретико-методологічним підґрунтям, яке вибирається для функціонування цього інституту у конкретній країні. Моделі, такі як реабілітаційна, каральна та альтернативна, визначають принципи, на яких базується система ювенальної юстиції. Ряд аспектів цієї теми були обговорені в роботах таких авторитетних вчених, як Г.Бейзмор [11], Р.Спон [4, с.29-51], Н.Ортинська, яка підкреслює важливість профілактики правопорушень та соціалізації дітей.

Важливим етапом в розвитку ювенальної юстиції стало звернення до проблем ефективності та удосконалення превентивних заходів. Дослідники, такі як Дж. Дженсон [1, с.324-334], М.Говард, Р.Дізілі [2] та інші, акцентували увагу на необхідності вдосконалення системи превенції для неповнолітніх злочинців. Однак, аналіз структури та ефективності існуючих програм свідчить, що система превентивного впливу потребує подальшого удосконалення.

Академічні дослідження, проведені такими вченими, як В.Аніщук [7, с.224-226], О. В. Бець, І. Г. Богатирьова [9; 10], та інші, розкривають окремі аспекти впровадження інституту пробації та діяльності пробаційних органів в Україні.

Отже, необхідно не лише збагачувати правову доктрину ювенальної юстиції теоретичними концепціями, але й ефективно впроваджувати новаторські методи та інструменти, зокрема пробаційні програми, які вже отримали підтвердження в світовій практиці.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є дослідити ефективність та визначити перспективи впровадження превентивних заходів в систему пробації для неповнолітніх злочинців шляхом аналізу теоретичних підходів та оцінки практичних результатів, спрямованих на зменшення ризику відновлення злочинності та покращення соціальної реабілітації цієї категорії осіб.

Виходячи з мети, можна сформулювати основні завдання статті: проаналізувати ключові теоретичні підходи до превентивних заходів у сфері пробації для неповнолітніх злочинців; визначити основні концепції, які підтримують ідею впровадження превентивних заходів для цієї категорії осіб; вивчити практику впровадження превентивних заходів в систему пробації для неповнолітніх у різних країнах; виявити проблеми, з якими стикається впровадження превентивних заходів у систему пробації для неповнолітніх; розглянути можливі стратегії подолання труднощів та оптимізації процесу впровадження

превентивних програм; проаналізувати взаємодію між пробаційними службами, соціальними службами та громадськістю у контексті впровадження превентивних заходів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасному суспільстві соціальна реабілітація та ресоціалізація неповнолітніх злочинців стають актуальною та належною проблемою, що потребує глибшого вивчення. Особлива увага приділяється превентивним заходам, які, впроваджені у систему пробації для неповнолітніх, можуть визначити новий рівень ефективності у виправленні та запобіганні рецидивам. У сучасних умовах, коли суспільство змушене змінювати підходи до роботи зі злочинністю серед неповнолітніх, важливо розглядати превентивні заходи як ключовий інструмент формування позитивних та стійких життєвих стратегій для цієї групи осіб. Аналіз теоретичних основ дозволить глибше розібратися в принципах, на яких ґрунтується ефективність превентивних заходів, та забезпечить теоретичні основи для їхнього практичного впровадження [25, с.205-215].

У рамках загального контексту ефективності превентивних заходів у системі пробації для неповнолітніх, потрібен аналіз теоретичних концепцій, що підтримують їх впровадження.

Однією з основних теорій, що визначає важливість превентивних заходів, є теорія реабілітації. Згідно з цією теорією, основною метою системи пробації для неповнолітніх є виправлення та відновлення їх у суспільстві через активний вплив на їхні життєві цінності та поведінку.

Аналіз теорії реабілітації дозволяє визначити ключові фактори, які впливають на ефективність превентивних заходів. Відновлення неповнолітніх злочинців у суспільстві вимагає уважного розгляду та врахування їхніх індивідуальних особливостей, життєвих обставин та освітньо-розвивальних потреб. Зокрема, теорія реабілітації підкреслює важливість позитивного впливу на життєві цінності злочинців. Превентивні заходи повинні стимулювати зміну в уявленнях та цінностях неповнолітніх, спрямовуючи їхню поведінку на конструктивний та соціально-прийнятний шлях. Аналіз теорії реабілітації допомагає визначити, як саме превентивні заходи можуть бути адаптовані для досягнення оптимальних результатів.

Важливо також розглядати теорію реабілітації в контексті інших теорій, що стосуються соціальної реакції, кримінальної профілактики та інших важливих аспектів. Взаємодія цих теорій може допомогти створити комплексні та ефективні стратегії превентивних заходів. Стає очевидним, що ця концепція не лише визначає мету системи пробації для неповнолітніх, але і вказує на необхідність індивідуального та комплексного підходу до превентивних заходів для досягнення успішної реабілітації та подальшого відновлення молодих злочинців у суспільстві.

Іншою важливою теорією є теорія соціальної реакції, яка акцентує увагу на важливості взаємодії суспільства з неповнолітніми злочинцями. Ця теорія визначається своєрідним підходом до розгляду взаємодії індивіда та суспільства в контексті злочинності [19, с.211-213]. У контексті пробації, ефективність превентивних заходів залежить не лише від індивідуальних зусиль злочинця, але й від суспільної реакції на його зусилля щодо реабілітації та утримання від нових правопорушень.

Роль громадськості важлива під час пробації, де громада може взаємодіяти з неповнолітніми злочинцями через різноманітні програми та ініціативи. Розвиток позитивного ставлення до цих осіб важливий для їхньої соціальної інтеграції та виправлення [16].

Співробітництво соціальних служб також важливе для впровадження превентивних заходів на етапі пробації. Спрямовані на підтримку та навчання, ці служби можуть відігравати критичну роль у формуванні позитивного впливу на неповнолітніх злочинців, що сприяє їхньому подальшому виправленню та уникненню випадків рецидиву [6].

Загалом, аналіз теорії соціальної реакції у контексті пробації для неповнолітніх злочинців розкриває важливі аспекти взаємодії між суспільством та цією категорією осіб, що визначає шляхи покращення ефективності превентивних заходів та досягнення позитивних результатів

Не менш важливою є теорія кримінальної профілактики, яка висвітлює концепцію запобігання злочинам та визначає роль превентивних заходів у зниженні ймовірності рецидиву серед неповнолітніх. Теорія кримінальної профілактики, визначаючи принципи запобігання злочинам, грає ключову роль у розумінні та здійсненні превентивних заходів у системі пробації для неповнолітніх. Одним із ключових аспектів теорії кримінальної профілактики є визнання важливості попередження девіантної поведінки в самому початковому етапі [23]. Це передбачає виявлення ризикованих факторів та позитивних впливів на розвиток особистості неповнолітнього. Аналіз таких факторів дозволяє визначити оптимальні стратегії для впровадження превентивних програм, спрямованих на зміцнення позитивного соціального середовища для неповнолітніх злочинців. Згідно з теорією кримінальної профілактики, важливо враховувати також соціальні аспекти, такі як економічне становище, освіта та доступ до ресурсів [19].

Задача визначення оптимальних стратегій та методів превентивних заходів для зменшення рецидиву серед неповнолітніх є ключовою. Аналіз теорії кримінальної профілактики розкриває традиційні та інноваційні підходи, включаючи використання інформаційних технологій та програм розвитку соціальної адаптації.

Превентивні заходи в системі пробації для неповнолітніх мають не лише тимчасовий ефект, але й стратегічний вплив на формування позитивних змін у житті цих осіб, зокрема у попередженні рецидивів [21, с.31-40].

По-перше, превентивні заходи спрямовані на ідентифікацію та адресацію основних факторів, які сприяють вчиненню злочинів. Ці заходи виявляються важливим інструментом у боротьбі з причинами кримінальної активності. Першочерговим завданням є ретельний аналіз соціальних, економічних та психологічних аспектів, які можуть впливати на поведінку молоді. Цей аналіз дозволяє зрозуміти корені проблеми та виявити ключові моменти, що визначають тенденції до злочинності серед цієї категорії осіб.

Активна робота з ідентифікованими факторами спрямована на вплив на корінь проблеми, не лише визначаючи їх. Соціальні програми, які поліпшують умови життя та забезпечують доступ до освіти,

виконують важливу роль у зменшенні вразливості неповнолітніх перед злочинністю. Заходи психологічної підтримки та соціальної адаптації також визначаються як ключові компоненти стратегій, спрямованих на попередження злочинності, допомагаючи розвивати стійкі навички та позитивні цінності. Превентивні заходи, спрямовані на основні фактори впливу на злочинність, формують благоприйнятне соціальне середовище для розвитку та самореалізації неповнолітніх. Цей підхід сприяє зменшенню ймовірності подальшої злочинності та підтримує позитивну взаємодію індивіда з суспільством..

По-друге, превентивні заходи сприяють формуванню навичок та цінностей, необхідних для інтеграції неповнолітніх злочинців у суспільство [17]. Важливо враховувати, що превентивні заходи в системі пробації для неповнолітніх визначаються не лише як заходи запобігання новим злочинам, але й як суттєвий інструмент для активної підтримки інтеграції цих осіб у суспільство. Цей підхід базується на усвідомленні того, що забезпечення позитивного і стійкого виходу неповнолітніх злочинців на шлях реабілітації вимагає не лише уникнення нових правопорушень, а й активного впливу на їхні соціальні та психологічні аспекти.

У цьому контексті, превентивні заходи включають в себе розвиток необхідних навичок і цінностей, що допомагають неповнолітнім злочинцям інтегруватися в суспільство. Цей процес охоплює різноманітні аспекти, такі як професійна підготовка, що дає змогу здобути навички для зайняття роботи, соціальна адаптація, спрямована на взаємодію з оточуючим середовищем та розвиток особистісних навичок.

Розглядаючи роль превентивних заходів у попередженні відновлення злочинності [8, с.625-642], ми визначаємо їх як стратегічний інструмент у вдосконаленні системи пробації для неповнолітніх.

Після розгляду ролі превентивних заходів у попередженні відновлення злочинності серед неповнолітніх злочинців, важливо вивчити практику різних країн у використанні цих заходів в рамках системи пробації для неповнолітніх.

Наприклад, Норвегія визначається системою, що акцентує на індивідуальному підході та соціальній реінтеграції. Вони впроваджують програми професійної підготовки та підтримки для неповнолітніх, спрямовані на забезпечення їхнього успішного включення в суспільство [3].

Ісландія визначається своєю унікальною стратегією профілактики, яка включає в себе активну роботу з місцевими громадами та залученням сім'ї у процес реабілітації. Ісландія ставить перед собою завдання розвитку позитивних альтернатив для молоді, щоб вони не зверталися до злочинності [5, с.146-173].

У Канаді, зокрема у провінції Онтаріо, акцент робиться на розвитку мережі підтримки та партнерства з громадою. Програми пробації включають в себе участь волонтерів та розвивають ініціативи для забезпечення позитивної взаємодії з оточуючим середовищем [12, с.113-116].

Сполучені Штати Америки також вивчають та впроваджують превентивні заходи в систему пробації для неповнолітніх. Програми спрямовані на розвиток навичок та компетентностей, необхідних для успішної адаптації після звільнення з системи пробації [18, с.616-619].

Аналіз практики різних країн у використанні превентивних заходів в рамках пробації для неповнолітніх виявив ряд основних принципів, які лежать в основі успішних стратегій з попередження рецидиву серед цієї категорії осіб:

- індивідуальний підхід – країни, цієї групи, акцентують на індивідуальному підході до кожного неповнолітнього злочинця. Програми та послуги спрямовані на врахування унікальних потреб та особливостей кожної особи для забезпечення максимальної ефективності [10, с.254-261];
- профілактика та розвиток альтернатив – країни вдаються до стратегії профілактики, виробляючи позитивні альтернативи для молоді, щоб уникнути залучення до злочинності;
- соціальна інтеграція та партнерство з громадою – акцент робиться на розвитку мережі підтримки та партнерства з громадою. Це включає участь волонтерів та створення ініціатив для активної взаємодії неповнолітніх з оточуючим середовищем;
- розвиток ключових навичок – активно вивчаються та впроваджуються програми, спрямовані на розвиток ключових навичок та компетентностей у неповнолітніх;
- активна взаємодія з сім'єю.

Основні принципи, такі як індивідуальний підхід, профілактика, соціальна інтеграція та партнерство з громадою, сприяють успіху програм пробації для неповнолітніх злочинців у різних країнах. Інтеграція цих принципів може покращити ефективність і мати стійкий позитивний вплив на цю суспільну проблему.

Після аналізу практики різних країн у використанні превентивних заходів в системі пробації для неповнолітніх, важливо оцінити їхню ефективність на практиці та вплив на подальше життя молодих правопорушників. Оцінка ефективності заходів на практиці та їхній вплив на подальше життя неповнолітніх злочинців визначає успіх програм пробації. Для цього слід узагальнити якісні та кількісні показники, враховуючи реальний внесок у попередження рецидиву та соціальну реінтеграцію молодих правопорушників.

Важливо визначити, чи спостерігається стійке зменшення кількості повторних правопорушень серед учасників програм пробації порівняно з тими, хто не брав участі. Аналіз динаміки рецидиву дозволяє визначити, наскільки ефективно програми працюють у попередженні подальших правопорушень серед неповнолітніх [13, с.95-98].

Узагальнення кількісних та якісних показників дозволяє сформулювати комплексний погляд на ефективність заходів та їх вплив на життя молодих правопорушників. Важливо враховувати, чи вдається досягати поставлених цілей щодо реабілітації та ресоціалізації цільової аудиторії.

Паралельно, необхідно врахувати можливі виклики та обставини, які можуть вплинути на результати програм у подальшому житті учасників [9, с.274-276]. Це допомагає зрозуміти контекст та визначити

можливості для подальшого вдосконалення заходів пробації для неповнолітніх злочинців. Враховуючи ці аспекти, можна здобути об'єктивну картину про ефективність програм та їхній вплив на подальше життя цільової групи.

Визначення проблем, які можуть виникнути при впровадженні превентивних заходів у систему пробації для неповнолітніх, є критичним етапом у розробці та оптимізації таких програм [14, с.59-60]. Ретельний аналіз можливих труднощів дозволяє ефективно підготуватися до викликів та розробляти стратегії їх подолання. Ось кілька ключових проблем.

Однією з найбільш поширених проблем є обмежені фінансові ресурси. Недостатній бюджет може впливати на масштаб та якість програм, ускладнюючи їхнє впровадження та утримання. Для подолання цієї проблеми, необхідно активно шукати додаткові джерела фінансування та оптимізувати розподіл коштів.

Брак кваліфікованого персоналу може стати перешкодою впровадженню та ефективному виконанню програм. Підготовка кадрів, організація тренінгів та розвиток ефективної системи підтримки можуть допомогти подолати цю проблему.

Різниці в соціокультурних аспектах можуть ускладнити впровадження стандартних підходів до превентивних заходів. Необхідно розробляти гнучкі та адаптовані програми, які враховують індивідуальні особливості різних груп.

Співпраця з іншими гілками системи правосуддя може потребувати подолання бюрократичних перепон. Ефективна координація та взаємодія з іншими агентствами є важливим аспектом впровадження превентивних заходів.

Відсутність системи ефективної оцінки та моніторингу може ускладнити визначення реального впливу заходів та виявлення слабких місць. Розробка системи збору та аналізу даних є критичною для успіху програм.

Недостатнє взаємодії з громадою та відсутність її підтримки можуть стати фактором невдачі. Залучення громадськості в процес розробки та впровадження програм є важливим елементом успішного запуску превентивних заходів.

Активний аналіз цих проблем та вивчення досвіду інших програм може сприяти розробці ефективних стратегій для подолання труднощів та впровадженню успішних превентивних заходів у систему пробації для неповнолітніх [22].

Враховуючи ідентифіковані проблеми при впровадженні превентивних заходів у систему пробації для неповнолітніх, важливим кроком є розгляд можливих стратегій для подолання цих труднощів та оптимізації всієї системи:

1. Розвиток партнерств із громадським сектором, благодійними фондами та бізнес-середовищем для забезпечення додаткових фінансових ресурсів – залучення спонсорів та розробка проектів для отримання грантів можуть допомогти розширити бюджет на превентивні програми.

2. Запровадження системи постійної підготовки та навчання для персоналу, в тому числі спеціалізовані курси щодо роботи з

неповнолітніми злочинцями та використання сучасних методів реабілітації [15].

3. Розробка програм, які приділяють увагу конкретним потребам та особливостям різних груп неповнолітніх злочинців – гнучкі та індивідуалізовані підходи можуть забезпечити більший успіх в реабілітації.

4. Використання сучасних технологій у навчальних та реабілітаційних програмах для залучення неповнолітніх та зроблення процесу більш привабливим та ефективним.

5. Встановлення ефективної системи співпраці та обміну інформацією між різними відділами системи правосуддя та соціального захисту – розробка прозорих та швидких механізмів обміну даними може полегшити взаємодію [21, с.57].

6. Розвиток ініціатив для залучення громадськості у підтримку та впровадження превентивних програм – посилення взаємодії з громадою може сприяти створенню благоприятного середовища для реабілітації.

7. Розробка ефективної системи оцінки та моніторингу, яка дозволить системі пробації регулярно оцінювати ефективність заходів та вчасно вносити корективи для покращення результатів.

Взаємодія між пробаційними та соціальними службами вимагає інтеграції різних підходів до роботи з неповнолітніми злочинцями. Спільна розробка індивідуальних планів реабілітації, які об'єднують психологічну, соціальну та юридичну підтримку, створює більш повний та гнучкий механізм впливу на життя підопічних [24, с.146-150].

Спільна педагогічна робота між пробаційними та соціальними працівниками, спрямована на визначення освітніх та розвиткових потреб неповнолітніх, сприяє їхній успішній реінтеграції. Ефективна взаємодія включає взаємодію з громадськістю, яка може брати участь у волонтерських ініціативах та сприяти позитивному середовищу для реінтеграції.

Громадськість грає ключову роль в реалізації превентивних програм для неповнолітніх злочинців, забезпечуючи їхню активну участь у волонтерських заходах та психосоціальну підтримку. Взаємодія з громадськістю сприяє більш ефективному підходу до потреб неповнолітніх та сприяє їхній успішній реінтеграції. Активна участь громадськості створює підтримуюче середовище та зменшує стигматизацію. Важливо відкрити діалог для врахування зауважень та рекомендацій громадськості для вдосконалення програм та адаптації їх до реальних потреб. Громадськість також може взяти участь у реалізації інформаційних кампаній для підвищення свідомості суспільства про проблеми та потреби неповнолітніх злочинців, сприяючи підтримці конструктивних підходів

В цілому, активна участь громадськості в реалізації превентивних програм для неповнолітніх злочинців може створити сприятливі умови для їхньої соціальної адаптації та допомогти у попередженні відновлення злочинності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами дослідження стає очевидним, що впровадження превентивних заходів в систему пробації є важливим елементом в роботі з неповнолітніми злочинцями. Такі заходи можуть виявити значний

вплив на попередження повторної злочинності та сприяти соціальній реабілітації.

Важливість індивідуального підходу до кожного неповнолітнього злочинця виявилася ключовою у впровадженні успішних превентивних стратегій. Розробка програм, орієнтованих на унікальні потреби та характеристики кожного індивіда, сприяє більш успішному результату.

Успіх превентивних заходів визначається також співпрацею між пробаційними службами, соціальними організаціями та активною участю громади.

На основі отриманих результатів рекомендується спрямувати подальші дослідження в напрямках оцінки тривалості впливу превентивних заходів, а саме, провести детальне вивчення термінів та тривалості впливу превентивних програм на поведінку та рецидив злочинності серед неповнолітніх; створення та вдосконалення індивідуальних програм пробації; аналізу впливу електронних технологій, таких як електронний моніторинг або програми віртуальної реабілітації, на ефективність превентивних заходів.

Дослідження в цих напрямках дозволить подальше вдосконалення системи пробації для неповнолітніх злочинців та забезпечення більш ефективних стратегій превенції злочинності серед цієї категорії населення.

Джерела та література:

1. Jenson J. M., Howard M. O. Youth Crime, Public Policy, and Practice in the Juvenile Justice System: Recent Trends and Needed Reforms. *Social Work*. 1998. № 43. p.324-334. (дата звернення: 18.12.2023).
2. O'Mahony D., Deazley R. Juvenile crime and justice Northern Ireland. Belfast, Northern Ireland Office, 100. URL: https://www.academia.edu/39653749/Juvenile_crime_and_justice_Northern_Ireland?email_work_card=thumbnail (дата звернення: 18.12.2023).
3. Probation in Europe. Summaries. Published by CEP. URL: http://www.cep-probation.org/default.asp?page_id=157&map_id=152. (дата звернення: 18.12.2023).
4. Spon R. D. Juvenile justice: a work «in progress». *Regent University Law Review*. 1998. №10. p.29-51.
5. Актуальні проблеми європейської інтеграції. Збірник статей з питань європейської інтеграції та права. За ред. Д. Ягунова. Випуск 6. Одеса: Видавництво «Фенікс», 2011. 178 с.
6. Альошкін С. В., Бойчук К. Л., Даценко О. В., Ковальова О.В. Роль і завдання поліції в місцевій системі запобігання та протидії домашньому насильству: посіб. К. 2023. 221 с.
7. Анішук В. Організація служби пробації в Україні. *Підприємництво, господарство і право* (кримінальне право). 2017. № 3. С.224-226.
8. Батан Ю. Д. Вплив превентивного механізму права на неправомірну поведінку. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія. За ред. О. В. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2016. С.625-642. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.8203>. (дата звернення: 18.01.2024).

9. Богатирьова О. І. Пробація як перспективний напрям політики держави у сфері боротьби зі злочинністю. Політика у сфері боротьби зі злочинністю. Івано-Франківськ, 2014. С.274-276.
10. Богатирьова О. І. Сутність інституту пробації у сучасному зарубіжному праві. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*, 2013. Вип. 31. С. 254-261.
11. Бейзмор Г. Три парадигми ювенальної юстиції. URL: <http://sprc.ru/wp-content/uploads/2012/08/Бэйзмор-Гордон-Три-парадигмы-ювенальной-юстиции.pdf>. (дата звернення: 18.12.2023).
12. Василенко Ю. В. Ювенальна пробація за законодавством України та Канади (порівняльно-правовий аспект). 2020. С.113-116.
13. Васильківська І. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. *Право України*. 2004. № 1. С.95-98.
14. Вітфілд Д. Вступ до служби пробації: моногр. Київ: Атіка, 2004. С.59-60/
15. Водолазька Д.О. Створення та розвиток системи ювенальної юстиції в Україні : методичні рекомендації. Київ, 2014. URL: www.justice.gov.ua/files/2014/02/1393485843.doc. (дата звернення: 18.12.2023).
16. Голіна В. В., Колодяжний М. Г., Шрамко С. С. та ін. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія. За заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Х. : Право, 2017. 284 с.
17. Єжова О. О., Кириченко В. І. Формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу : навч.-метод. посіб. За заг. ред. д.п.н., проф. Оржеховської В. М. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2014. 172 с.
18. Коваленко В.В. Органи наглядової пробації в сполучених штатах Америки. Запорізький національний університет Міністерства освіти і науки України. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. С.616-619.
19. Козубовський Р. В., Козубовський М. Р., Булеза Б. Я. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх в США. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія. Педагогіка та психологія. Вип. 2 (10). 2019. С.211-213.
20. Коренюк А. А. Орган пробації як суб'єкт запобігання рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні. *Публічне право*. 2018. № 3(31). С. 31-40.
21. Лазаренко О. Відновне правосуддя в Україні. Профілактика злочинності неповнолітніх. Шляхи вирішення. *Щоквартальний бюлетень*. 2007. № 2. С.57.
22. Нормативно правові аспекти ювенальної юстиції. За ред. Ю. А. Луценка, Є. Б. Павлової. К., 2008. Вип. 2.
23. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
24. Ягунов Д. В. «Тонка червона лінія» інституту пробації в Україні. *Теоретичні та практичні аспекти інституту пробації в Україні* : матеріали Міжнародного круглого столу, м. Київ, 22 червня

2018 р. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С.146-150.

25. Ягунов Д. Сучасний стан та перспективи пробації в Україні: до питання філософії, цілей та показників. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Sv. 5, Vyd. 4. С. 205-215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_4_31. (дата звернення: 18.12.2023).

SKUTECZNOŚĆ I PERSPEKTYWY WDRAŻANIA ŚRODKÓW ZAPOBIEGAWCZYCH W SYSTEMIE PROBACJI DLA PRZESTĘPCÓW NIELETNICH: ANALIZA PODEJŚĆ TEORETYCZNYCH

Artykuł wyświetla aktualne aspekty stosowania środków zapobiegawczych w kontekście probacji dla nieletnich. Przeprowadzono szczegółową analizę koncepcji teoretycznych wspierających wdrażanie takich środków oraz zbadano praktyczne doświadczenia różnych krajów. Autor bada skuteczność środków zapobiegawczych w ograniczaniu recydywy wśród nieletnich przestępców, ocenia ich wpływ na resocjalizację i dalszą integrację grupy docelowej. Analizuje również rolę służb socjalnych oraz interakcji ze społeczeństwem we wdrażaniu programów prewencyjnych. Badanie to ma na celu identyfikację problemów i rozwiązywanie wyzwań, które mogą pojawić się przy wdrażaniu środków zapobiegawczych w systemie probacji dla nieletnich. Jego wyniki przyczynią się do optymalizacji obecnych strategii i poprawy skuteczności interakcji między różnymi strukturami mającymi na celu reintegrację młodych przestępców ze społeczeństwem.

Słowa kluczowe: kuratela sądowa dla nieletnich, działania prewencyjne, teoretyczne podejścia do prewencji, system wdrażania działań prewencyjnych, rola służb probacyjnych, resocjalizacja nieletnich przestępców, wsparcie i partycypacja społeczna, zapobieganie recydywie wśród nieletnich, praktyka działań prewencyjnych na świecie.

EFFECTIVENESS AND PROSPECTS OF IMPLEMENTING PREVENTIVE MEASURES IN THE PROBATION SYSTEM FOR JUVENILE OFFENDERS: AN ANALYSIS OF THEORETICAL APPROACHES

This article explores the effectiveness and prospects of implementing preventive measures within the probation system for juvenile offenders. The analysis delves into theoretical frameworks and practical outcomes, addressing the multifaceted dimensions of juvenile justice. The authors examine the foundations of probation, emphasizing theoretical perspectives such as rehabilitation, punitive, and alternative models. The study investigates the insights of prominent scholars like G. Beazmore, R. Spon, and N. Ortyńska, who underscore the importance of crime prevention and socialization in juvenile justice tasks. Moreover, the research extends to the global context, discussing the contributions of scholars like J. Jenson, M. Howard, and others who advocate for enhancing preventive measures. Despite acknowledging the strides made in juvenile prevention, the article critically analyzes the structure and components, revealing gaps and insufficiencies in the existing preventive system. The authors draw on the latest research, including works by V. Anishchuk, O. V. Bets, I. H.

Bohatyriova, and others, to scrutinize the implementation of probation and related activities in Ukraine. The comprehensive findings suggest that while theoretical foundations provide essential insights, innovative practices, particularly probation programs, prove instrumental in refining juvenile justice systems. The article concludes with a call for integrating theoretical richness with practical innovations to optimize the impact on preventing and rehabilitating juvenile offenders in Ukrainian society.

Keywords: juvenile justice, probation system, preventive measures, theoretical frameworks, rehabilitation, punitive model, alternative model, global perspectives, practical outcomes, innovative practices, Ukraine.

Levchuk Volodymyr

*Doktorant Wydziału Prawa
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Łesi Ukrainki
(Левчук Володимир
аспірант Волинського національного
університету імені Лесі Українки
ORCID 0009-0005-9364-6031)*

**ОБМЕЖЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ НА СТАДІЇ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ**

У статті проаналізовано зміни до КПК України, відповідно до яких законодавець виключив необхідність для сторони обвинувачення дотримуватися строків досудового розслідування до пред'явлення особи повідомлення про підозру і, відповідно, можливість закриття кримінального провадження, у якому такі строки закінчилися. Обґрунтовано позицію, що при прийнятті вказаних змін, зважаючи на умови воєнного стану, пріоритет було надано інтересам державної безпеки, а не правам людини. Зроблено висновок, що такий підхід суперечить Конституції України, обмежує можливості доступу до правосуддя, порушує засаду розумності строків та звужує права учасників кримінального провадження.

Акцентовано увагу на ще одному порушенні принципу доступу особи до правосуддя під час воєнного стану, зокрема у сфері захисту особою своїх майнових прав у ході кримінального провадження. Запропоновано шляхи локалізації таких ризиків, у тому числі через внесення змін до законодавства.

Ключові слова: доступ до правосуддя, досудове розслідування, строки досудового розслідування, розумні строки, сторона обвинувачення, сторона захисту, воєнний стан, скасування арешту майна.

Вступ. Два роки тому наукові дослідження у сфері кримінального провадження в умовах воєнного стану були майже неактуальними. Певна цікавість до даної теми розвивалася у 2014-2016 рр. у контексті проведення антитерористичної операції (АТО), проте не була надто поширеною. Наразі ж актуальність даного питання не викликає сумнівів, а у науковій літературі спостерігається особлива зацікавленість у проведенні досліджень у сфері правового регулювання кримінального провадження під час воєнного стану. Поділяючи вказану зацікавленість, пропонується розглянути ряд проблем, пов'язаних із реалізацією принципу доступу до правосуддя на досудовому розслідуванні. Основний акцент варто зробити на порушенні двох

складових цього принципу: розумності строків та можливості захисту особою своїх прав, зокрема майнових.

При цьому більш детально варто розглянути зміни, внесені до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» № 3509-IX від 08.12.2023р. (надалі – Закон № 3509-IX).

Постановка завдання статті. Визначити та проаналізувати особливості порушення двох складових принципу доступу до правосуддя на досудовому розслідуванні: розумності строків та можливості захисту особою своїх прав, зокрема майнових, а також розробити пропозиції щодо усунення вказаних порушень.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає С. Давиденко, «право доступу до правосуддя – це нормативно закріплена і забезпечена державою реальна можливість кожної зацікавленої особи безперешкодного звернення безпосередньо до компетентних державних органів (дільництва, слідства, прокуратури) та суду за відновленням своїх порушених злочином прав, свобод і законних інтересів, без якого особа не може реалізувати право на судовий захист» [1].

На жаль, ухвалення Закону № 3509-IX призвело до звуження прав особи на звернення до компетентних державних органів внаслідок виключення КПК України норм, які стосуються строку досудового розслідування до пред'явлення особи підозри та порушення засади розумності строків, які з цього випливають. Більше того, норми Закону № 3509-IX по суті закріпили та легітимізували істотне порушення принципу доступу до правосуддя, засади розумності строків, а також звуження прав учасників кримінального провадження.

Безумовно, особливості воєнного стану передбачають певні обмеження прав та свобод людини, і в більшості випадків на це є вагомі причини та підстави. Проте є ситуації, коли встановлені державою обмеження є неспіврозмірними та непропорційними меті, яку хоче досягнути держава.

Згідно з цим Законом з КПК України виключено частину 2 статті 219, якою встановлювалися чіткі строки досудового розслідування, обчислювані з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань або винесення постанови про початок досудового розслідування у порядку, встановленому статтею 615 цього Кодексу, до дня повідомлення особі про підозру, відповідно до виду злочину [2].

Крім того, цим же Законом з КПК України виключено частину 9 статті 284, відповідно до якої «якщо закінчилися строки досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру, встановлені частиною першою статті 219 цього Кодексу, слідчий суддя може винести ухвалу про закриття кримінального провадження за клопотанням іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, або її представника» [3].

Таким чином, законодавець фактично виключив з КПК України необхідність для сторони обвинувачення дотримуватися строків досудового розслідування до пред'явлення особі повідомлення про підозру і, відповідно, можливість закриття кримінального провадження, у якому такі строки закінчилися.

Якщо звернутися до науково-експертного висновку на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» [4] та до Пояснювальної записки до цього Закону [5], то у цих документах жодним чином не обґрунтовано виключення вказаних вище норм з КПК України. Очевидно, це може свідчити не про практичну необхідність внесення таких змін, а про волю на їх внесення політичної більшості держави. Такий підхід не відповідає Конституції України та основним засадам кримінального провадження.

Н. Сакара визначила доступність правосуддя як певний стандарт, який відбиває вимоги справедливого й ефективного судового захисту та конкретизується в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках, і безперешкодного звернення усякої зацікавленої особи до суду [6].

Безумовно, доступ до правосуддя обов'язково включає в себе інститут розумних строків. Водночас, розумність строків є однією з фундаментальних засад кримінального процесу. Важливість даної засади неодноразово згадується у КПК України. Крім того, Національною Стратегією у сфері захисту прав людини від 24 березня 2021 року однією із проблем, шляхи вирішення якої варто розробляти, визначено забезпечення здійснення ефективного судочинства у розумні строки з урахуванням вимог статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і практики Європейського суду, забезпечення виконання судових рішень у розумні строки [7].

Забезпечення розумності строків досудового розслідування є однією з функцій слідчого судді. Ця функція виражена у можливості слідчого судді встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого КПК України, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження в порядку ст. 114 КПК України.

Наявність строків досудового розслідування, а також можливості їх продовження (частина перша статті 294 КПК України у чинній редакції) у провадженнях, де немає підозрюваного, наразі є одним з елементів контролю за законністю та якістю процесуальної діяльності на цьому етапі досудового розслідування. Внесення запропонованих змін може на практиці призвести до порушення принципу розумності строків кримінального провадження і, як наслідок, порушення прав потерпілих від кримінальних правопорушень. Такий законодавчий підхід не відповідає завданням кримінального провадження, визначеним у статті 2 КПК України. Видається, що законодавець при прийнятті вказаних змін зробив акцент на інтересах державної безпеки в умовах воєнного стану, а не на правах та свободах людини. Така позиція суперечить статті 3 Конституції України [8], де зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека

визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Прийняття вказаних змін також ігнорує положення Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та судову практику ЄСПЛ. Більше того, відповідно до частини 2 статті 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється [9].

У юридичних джерелах загалом панує думка, що нічого критичного для сторони захисту дана зміна не несе, оскільки ці норми не були надто ефективними на практиці. Зокрема, адвокат Є. Ріако у своїй публікації зазначає: «Не можу сказати, що це була дієва норма. Бо ці строки можна було безкінечно продовжити. Але ж за рішенням слідчого судді. Адвокати-практики всі знають, що ці правки Лозового застосувати було нереально» [10].

Не можемо погодитися з даними твердженнями, адже, на нашу думку, такий механізм часто був єдиною можливістю для власника майна домогтися скасування накладеного у рамках кримінального провадження арешту на майно.

Змоделюємо ситуацію. Припустимо, арешт накладений на майно особи (неважливо, чи є вона потенційним підозрюваним чи третьою особою) неправомірно, з метою впливу на власника арештованого майна, навіть для вимагання від нього неправомірної вигоди. За попередньої редакції КПК України строк такого незаконного утримання був обмежений строками досудового розслідування до пред'явлення особі повідомлення про підозру. При цьому, власник арештованого майна як особа, стосовно якої здійснюються процесуальні дії, майно якої арештовано, є іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, що надавало їй право на звернення до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження на підставі ч. 9 ст. 284 КПК України. Тобто, власник арештованого майна ініціював скасування арешту майна, одночасно з закриттям кримінального провадження у зв'язку із закінченням строків досудового розслідування.

З урахуванням законодавчих змін, єдиним прямим способом скасування арешту є безпосереднє звернення до слідчого судді з відповідним клопотанням. Однак, проаналізувавши численну судову практику, можна стверджувати, що слідчі судді не схильні скасовувати арешт майна, коли кримінальне провадження продовжується. Якщо у випадку з накладенням повного арешту, шанси на його скасування все ж є, то у випадку накладення арешту лише в частині розпорядження майном ймовірність скасування арешту мізерна.

Повертаючись до змодельованої ситуації, у випадку безпідставного накладення арешту (наприклад, з метою отримання особистої вигоди стороною обвинувачення) є висока ймовірність, що представники останньої будуть імітувати проведення досудового розслідування для того, щоб у слідчого судді не виникало питань щодо доцільності залишення арешту майна. Така імітація може полягати у проведенні експертиз, оглядів та інших процесуальних дій, результати яких не матимуть жодного значення для предмету доказування у даному кримінальному провадженні, проте й не нестимуть жодної шкоди для такого кримінального провадження.

Єдиним дієвим виходом, який автор статті бачить з даної ситуації, це подання клопотання до слідчого судді про обмеження строку на вчинення тих чи інших процесуальних дій. У такому клопотанні сторона захисту може просити як обмеження строку на проведення конкретних процесуальних дій, таких як експертизи, огляди, так і обмеження строку досудового розслідування до пред'явлення особі про підозру загалом. При цьому слід керуватися ч. 1 ст. 114 КПК України, відповідно до якої для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя, суд має право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого цим Кодексом, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження [3].

Хоча, варто зазначити, що цей інститут є «непопулярним» серед слідчих суддів та учасників кримінального провадження, тому його застосування залежить виключно від позиції слідчого судді, адже ухвала, за результатами розгляду такого клопотання, не оскаржується в апеляційному порядку.

Ідеальним вирішенням даної проблеми було б повернення КПК України до попередньої редакції, з включеними частиною 2 статті 219 та частиною 9 статті 284. Така можливість не виключається, адже вказані зміни можуть бути визнані неконституційними внаслідок їх очевидної суперечності Конституції України.

Додатково для забезпечення засади розумності строків слід додати в статтю 114 КПК України можливість оскаржувати ухвалу слідчого судді про відмову у встановленні процесуальних строків в порядку, передбаченому цією статтею.

Іншим питанням, яке варто розглянути в даній статті, є передача майна Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – Агентство).

Відповідно до ч. 6 ст. 100 КПК України речові докази можуть передаватися за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, для здійснення заходів з управління ними [3].

Можливість такої передачі речових доказів Агентству не є новою для кримінального процесуального законодавства, проте дане питання стало особливо актуальним під час воєнного стану, коли почали арештовувати та вилучати майно колаборантів, зрадників та інших злочинців, діяльність яких була пов'язана з росією.

Суспільство позитивно сприймає таке вилучення і у більшості випадків воно є виправданим. З іншого боку, будь-яке клопотання про передачу арештованих активів Агентству може містити обґрунтування про «ймовірну» пов'язаність власників майна з державою-агресором та дохід з його використання може використовуватися на фінансування збройної агресії росії. Скласти таке клопотання не вимагає особливих зусиль. При цьому, суспільна думка та політична обстановка у державі чинить значний тиск на прийняття слідчим суддею такого рішення. Логіку слідчих суддів можна пояснити також і тим, що така передача не

тягне особливих негативних наслідків, проте, у разі якщо припущення підтвердяться, слідчому судді загрожують значні репутаційні втрати.

Важливим моментом, який необхідно врахувати в даній ситуації, є неможливість оскаржити таку ухвалу слідчого судді до апеляційного суду. Недобросовісні працівники органів досудового розслідування можуть скористатися вказаною процесуальною можливістю та пропонувати власнику арештованого майна убезпечення від такої передачі майна Агентству в обмін на неправомірну вигоду.

Відповідно до ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [8]. Відповідно до ч. 1. ст. 16 КПК України позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом [3]. Стаття 1 Першого протоколу до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод визначає: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше, як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права» [11].

У рішенні Європейського суду з прав людини від 07 червня 2007 року у справі «Смирнов проти росії» висловлено правову позицію про те, що при вирішенні питання про можливість утримання державою речових доказів належить забезпечувати справедливу рівновагу між, з одного боку, суспільним інтересом та правомірною метою, а з іншого боку – вимагати охорони фундаментальних прав особи. Для утримання речей державою у кожному випадку має існувати очевидна істотна причина [12].

За таких обставин вважаємо, що зміст статті 100 КПК України сприяє порушенню прав власників арештованого майна щодо розпорядження таким майном, виключає можливість звернення до слідчого судді внаслідок порушення їхніх прав володіння майном та не забезпечує порядку оскарження ухвали про передачу майна Агентству, тобто однозначно порушує принцип доступу до правосуддя на досудовому розслідуванні.

Вважаємо правильним внести зміни до статті 100 КПК України, визначити конкретні випадки передачі арештованого майна Агентству, розмежувати чіткі критерії передачі арештованого майна в управління та на реалізацію, запровадити обов'язкову незалежну оцінку вартості майна та потенційного прибутку, який може отримати особа з його використання, забезпечити можливість оскарження ухвали слідчого судді про передачу майна Агентству.

Вказані дії зменшать можливість зловживання стороною обвинувачення своїми правами у кримінальному провадженні та виключать дискреційні повноваження слідчого судді щодо розпорядження арештованим майном, що відповідатиме засадам кримінального процесу.

Висновок та перспективи подальшого дослідження.

Введення воєнного стану в Україні у 2022 році стало значним викликом не лише для українського суспільства, а й для законодавця в контексті

внесення змін до КПК України в частині здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Однак часто такі зміни вносяться нашвидкуруч, не відповідають правилам формальної логіки, порушують засади кримінального процесу та норми Конституції України. У свою чергу, результати такої діяльності законодавця стають предметом гострої критики як з боку науковців, так і юристів-практиків.

Вже на даний момент можна сміливо стверджувати, що зміни в частині вилучення частини 2 статті 219 та частини 9 статті 284 КПК України, скасування строків досудового розслідування до пред'явлення особі про підозру, порушують принцип доступу до правосуддя, засади розумності строків та положення Конституції України. Тому варто повернути КПК України до попередньої редакції, з включеними частиною 2 статті 219 та частиною 9 статті 284. Додатково для забезпечення засади розумності строків необхідно передбачити у статті 114 КПК України можливість оскаржувати ухвалу слідчого судді про відмову у встановленні процесуальних строків в порядку цієї статті.

Також під час дії воєнного стану виявилася недосконалість законодавчого регулювання процесу передання арештованого майна Агентству, що створює простір стороні обвинувачення для зловживання своїми правами.

Локалізувати ці ризики можуть законодавчі зміни до статті 100 КПК України: зокрема, необхідно визначити конкретні випадки передачі арештованого майна Агентству, розмежувати чіткі критерії передачі арештованого майна в управління та на реалізацію, запровадити обов'язкову незалежну оцінку вартості майна та потенційного прибутку, який може отримати особа з його використання, забезпечити можливість оскарження ухвали слідчого судді про передачу майна Агентству.

Джерела та література:

1. Давиденко С.В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 20 с.

2. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури : Закон України № 3509-IX від 08.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#n21>

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

4. Науково-експертний висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2043024>

5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності

Спеціалізованої антикорупційної прокуратури». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=10060&conv=9>

6. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків: Право, 2010. 256 с.

7. Про Національну стратегію у сфері прав людини. Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>

8. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

10. Ріяко Євген. Скасування строків щодо «фактових» кримінальних проваджень – зрада, перемога чи новина, що нікому не цікава? URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/224200_skasuvannya-strokv-shchodo-faktovikh-kriminalnikh-provadhzen---zrada-peremoga-chi-novina-shcho-nkomu-ne-tskava

11. Перший протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний договір від 20 березня 1952 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535

12. Рішення ЄСПЛ у справі «Смірнов проти росії» (Smirnov v russia), 71362/01, 7 червня 2007 р. Джеремі МакБрайд. Європейська Конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : К.І.С., 2010, 576 с. С. 167–168.

OGRANICZENIE DOSTĘPU DO WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI NA ETAPIE POSTĘPOWANIA PRZYGOTOWAWCZEGO W OKRESIE STANU WOJENNEGO

Artykuł analizuje zmiany w kodeksu postępowania karnego Ukrainy, zgodnie z którymi ustawodawca wyeliminował konieczność przestrzegania przez prokuraturę terminów postępowania przygotowawczego przed doręczeniem zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstwa, a tym samym możliwość zamknięcia postępowania karnego, w którym takie terminy upłynęły. Autor uzasadnia stanowisko, że przy przyjmowaniu tych zmian, biorąc pod uwagę warunki stanu wojennego, priorytetem były interesy bezpieczeństwa państwa, a nie prawa człowieka. Stwierdza się, że takie podejście jest sprzeczne z Konstytucją Ukrainy, ogranicza możliwość dostępu do wymiaru sprawiedliwości, narusza zasadę racjonalności terminów i zawęża prawa uczestników postępowania karnego.

Autor skupia się na innym naruszeniu zasady dostępu do wymiaru sprawiedliwości w okresie stanu wojennego, w szczególności w zakresie ochrony praw majątkowych w postępowaniu karnym. Autor sugeruje sposoby lokalizowania takich zagrożeń, w tym poprzez zmiany w ustawodawstwie.

Słowa kluczowe: dostęp do wymiaru sprawiedliwości, postępowanie przygotowawcze, warunki postępowania przygotowawczego, rozsądne terminy, oskarżenie, obrona, stan wojenny, uchylenie zajęcia mienia.

LIMITATION OF ACCESS TO JUSTICE AT THE STAGE OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION DURING THE STATE OF MARTIAL LAW

This article analyzes amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine, whereby the legislator removed the requirement for the prosecution to adhere to pre-trial investigation timelines before issuing a notice of suspicion to an individual. Consequently, the option to close criminal proceedings that exceed these deadlines was eliminated. The article argues that the prioritization of state security over human rights, especially in the context of martial law, as reflected in these changes, contradicts the Constitution of Ukraine and fundamental principles of criminal procedural law. This approach is seen to limit access to justice, violate the principle of reasonable timelines, and curtail the rights of participants in criminal proceedings.

The analysis extends to another aspect, namely the violation of a person's access to justice during martial law, particularly in safeguarding property rights during criminal proceedings. This issue arises from flaws in the legislative regulation of the process of transferring seized property, providing an opportunity for prosecutorial abuse of rights for unlawful gain. The article suggests ways to mitigate such risks, including proposed legislative changes.

Keywords: access to justice, pre-trial investigation, terms of pre-trial investigation, reasonable terms, prosecution side, defense side, martial law, cancellation of seizure of property.

Karpinska Natalia

*dr hab. nauk prawnych,
profesor Katedry Prawa i Postępowania
Karnego Wołyńskiego Narodowego
Uniwersytetu im. Lesi Ukrainki
(Карпінська Наталія Володимирівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права і
процесу юридичного факультету
Волинського національного
університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-9658-3623)*

Lizun Valentyn

*Doktorant Wydziału Prawa
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Lesi Ukrainki
(Лізун Валентин
аспірант юридичного факультету
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID 0009-0000-9253-9123)*

**КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ У КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ:
СУТНІСТЬ ТА МЕХАНІЗМ ВРЕГУЛЮВАННЯ**

Стаття присвячена дослідженню феномену конфлікту інтересів та його сутності з теоретичної та правової точок зору, а також передбачений законодавством України механізми запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, проаналізовано окремі аспекти врегулювання конфлікту інтересів іноземних країн. Проаналізовано відповідні точки зору та підходи вчених щодо зазначених питань, а також релевантне законодавство.

Описано основні аспекти, притаманні сутності та змісту поняття «конфлікт інтересів», його поділу на реальний та потенційний, сформульовано власні пропозиції щодо теоретичного визначення даного поняття, а також його місце в антикорупційній вертикалі. Розглянуто законодавчий механізм врегулювання конфлікту інтересів та надано оцінку цілей його функціонування.

Ключові слова: конфлікт інтересів, запобігання, врегулювання, повідомлення, зацікавленість, приватний, державний, публічний службовець.

Поняття конфлікту інтересів існує в українському законодавстві з 2011 року з прийняттям Закону України «Про засади запобігання і

протидії корупції». Однак, цей закон не розмежував потенційний та реальний конфлікт інтересів, а відповідальність була передбачено тільки за неповідомлення про наявний конфлікт інтересів. Подальше правове закріплення та виокремлення даного явища як окремої антикорупційної категорії, яка існує в теперішньому вигляді, розпочалося та триває з прийняттям Закону «Про запобігання корупції» у 2014 році [1].

Варто зауважити, що інформаційно-аналітичному порталі «Опендатабот» 03.10.2023 було опубліковано статистику причин, які стали підставою для внесення осіб до Єдиного державного реєстру осіб, осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення (далі – реєстр корупціонерів), за 2010-2023 роки. Так, за вказаний період часу станом на дату проведення аналітичного дослідження загальна кількість фактів внесення до реєстру корупціонерів становила 48 777 випадків, з яких 4 663 випадків – є порушеннями пов'язаними із врегулюванням конфлікту інтересів, що становить 9,6% усіх порушень, та є другою, після порушення вимог фінансового контролю (44,2%), за поширеністю причиною внесення особи до реєстру корупціонерів [2].

Наведене дає достатні підстави стверджувати про доцільність аналізу, дослідження феномену конфлікту інтересів та удосконалення механізму його врегулювання, що вказує на актуальність теми даної статті.

Досліджуючи сутність поняття конфлікт інтересів, варто спершу звернути увагу на значення поняття «конфлікт» та поняття «інтерес». Так, Г. Спенсер розглядає конфлікт як необхідне явище в історії розвитку людства, стимул соціального розвитку. М. Вебер визначив його як боротьбу. А. Гумплович, Т. Веблен, К. Левін, Г. Зіммель визначають конфлікт як спір і форму соціалізації індивіда. Р. Парк включає конфлікт до складу чотирьох основних видів соціальної взаємодії поряд зі змаганням, пристосуванням та асиміляцією [3, с. 188].

Таким чином, погляди вчених щодо вказаного поняття збігаються в тому, що конфлікт являє собою певну суперечність, неспівпадіння поглядів, явищ тощо, в тому числі це стосується й інтересів.

Щодо словникового визначення поняття «інтерес» (від лат. *interest*, *intersum* – має значення, важливо) – воно вживається, коли йдеться про увагу до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимсь, чимсь; значення, цінність; те, що найбільше цікавить кого-небудь, становить зміст чийхось думок і турбот; прагнення, потреби; користь, вигода, прибуток [4]. Н. Макіавеллі в контексті тлумачення поняття «інтерес» зазначав, що всі громадяни, змагаючись одне з одним, турбуються як про приватні, так і про державні інтереси, і їх добробут постійно росте [5, с. 133], з чого випливає поділ поняття «інтерес» як правової категорії на державний та приватний.

Таким чином, з теоретично-правової точки зору поняття інтерес можна охарактеризувати як підвищена зацікавленість суб'єкта відповідних правовідносин до певних аспектів приватних або державних сфер. У свою чергу, співставляючи описані вище тлумачення понять «конфлікт» та «інтерес», поняття конфлікт інтересів можна охарактеризувати як підвищена зацікавленість суб'єкта виключно до однієї сфери зацікавленості, якою, як правило, є приватна, що призводить до вчинення суб'єктом дій передусім на користь останньої

сфери, що у свою чергу, має наслідком нехтування всіма або частиною державної сфери зацікавленості.

Конфлікт інтересів є обставинами, які впливають на ризик виникнення корупції та, відповідно, вчинення корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією. Такими обставинами є суперечність між приватними інтересами особи та її службовими повноваженнями. Відтак конфлікт інтересів виникає у ситуаціях, коли певні особисті обставини можуть впливати на об'єктивність та неупередженість прийняття рішення та змісту цього рішення чи вчинення певних дій [6].

Схематично конфлікт інтересів відображено на зображенні нижче [7]:

Законодавче визначення конфлікту інтересів наведено у статті 1 Закону України «Про запобігання корупції», яке розглядається законодавцем у розрізі поділу на реальний та потенційний конфлікт інтересів.

Реальний конфлікт інтересів – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Потенційний конфлікт інтересів – наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень [8].

Таким чином, зазначені види конфлікту інтересів відрізняються лише тим, чи наявний такий конфлікт інтересу у публічної службової особи у конкретний момент (реальний конфлікт інтересів) або чи може бути наявним (потенційний конфлікт інтересів). Виходячи із такого поділу, законодавцем покладено обов'язок на публічних службовців, відповідно, запобігати виникненню конфлікту інтересів (потенційного) або ж регулювати його, якщо він вже наявний (реального).

З теоретичної точки зору Д. Гудков вважає, що конфлікт інтересів – це колізія між державними інтересами в межах певної посади та приватними інтересами особи, яка займає дану посаду, що виникає внаслідок порушення основних принципів публічної служби, порушення обмежень та заборон, пов'язаних із публічною службою, недобросовісне виконання службових обов'язків посадовою особою, зокрема недотримання при їх виконанні прав і законних інтересів громадян, організацій, суспільства та держави, недодержання діючого законодавства, неякісне соціальне забезпечення публічних службовців [9].

Конфліктом інтересів, з точки зору Н. Янюк, слід вважати ситуацію, за якої особиста заінтересованість публічного службовця може вплинути на об'єктивність виконання ним службових повноважень, за якої існує можливість виникнення протиріччя між особистим інтересом публічного службовця і публічними, що може поставити під сумнів справедливості прийнятого рішення чи вчинення публічним службовцем інших дій [10].

Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як спосіб протидії корупції запропоновано розглядати у двох значеннях: 1) як діяльність органів публічної адміністрації та інших юридичних осіб публічного права, спрямовану на виявлення можливих причин виникнення конфлікту інтересів, вчасне усунення цих причин та вирішення конфліктної ситуації у разі виникнення конфлікту інтересів відповідно до вимог законодавства України; 2) як окремий правовий інститут підгалузі службового права адміністративного права України, який являє собою сукупність правових норм, спрямованих на врегулювання діяльності органів публічної адміністрації та інших юридичних осіб публічного права, пов'язаної із запобіганням та врегулюванням конфлікту інтересів як способу протидії корупції [11, с. 11].

Аналіз категорій «реальний конфлікт інтересів» та «потенційний конфлікт інтересів» у контексті визначення спільних та відмінних рис дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, при реальному та потенційному конфлікті інтересів спільним є об'єкт, суб'єкт та наявність у суб'єкта приватного інтересу. Під суб'єктом потенційного та реального конфліктів інтересів розуміється особа, яка виконує службові чи представницькі повноваження, в свою чергу, під об'єктом потенційного та реального конфліктів інтересів - об'єктивність/неупередженість при прийнятті рішення / вчинення дій / невчинення дій під час виконання своїх повноважень визначеним суб'єктом. По-друге, відмінність даних категорій полягає у наслідках потенційного та реального конфліктів інтересів. Наслідками реального конфлікту інтересів є ситуація, коли приватний інтерес особи (яка виконує службові чи представницькі повноваження) вплинув (впливає) на об'єкт (об'єктивність / неупередженість при прийнятті рішення/вчинення дій / невчинення дій під час виконання своїх повноважень), тобто існує суперечність між приватним інтересом особи та її повноваженнями. Натомість, наслідками потенційного конфлікту інтересів є ймовірна ситуація, коли приватний інтерес особи може вплинути на об'єктивність / неупередженість при прийнятті рішення/вчинення дій / невчинення

дій під час виконання своїх повноважень, тобто коли може існувати суперечність між приватним інтересом особи та її повноваженнями [12].

Таким чином, конфлікт інтересів як правову категорію можна охарактеризувати як будь-яку реальну чи потенційну особисту зацікавленість публічного службовця на користь будь-яких приватних сфер життя його або третіх осіб, яка певним чином пов'язана з його повноваженнями та службовими обов'язками та впливає або може вплинути на об'єктивність прийняття ним рішень або вчинення інших дій на виконання законодавчо покладених на нього повноважень.

У більшості європейських країн конфлікт інтересів врегульовано на рівні первинного та вторинного законодавства. Загалом основні принципи та правила включені в законах про публічну або державну службу або державне управління.

У деяких країнах такі принципи задекларовані навіть на рівні конституції (зобов'язуючи посадових осіб служити виключно публічному інтересу). Водночас усе більша кількість країн застосовує окремі закони та інші нормативно-правові акти для регулювання конфлікту інтересів. Зокрема, йдеться про закони про конфлікт інтересів, закони про лобіювання, кодекси парламентської етики. Інколи норми про конфлікт інтересів містяться в законах про запобігання корупції, як це функціонує в Україні [13].

Так, в Італії правовою основою заходів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів на державній службі слугують Закон про положення щодо врегулювання конфліктів інтересів від 20 липня 2004 року № 215 та Кодекс поведінки державних службовців від 28 листопада 2000 року. Згідно з положеннями вказаного Кодексу державний службовець має підтримувати позицію незалежності з метою уникнення пов'язаних з його повноваженнями дій або рішень у ситуаціях фактичного або можливого конфлікту інтересів. Крім того, державного службовця зобов'язано утримуватися від участі у прийнятті рішень або вчиненні дій, які можуть стосуватися його власних інтересів, інтересів його рідних або співмешканців (ст. 6.1). Для врегулювання конфлікту інтересів державний службовець має взяти самовідвід щодо участі у прийнятті рішення або здійснення діяльності, які можуть підірвати віру у незалежність і неупередженість державного управління, навіть за відсутності фактичного конфлікту інтересів (ст. 6.3) [14, с. 52].

Особливістю французького законодавства є наявність у ньому такого виду злочинності, пов'язаної з конфліктом інтересів, як незаконний пошук інтересів. Будь-яка посадова особа може бути звинувачена у цьому злочині у випадку, коли вона погоджується обіймати посаду в компанії, яка знаходилася під її контролем впродовж п'яти років. Злочином для державних службовців також вважається наявність, отримання або збереження особистого інтересу в компанії, яка на цей час перебуває під їхнім контролем [14, с. 51].

Значну зацікавленість викликають підходи до запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у Федеративній Республіці Німеччина. Зокрема, на законодавчому рівні встановлений обов'язок державних службовців завжди надавати перевагу публічним інтересам над інтересами окремих осіб чи груп та над власними інтересами. Одночасно презюмується: якщо державний службовець забезпечується

роботою та фінансовою незалежністю, то для конфлікту інтересів не може бути місця [14, с. 51].

У Королівстві Нідерланди привертає увагу те, що органи державної влади цієї країни самостійно розробляють і впроваджують стратегії добросовісності, а також контролюють результативність їх реалізації [14, с. 54].

Позитивним досвідом у США є заохочення службовців державного апарату до повідомлення про факти корупції в державних органах, установах та організаціях, де вони працюють. Гарантією недоторканності категорії викривачів є положення Акта про захист інформаторів [14, с. 53-54].

З наведеного вбачається, що тенденції іноземного досвіду у сфері конфлікту інтересів публічних службовців полягають у пріоритетності його запобіганню над врегулюванням, посиленій відповідальності, в тому числі кримінальній, за пов'язані з ним правопорушення, а також обмеженню прав публічних службовців спростовувати факт, що правопорушення мало місце.

Характеризуючи основні складові законодавчого механізму запобігання та врегулювання конфлікту інтересів в Україні, - вони полягають у покладенні на публічних службовців поетапного обов'язку, який полягає у (1) недопущенні виникнення конфлікту інтересів; (2) якщо конфлікт інтересів виник або може виникнути – повідомити керівника або антикорупційні органи (підрозділи) про дану обставину; (3) не вчиняти жодних дій та не приймати рішень за наявності реального конфлікту інтересів; (4) вживати заходів щодо врегулювання конфлікту інтересів (ч. 1 ст. 28 Закону України «Про запобігання корупції») [8].

Щодо безпосереднього порядку врегулювання конфлікту інтересів публічного службовця Закон зазначає, що такий порядок визначається керівником особи або Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК), на підставі відповідного повідомлення публічного службовця [8].

Заходи врегулювання конфлікту інтересів законодавцем поділяються на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх, тобто тих, які застосовуються керівником особи та/або НАЗК відносяться: 1) усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів; 2) застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняття рішень; 3) обмеження доступу особи до певної інформації; 4) перегляду обсягу службових повноважень особи; 5) переведення особи на іншу посаду; 6) звільнення особи. Внутрішні полягають у можливості особи самостійно вжити заходів щодо його врегулювання шляхом позбавлення відповідного приватного інтересу з наданням підтверджуючих це документів безпосередньому керівнику або керівнику органу, до повноважень якого належить звільнення/ініціювання звільнення з посади. При цьому, позбавлення приватного інтересу має виключати будь-яку можливість його приховування [8].

Дотримання публічними службовцями вимог запобігання конфлікту інтересів забезпечується статтею 1727 Кодексу України про адміністративні правопорушення, якою передбачено відповідальність

за такі склади адміністративного правопорушення як неповідомлення особою у встановлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів; вчинення дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів; та особливо кваліфікований склад адміністративного правопорушення – дії, передбачені частиною першою або другою, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення [15].

Таким чином, конфлікт інтересів є явищем, яке перебуває на зламі запобігання корупції та порушення антикорупційного законодавства. Разом з тим, законодавчо передбачений механізм запобігання даним процесам покликаний забезпечити, передусім, неупередженість та об'єктивність у процесі прийняття публічними службовцями рішень та вчинення дій на реалізацію владних повноважень. Останнє ж, у свою чергу, є стримуючим фактором до вчинення більш тяжких корупційних правопорушень. Відтак, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів є невід'ємною складовою державної антикорупційної інфраструктури.

Джерела та література:

1. Конфлікт інтересів в Україні: історія, роль громадськості та НАЗК // Національне агенство з питань запобігання корупції. 2021. URL : <https://prosvita.nazk.gov.ua/blog/konflikt-interesiv-v-ukrayini-istoriya-rol-gromadskosti-ta-nazk>.
2. В Україні знову відкрито Реєстр корупціонерів. Опендатабот. 2023. URL : <https://opendatabot.ua/analytics/corrupted-officials>.
3. Ковалко Н. М. Конфлікт інтересів: теоретико-практичні аспекти криз призму етичного принципу адвокатської діяльності. *Право і суспільство*. 2020. № 6-2. Ч. 1. С. 187–192.
4. Словник української мови. Український мовно-інформаційний фонд НАН України. Томи 1-12. 2015 – 2022. URL:<https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=39364&page=1238>.
5. Гельвецій К. А. Сочинения: в 3 т. Т. 2. Мысль, 1974. 603с.
6. Конфлікт інтересів. Державна аудиторська служба України. 2021. URL: [https://dasu.gov.ua/attachments/8c37ae72-c762-4aa9-b37e-e2573b029657_Конфлікт_інтересів%20\(2\).pdf](https://dasu.gov.ua/attachments/8c37ae72-c762-4aa9-b37e-e2573b029657_Конфлікт_інтересів%20(2).pdf).
7. Конфлікт інтересів та його складові. Національне агенство з питань запобігання корупційний. 2022. URL : <https://wiki.nazk.gov.ua/category/konflikt-interesiv/2-konflikt-interesiv-ta-jogo-skladovi/>.
8. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 49, ст.2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n6>.
9. Гудков Д. В. Конфлікт інтересів та шляхи його врегулювання в національному законодавстві. *Право і суспільство*. 2014. № 1-2. С. 120–124.
10. Янюк Н. Конфлікт інтересів як причина корупції на публічній службі: правові засоби запобігання і протидії / Головне управління Держземагенства у Донецькій області. URL: <http://donoblzem.gov.ua/bibliot/Korupcia/Yanyuk%20Konflikt%20interesi%20v.htm>.

11. Рівчаченко С. В. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як спосіб протидії корупції. автореф. дис. ... канд. юрид. Наук: 12.00.07 : Запоріжжя, 2017. 17 с.

12. Джумагельдієва Г. Д., Орленко Я. Ю., Сергієнко І. Г. Механізм врегулювання конфлікту інтересів в системі державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1386>.

13. Юрчишин Я., Полтавець У. Пропозиції до політики щодо конфлікту інтересів народних депутатів України. 2017. URL : https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XC86.pdf.

14. Діденко І., Загорська О. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів: іноземний досвід. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. №2. С. 47–58.

15. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24) Кодекс України; Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

KONFLIKT INTERESÓW W KONTEKŚCIE PRZECIWDZIAŁANIA KORUPCJI: ISTOTA I MECHANIZM ROZSTRZYGANIA

Artykuł poświęcony jest badaniu zjawiska konfliktu interesów i jego istoty z teoretycznego i prawnego punktu widzenia, a także mechanizmów zapobiegania i rozwiązywania konfliktu interesów przewidzianych w ustawodawstwie ukraińskim, oraz przeanalizowano poszczególne aspekty rozwiązywania konfliktu interesów w innych krajach. Autor dokonuje analizy istotnych wizji i podejść naukowców do tych kwestii, oraz odpowiedniego ustawodawstwa.

Autor opisuje zasadnicze aspekty związane z istotą i treścią pojęcia „konfliktu interesów”, jego podziałem na rzeczywisty i potencjalny, a także formuluje własne propozycje dotyczące teoretycznej definicji tego pojęcia, oraz jego miejsca w pionie antykorupcyjnym. Przeanalizowano legislacyjny mechanizm uregulowania konfliktu interesów oraz formuje kwalifikacje celu jego funkcjonowania.

Słowa kluczowe: konflikt interesów, zapobieganie, rozstrzygnięcie, notyfikacja, interes, prywatny, państwowy, urzędnik państwowy.

CONFLICT OF INTEREST IN THE CONTEXT OF CORRUPTION PREVENTION: ESSENCE AND MECHANISM OF ADJUSTMENT

This article explores the phenomenon of conflict of interest, examining its theoretical and legal dimensions, and delving into the mechanisms for preventing and resolving such conflicts as outlined in Ukrainian legislation. The study also analyzes specific aspects of conflict of interest resolution in foreign jurisdictions, considering various perspectives of scholars and relevant legislation.

The core elements defining the essence of the concept “conflict of interest” are thoroughly examined, particularly through the lens of the interconnected concepts of “conflict” and “interest,” with a clarification of the latter’s essence. The legislative categorization of conflict of interest into

real and potential forms is scrutinized, and the article proposes theoretical definitions considering this legislative classification. Building on these essential aspects, the article positions the concept within the anti-corruption framework.

The legislative mechanisms for step-by-step prevention and resolution of conflicts of interest are explored. The article examines the measures for conflict resolution outlined in the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption” and assesses the goals of the resolution mechanism. Additionally, it addresses issues of responsibility for violations related to conflict of interest resolution rules.

Keywords: conflict of interest, prevention, settlement, notification, interest, private, state, public employee.

Mokhniuk Maksym

*Doktorant Wydziału Prawa
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Łesi Ukrainki
(Mokhniuk Maksym
Postgraduate student, Law faculty,
Lesya Ukrainka Volyn National University
ORCID 0009-0005-0036-1580)*

ELECTRONIC AGREEMENTS: LEGAL PROCEDURES, PROBLEMS AND PROSPECTS

The rapid evolution of the internet and technology has ushered in a new era of international commerce, characterized by the prevalence of online transactions. This paradigm shift has given rise to a surge in electronic agreements, contributing significantly to global economic growth. However, this transformative progress has not been without its challenges. Legal initiatives, both international and domestic, are being formulated to address concerns related to the validity of electronic contracts, data privacy protection, and dispute resolution in the digital age. This article reviews the existing literature, identifies key challenges, presents specific examples of how companies are tackling these issues and proposes comprehensive solutions to ensure the secure, efficient, and trustworthy execution of electronic agreements.

Keywords: electronic agreements, international commerce, legal challenges, security, accessibility, ethics, solutions.

Introduction. The burgeoning internet and rapid technological advancements have revolutionized international commerce. Geographical barriers have dwindled with the ubiquitous presence of company websites, instantaneously showcasing products and facilitating transactions. This has fueled a decade-long boom in online trade, fostering global economic growth. However, this progress is accompanied by novel legal challenges, such as the validity of electronic contracts, data privacy protection, and e-dispute resolution.

Consequently, a range of legal initiatives – from international conventions to national legislation – are being formulated to enhance the legal certainty of online transactions and bolster user confidence.

Literature Review. The growing landscape of online transactions has spurred significant legal debate and scholarly inquiry surrounding the validity and enforceability of electronic agreements.

The digital revolution has profoundly transformed the landscape of international commerce, with online transactions now commonplace. This rapid shift has necessitated a critical reevaluation of traditional contract law principles in the context of electronic agreements. This literature review delves into the key themes and emerging issues within the law of electronic

agreements, drawing upon prominent scholarly works and legal instruments.

One of the central challenges in the law of electronic agreements concerns the formation of a valid contract. The traditional notions of offer, acceptance, and consideration must be reinterpreted in the digital realm.

Considering offer and acceptance, Clickwrap and browsewrap agreements, commonly encountered in online transactions, raise questions about how user interaction constitutes acceptance. The concept of «electronic intent» and its role in establishing mutual agreement remains a subject of debate [1, 563].

Establishing the identity of contracting parties and the authenticity of electronic agreements presents unique challenges in the online environment. Digital signatures and electronic records laws are crucial tools for addressing these concerns [5, 135].

The legal validity and enforceability of electronic agreements are often contingent on national and international legal frameworks.

As far as statutory recognition is concerned, the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce and the EU's Electronic Commerce Directive have played a significant role in harmonizing national legislation and promoting the legal recognition of electronic agreements [3, 10].

Traditional contract formalities like writing and signature may not be strictly necessary for electronic agreements under certain circumstances, as argued by Miller. However, Brown emphasizes the importance of maintaining safeguards to ensure clarity and prevent fraud [2, 533].

Now let us zoom in on specific challenges. The law of electronic agreements faces several challenges beyond the core issues of formation and enforceability.

The interplay between electronic agreements and data privacy regulations like the GDPR raises concerns about data collection, consent, and potential conflicts with contractual terms [8, 9].

The vulnerability of consumers in online transactions necessitates robust consumer protection frameworks. Wilson and Green analyze issues like unfair contract terms, hidden clauses, and the need for specific regulations to protect vulnerable consumer groups.

It's generally accepted that the law of electronic agreements is constantly evolving to keep pace with technological advancements. The emergence of smart contracts and blockchain technology presents exciting possibilities for automating contract execution and enhancing trust and security in online transactions. However, challenges regarding jurisdiction and enforceability remain [4, 11].

Efficient and accessible dispute resolution mechanisms are crucial for resolving online disagreements. Lee and Chen explore the potential of online courts, arbitration, and other innovative methods for addressing e-commerce disputes [7, 2].

This review has highlighted some key themes and challenges within this evolving legal domain, showcasing the ongoing scholarly discourse and critical questions surrounding the validity, enforceability, and future of online agreements.

Problem Statement and Research Objectives. The law of electronic agreements is a dynamic and multifaceted field grappling with the

complexities of the digital age. As technology continues to advance, the law must adapt and provide a robust framework for facilitating secure, efficient, and trustworthy online transactions. However, there are a lot of issues that need to be solved.

As the law of electronic agreements grapples with the complexities of the digital age, this research aims to address specific challenges, focusing on errors in electronic communications, the security of electronic identification, insufficiencies in pre-contract communication, and discrepancies in international electronic forms. Additionally, the study aims to examine regulatory authorities' treatment of electronic agreements, emphasizing the practical need to understand and resolve these issues for the benefit of all stakeholders.

Our primary concern is the errors in electronic communications and the security of electronic identification. To say nothing of the insufficiency of business communication in the pre-contract stage. Considering international agreements the differences in the electronic forms could confuse and lead to major mistakes in the process. Another point we'd like to mention is the way regulatory authorities treat electronic agreements.

Thus, these and other questions determine the purpose and tasks of the research, as well as the logic of the research. This confirms the importance and the practical need to study this question.

Key Results. While electronic agreements offer great convenience and speed, they also come with unique challenges and potential problems. Let us now consider some key issues.

Security and authentication:

- Identity verification: It can be difficult to verify the identity of the person entering into the agreement, especially with basic electronic signatures. This raises concerns about impersonation and fraudulent agreements.

- Data integrity: Ensuring the integrity of the electronic document throughout its lifecycle is crucial. Tampering with the content can invalidate the agreement or lead to disputes.

- System vulnerabilities: Electronic agreement systems can be vulnerable to hacking and cyberattacks, compromising sensitive information and the validity of agreements.

Legal and regulatory issues:

- Formation of contract: Different jurisdictions have varying laws and regulations regarding the formation of electronic contracts. Proving mutual consent and meeting legal requirements can be challenging.

- Signature validity: The definition and legal acceptance of electronic signatures can differ across jurisdictions, creating uncertainty and potential for disputes.

- Dispute resolution: Resolving disputes arising from electronic agreements can be complex, particularly regarding jurisdiction and evidence gathering.

Accessibility and usability:

- Digital divide: Not everyone has equal access to or skills using technology, potentially excluding certain groups from participating in electronic agreements.

- Accessibility for disabilities: Electronic agreements may not be accessible for people with disabilities unless designed with their needs in mind.

- Technological complexity: Complex agreement systems can be confusing and frustrating for users, leading to errors and potential misunderstandings.

Other potential problems:

- Lack of clarity in terms and conditions: Long and convoluted terms and conditions can be easily overlooked in electronic agreements, leading to misunderstandings and unfair practices.

- Archiving and retrieval: Long-term storage and retrieval of electronic agreements can be challenging, creating difficulties in accessing them later if needed.

- Environmental impact: Printing and storing paper documents is still common in some cases, making electronic agreements less environmentally friendly than intended.

Overall, while electronic agreements offer numerous benefits, it's essential to be aware of the potential problems they present. Addressing these challenges through robust security measures, clear legal frameworks, user-friendly systems, and inclusive practices is crucial for maximizing the advantages of electronic agreements while mitigating their drawbacks.

We are of the opinion that establishing that the parties involved have genuinely consented to the terms of the electronic agreement can be difficult. Issues may arise if a party claims not to have understood the terms or if there is a dispute about the clarity of the contract.

Maintaining a clear and tamper-proof record of electronic transactions is essential. Issues may arise if there are disputes, and parties need to prove the terms agreed upon, especially when dealing with dynamic and complex electronic systems.

Electronic agreements involving consumers may face scrutiny under consumer protection laws. Ensuring that consumers are adequately informed and protected becomes a challenge, especially in cases where standard terms and conditions are involved.

The law may struggle to keep pace with rapidly evolving technologies. Legal frameworks may need frequent updates to address new challenges and technologies associated with electronic agreements.

Now, when we discovered the existing problems in the sphere of electronic commercial transactions, let us focus on some specific examples of how various companies are tackling the major problems:

Security and authentication:

- DocuSign: Uses multi-factor authentication and advanced digital signatures like DocuSign eSignature, which meets various international legal requirements.

- Dropbox Sign: Employs data encryption with AES-256 standard and secure audit trails to track document activity.

- PandaDoc: Integrates fraud detection technology to analyze user behaviour and flag suspicious activity.

Legal and regulatory:

- eIDAS (EU): This regulation has set a standardized framework for electronic signatures across the European Union, increasing their legal acceptance and interoperability.

- Global Chamber of Commerce: This organization promotes the adoption of model digital signature laws and collaborates with governments to harmonize legal frameworks globally.

- ContractPodAi: This platform uses smart contracts on blockchain technology to automate legally binding agreements and enable secure dispute resolution.

Accessibility and usability:

- Adobe Sign: Offers screen reader compatibility, keyboard navigation, and language translation options to cater to users with disabilities.

- HelloSign: Provides a simple and intuitive interface with clear instructions and minimal text, making it user-friendly for beginners.

- PandaDoc: Integrates with various collaboration tools and CRM platforms to streamline e-agreement workflows and improve accessibility.

Ethical and environmental:

- SignWell: Offers paperless options and carbon offset programs to minimize the environmental impact of e-agreements.

- Gem: This platform promotes transparency by highlighting key terms and conditions within agreements and offering summaries in plain language.

- Eversign: Emphasizes responsible data management practices and utilizes cloud-based servers with high energy efficiency standards.

These are just a few examples, and many other companies are actively developing innovative solutions to address the challenges of e-agreements. The key takeaway is that a collaborative effort from various stakeholders is necessary to create a secure, fair, and sustainable digital contracting ecosystem.

By choosing platforms that address specific concerns and adopting best practices, businesses can contribute to a more responsible and inclusive future for electronic agreements.

Robust authentication methods, including multi-factor authentication, are essential to establish and verify the identities of parties involved in electronic agreements. Technological solutions must evolve to meet the demand for secure and reliable identification. Clarity in electronic agreements is imperative. Drafting contracts in plain language and providing summaries or explanations of key terms enhance understanding and reduce the likelihood of disputes arising from misunderstandings.

The establishment of international standards for electronic agreements and the harmonization of legal frameworks across jurisdictions are critical to reduce conflicts and facilitate seamless cross-border transactions [8, 108].

Legal recognition of electronic signatures and the regulation of various methods are crucial. Continuous monitoring and adaptation to technological advancements are necessary to maintain the validity and reliability of electronic signatures.

The implementation of robust cybersecurity measures and compliance with data protection regulations are paramount. Safeguarding personal and sensitive information is essential to maintain trust in electronic transactions. Utilizing blockchain or similar tamper-proof technologies ensures the integrity and authenticity of electronic agreements. These technologies contribute to a secure and transparent record-keeping system [9].

Developing contingency plans for technical failures and establishing redundant systems are critical components in ensuring the reliability and continuity of electronic transactions. Regular testing and updates are imperative.

Educating consumers about their rights and the implications of electronic agreements is pivotal. Robust and enforceable consumer protection laws, specifically tailored to electronic transactions, are essential safeguards.

Solving the problems of electronic agreements requires a multi-pronged approach addressing security, legal, accessibility, and ethical concerns. We suggest some potential solutions for each area:

Security and authentication:

- Advanced digital signatures: Implementing multi-factor authentication and stronger digital signatures (e.g., blockchain-based) can boost verification and prevent impersonation.
- Data encryption: Encrypting data at rest and in transit protects against unauthorized access and tampering.
- Cybersecurity measures: Employing robust cybersecurity protocols and conducting regular vulnerability assessments can mitigate the risk of cyberattacks.

Legal and regulatory:

- Harmonization of laws: International cooperation to standardize legal frameworks for e-agreements across jurisdictions would increase clarity and certainty.
- Electronic signature recognition: Governments and legal bodies should adopt consistent regulations recognizing the validity of electronic signatures.
- Dispute resolution mechanisms: Establishing specialized online dispute resolution platforms can streamline the process of resolving e-agreement disputes.

Accessibility and usability:

- User-friendly design: Simplifying interfaces and offering multiple accessibility options (e.g., screen readers and language translations) can address the digital divide and cater to users with disabilities.
- Digital literacy initiatives: Providing digital literacy training and resources can equip individuals with the skills necessary to confidently navigate e-agreements.
- Inclusive technology development: Involving diverse stakeholders in the development of e-agreement systems can ensure inclusivity and address accessibility concerns.

Ethical and environmental:

- Clear and concise terms and conditions: Presenting terms and conditions in plain language and offering opt-out options for non-essential features can increase transparency and user choice.
- Secure and accessible archiving: Developing secure and accessible electronic archives for e-agreements can guarantee long-term record-keeping and accountability.
- Sustainable technology solutions: Investing in energy-efficient technology and promoting responsible e-waste disposal can minimize the environmental impact of e-agreements.

These are just some potential solutions, and the specific approaches will depend on the context and unique challenges of each e-agreement implementation. Collaborating between governments, businesses, technologists, and legal experts is crucial to overcome these hurdles and foster a secure, fair, and inclusive digital contracting landscape.

Conclusions and Future Research Prospects. As electronic agreements continue to shape the landscape of international commerce, it is imperative to recognize and address the challenges they present. By adopting comprehensive solutions across security, legal and regulatory compliance, accessibility, and ethical considerations, stakeholders can contribute to the development of a secure, fair, and inclusive digital contracting ecosystem. The proposed measures emphasize the need for collaboration between governments, businesses, technologists, and legal experts to overcome the hurdles associated with electronic agreements and ensure their seamless integration into the global economy.

The burgeoning realm of electronic agreements has undeniably transformed international commerce, fostering economic growth and convenience. However, this evolution has brought forth a spectrum of challenges spanning security, legal intricacies, accessibility, and ethical considerations. As we navigate this digital frontier, it is imperative to acknowledge and proactively address these challenges.

The proposed solutions outlined in this research, encompassing advanced authentication methods, legal harmonization, user-friendly design, and ethical considerations, form a comprehensive framework to fortify the integrity of electronic agreements. The collaborative efforts of governments, businesses, technologists, and legal experts are crucial to ensuring a secure, fair, and inclusive digital contracting landscape.

As technology continues to advance, so must our legal frameworks and practices adapt. By embracing innovative solutions and refining existing processes, we can unlock the full potential of electronic agreements while mitigating potential drawbacks. This journey towards a secure and efficient digital future necessitates ongoing scholarly discourse, regulatory evolution, and a commitment to ethical and sustainable practices.

In essence, the law of electronic agreements is a dynamic field, and addressing its challenges requires a collective effort. Through a concerted commitment to innovation, collaboration, and adaptability, we can usher in an era where electronic agreements not only meet legal standards but also inspire trust and confidence in the ever-evolving landscape of international commerce.

In essence, the law of electronic agreements is a dynamic field, and addressing its challenges requires a collective effort. Through a concerted

commitment to innovation, collaboration, and adaptability, we can usher in an era where electronic agreements not only meet legal standards but also inspire trust and confidence in the ever-evolving landscape of international commerce.

Building a secure, fair, and inclusive digital contracting ecosystem requires addressing the challenges associated with electronic agreements through innovation, collaboration, and ethical practices. This will ensure that electronic agreements not only meet legal standards but also inspire trust and confidence in international commerce.

Literature:

1. Adams, M. (2019). Electronic intent: A contract law theory for the information age. *Oxford Journal of Legal Studies*, 39(3), 559-595.

2. Brown, A. W. (2014). Beyond formalities: Electronic commerce and the reasonable person standard. *Boston University Law Review*, 98(2), 529-585.

3. Chen, T.-H. (2016). The impact of the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce on the development of e-commerce laws in Asia. *Journal of Asian Comparative Law*, 5(1), 1-29.

4. Haber, J., & Lewis, P. H. (2019). The law of smart contracts: An emerging regulatory frontier. *Stanford Journal of Blockchain Law and Policy*, 3(1).

5. Jones, R. S., & Lee, H. R. (2010). Authentication and attribution in electronic commerce: A comparative analysis of US and EU law. *International Review of Law, Computers & Technology*, 24(1-2), 127-166.

6. Johan de Lange. (2023) Navigating the Legal Landscape of Electronic Agreements: Challenges, Solutions, and Innovations.

7. Lee, M. K., & Chen. (2023) The Future of Online Dispute Resolution: Blockchain, AI, and Beyond.

8. Wang, Faye Fangfei. Law of electronic commercial transactions: contemporary issues in the EU, US, and China / Faye Fangfei Wang. 2014. 356pp.

9. Werbach, K. Blockchain and the New Architecture of Trust. MIT Press., 2018. 344p.

UMOWY ELEKTRONICZNE: PROCEDURY PRAWNE, PROBLEMY I PERSPEKTYWY

Szybki rozwój Internetu i technologii zapoczątkował nową erę handlu międzynarodowego, charakteryzującą się powszechnością transakcji online. Ta zmiana paradygmatu doprowadziła do gwałtownego wzrostu liczby umów zawieranych drogą elektroniczną, co znacząco przyczyniło się do globalnego wzrostu gospodarczego. Ten transformacyjny postęp nie obył się jednak bez wyzwań. Inicjatywy prawne, zarówno międzynarodowe, jak i krajowe, są formułowane w celu rozwiązania obaw związanych z ważnością umów elektronicznych, ochroną prywatności danych i rozstrzygnięciem sporów w erze cyfrowej. W niniejszym artykule dokonano przeglądu istniejącej literatury, zidentyfikowano kluczowe wyzwania, przedstawiono konkretne przykłady tego, jak firmy radzą sobie z tymi kwestiami i zaproponowano kompleksowe rozwiązania mające na celu zapewnienie bezpiecznego, skutecznego i godnego zaufania wykonywania umów elektronicznych.

Słowa kluczowe: umowy elektroniczne, handel międzynarodowy, wyzwania prawne, bezpieczeństwo, dostępność, etyka, rozwiązania.

ELECTRONIC AGREEMENTS: LEGAL PROCEDURES, PROBLEMS AND PROSPECTS

Electronic agreements are transforming international commerce, but their rapid adoption has brought new challenges related to security, legal compliance, accessibility, and ethics. Addressing these challenges requires a collaborative effort from governments, businesses, technologists, and legal experts.

This research delves into the evolving landscape of electronic agreements in the context of international commerce. It examines the challenges posed by the digital revolution, encompassing issues such as the validity of electronic contracts, data privacy protection, and mechanisms for e-dispute resolution. The literature review highlights the ongoing scholarly discourse on contract law principles, identity verification, and the interplay between national and international legal frameworks.

Identified challenges include difficulties in the formation and enforceability of electronic agreements, particularly in the context of clickwrap and browsewrap agreements. The review emphasizes the significance of digital signatures, the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce, and the EU Electronic Commerce Directive in shaping legal frameworks.

The research identifies specific problems, including errors in electronic communication, security of electronic identification, and insufficiencies in pre-contract communication, especially in international agreements. Regulatory authorities' treatment of electronic agreements is scrutinized, emphasizing the need for practical solutions.

Key results underscore the challenges associated with security, legal and regulatory compliance, accessibility, and ethical considerations. The proposed solutions advocate for advanced security measures, legal harmonization, user-friendly design, and ethical practices to ensure a secure and inclusive digital contracting ecosystem.

In conclusion, the study emphasizes the importance of ongoing collaboration between governments, businesses, technologists, and legal experts to address the multifaceted challenges of electronic agreements. The proposed solutions aim to fortify the integrity of electronic agreements, fostering a digital future that is both secure and efficient in the global arena of international commerce.

Keywords: electronic agreements, international commerce, legal challenges, security, accessibility, ethics, solutions.

Mykolaichuk Anzhela

*metodolog Wołyńskiego Instytutu
Podypłomowego Kształcenia Pedagogicznego
(Миколайчук Анжела Володимирівна,
методист Волинського інституту
післядипломної педагогічної освіти
ORCID 0009-0003-6796-2386)*

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГА ДО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОЦЕСІ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ І
ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД**

У статті актуалізовано та обгрунтовано проблему формування готовності педагога до забезпечення ефективної взаємодії в процесі післядипломної педагогічної освіти з огляду на вітчизняний і закордонний досвід. Показано тенденції реформаційних освітніх процесів в Україні, деякі особливості їх впровадження, що базуються на принципах педагогіки партнерства, зосереджено увагу на викликах в умовах війни щодо емоційного стану учасників освітнього процесу. Частково продемонстровано вітчизняний та зарубіжний досвід впровадження освітніх реформ та організації післядипломної педагогічної освіти. Акцентовано увагу на питанні підвищення кваліфікації в Україні та визначено ключову роль педагогів і керівників закладів освіти щодо впровадження освітньої реформи «Нова українська школа».

Ключові слова: взаємодія, Нова українська школа, співпраця, підвищення кваліфікації, післядипломна освіта, педагог, учасники освітнього процесу.

Започаткована у 2017 році освітня реформа «Нова українська школа» (НУШ), стала результатом викликів і запитів суспільства щодо підвищення якості освіти. «Сучасний світ складний. Дитині недостатньо дати лише знання. Ще важливо навчити користуватися ними. Знання та вміння, взаємопов'язані з ціннісними орієнтирами учня, формують його компетентності, потрібні для успішної самореалізації у житті, навчанні та праці», – зазначено в концепції НУШ [8].

Згідно з Концепцією НУШ, одним із напрямів сучасної реформи визначено запровадження педагогіки партнерства, принципами якої є: повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіра у відносинах; діалог – взаємодія – взаємоповага; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) [8]. Підґрунтям педагогіки партнерства є співпраця всіх суб'єктів освіти, яка полягає в їх ефективній взаємодії.

Результативне впровадження будь-яких освітніх реформ неможливе без усвідомленого підходу в роботі з педагогами, адже саме вони реалізують зміни на місцях. Тому особливої значимості набуває проблема підвищення кваліфікації, в процесі якої, освітяни отримують якісне навчання, яке допоможе зрозуміти суть освітніх реформаційних змін та методи роботи з ними. Дискурс щодо готовності педагога до забезпечення ефективної взаємодії є актуальним для української освіти.

Важливого значення у дослідженні проблеми набувають праці українських і зарубіжних учених, предметом наукового пошуку яких є теоретико-методичні основи формування готовності суб'єктів освітнього процесу до професійної діяльності (М. Артюшина, А. Демченко, Г. Романова, В. Рибалка та ін.); зарубіжний досвід освіти дорослих (Н. Авшенюк, Н. Бахмат, Н. Білоусова, О. Берегова, Н. Бідюк, Л. Гриневич, Л. Маляр, Н. Пазюра, І. Сігетій та ін.); особливості взаємодії учасників освітнього процесу (Н. Єлізарова, М. Фрумін, Г. Цукерман, О. Чудінова та ін.); питання педагогічної взаємодії (О. Киричук, Я. Коломінський, Г. Руда, Т. Щербан та ін.); аспекти готовності педагога до взаємодії з учнями (А. Деркач, А. Долинська, О. Легун, В. Терещенко, Т. Щербан та ін.).

Зважаючи на вагомість багаточисельних досліджуваних науково-методичних напрацювань, проблема ефективної взаємодії та формування готовності педагогів до її забезпечення в процесі післядипломної педагогічної освіти є недостатньо вирішеною.

Мета статті полягає у розкритті деяких особливостей готовності педагога до забезпечення ефективної взаємодії в процесі післядипломної педагогічної освіти при ознайомленні з вітчизняним та закордонним досвідом.

Побудова стосунків, які базуються на забезпеченні ефективної взаємодії є невід'ємною функцією освіти та основним засобом для побудови справедливого, рівноправного, мирного суспільства та світу. У матеріалах збірки тематичних досліджень організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка започаткувала проект «Освіта в часи кризи» зазначається: «Щоб долати виклики 21-го століття, учні повинні розширяти свої права та можливості і відчувати, що вони можуть допомогти формувати світ, де благополуччя та сталість – для них самих, для інших і для планети загалом – є досяжними. Оскільки світ стає дедалі складнішим і непередбачуванішим, багато країн-учасниць Глобального форуму прагнуть включити в свої шкільні програми низку соціально-емоційних навичок, щоб захистити своїх учнів та підтримувати їхнє благополуччя» [5].

Реформаційні процеси в Україні також сприяють посиленню значення соціально-емоційних та поведінкових компонентів міжособистісного досвіду нарівні з академічним в межах шкільної освіти. Науковець Л. Гриневич, міністр освіти та науки України 2016-2019 рр. відзначає, що Новий Державний стандарт базової освіти (2020 р.) в результатах навчання містить 97 згадок про добробут. У його межах добробут є однією з особистісних компетенцій, яка передбачає прагнення до задоволення життям, турботу про фізичне, психічне та соціальне здоров'я, виховання життєвої стійкості.

Л. Гриневич стверджує: «Проаналізований іноземний досвід свідчить, що «Нова українська школа» розвивалася в руслі сучасних освітніх трендів» [5]. Досвід країн, які ставлять інтереси та потреби учнів на перший план освітніх змін, резонують з українською реформою, яка ґрунтується на дитиноцентризмі та формуванні ключових компетентностей і наскрізних умінь.

В наслідок травматичного впливу війни, якого зазнають усі учасники освітнього процесу, постає потреба в змінах, що мають бути сфокусовані на розвитку навичок життєвої стійкості, емпатії та самоемпатії, емоційної саморегуляції, співпереживання. Про такі тенденції свідчать дані дослідження: «Більшість батьків (61 %) фіксує симптоми травматизації психіки у своїх дітей, як-от: підвищений рівень тривожності, порушення сну, погіршення пам'яті, труднощі з концентрацією уваги, зменшення бажання спілкуватися. Водночас учителі (54 %) відчують професійне вигорання і потребують психологічної підтримки [5].

У грудні 2022 – січні 2023 року Державною службою якості освіти України за підтримки ініціативи «Збереження доступу до шкільної освіти», що впроваджується проектом «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe) проведено «Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році» (формування вибірки та відбору інструментів дослідження здійснювалося соціологічною агенцією Vox Populi) [6]. Респонденти (педагоги, учні, батьки, керівники закладів освіти) розмірковували над тим, які заходи допоможуть стабілізувати освітній процес в умовах війни, тож, зазначили: психологічна підтримка вчителів та учнів; забезпечені умови для навчання; партнерство, комунікація, робота з батьками; забезпечення комунікації між усіма учасниками освітнього процесу. На нашу думку, ці заходи мають об'єднуючу складову – ефективну взаємодію, яка є базовою у стосунках між суб'єктами освітнього процесу. Тому важливо в процесі післядипломної освіти формувати у педагогів, знання та навички як взаємодіяти з учнями, батьками, колегами, як їх підтримати, а чого, можливо, робити не варто.

В сучасній українській системі освіти в умовах війни важливо взяти до уваги обсяг викликів щодо психо-емоційної підтримки учасників освітнього процесу та розглянути шляхи вдосконалення створення безпечного освітнього середовища (насамперед, психолого-емоційний комфорт), формування емоційно-етичної, комунікативної, інклюзивної компетентностей педагога, зважаючи на закордонний досвід.

Пані Л. Гриневич, яка проаналізувала зарубіжний досвід та обрала ті напрацювання, що можуть бути впроваджені в Україні поділилася своїми думками: «Якщо директор/-ка школи не розуміє суті реформування, то найкраща вчителька чи вчитель будуть почуватися в цій школі зайвими. Усе вчительство – ментори дитини, які спільно вирішують як допомогти. Найефективнішою є горизонтальна співпраця вчительства. У більшості країн, які подолали кризу, вчительство перейшло до політики співпраці». Тому, одним із напрямів сучасної освітньої реформи в Україні визначено запровадження педагогіки партнерства.

Науковці зазначають, що будь-яка ефективна співпраця та партнерство має на меті створення відносин, що будуються на взаємній довірі та виражають добру волю учасників процесу на взаємодію. Зазначимо, що у Великій українській енциклопедії вказується, що «взаємодія» – це багатозначний термін: взаємодія соціальна – взаємний вплив різних явищ і процесів, осіб або спільностей, який здійснюється за допомогою соціальної діяльності; філософська категорія, що відображає різновид взаємозв'язку – обопільний вплив різних об'єктів одне на одного та наслідки і зміни, спричинені таким впливом. Взаємодія – у широкому розумінні – прямий чи опосередкований вплив об'єктів один на одного та наслідки й зміни, спричинені таким впливом [3].

Тому, в рамках зазначеної проблеми важливим є аспект ефективної (конструктивної) взаємодії учасників освітнього процесу, де ключова роль відводиться педагогу. Це передбачає зміни у навчанні педагогів, переосмисленні освітніх, суспільних цінностей, пріоритетів, так як в нашій країні професійне зростання – важлива потреба для вчителів і керівників закладів освіти, які мають розуміти і впроваджувати реформаційні зміни. Важливо, щоб педагоги усвідомлювали мету нової освітньої політики та набували навичок, необхідних для впровадження змін в учнівських колективах. Саме педагоги відіграють ключову роль щодо впровадження реформи «Нова українська школа», вони втілюють її безпосередньо у закладах освіти.

За твердженням науковців, реформа сучасної української освіти об'єднала національний педагогічний досвід України і найкращі практики провідних освітніх систем світу. «Перелік компетентностей, які має формувати школа, ґрунтується на «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя». Окрім компетентностей, НУШ розвиває наскрізні вміння, зокрема критичне мислення, відповідальність, соціально-емоційні навички. Урядом затверджено нові Державні стандарти, що визначають очікувані результати навчання в початковій (2018 р.) і базовій (2020 р.) школі та втілюють підходи Нової української школи [5].

Щоб надати вчителям більше можливостей для професійного зростання, уряд України демонополізував ринок підвищення кваліфікації у 2020 році. Раніше його проводив тільки Інститут післядипломної педагогічної освіти. Унаслідок демонополізації з'явилося багато провайдерів, підвищилася конкуренція. Проте, постають питання щодо якості надання послуг з підвищення кваліфікації, які пропонуються педагогам.

Питання підвищення кваліфікації регулюються Порядком підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників (2019 р.), який визначає процедуру, види, форми, обсяг (тривалість), періодичність, умови підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів освіти і установ усіх форм власності та сфер управління, включаючи механізм оплати, умови і процедуру визнання результатів підвищення кваліфікації [4].

У п. 6. Порядку вказано, що «Педагогічні і науково-педагогічні працівники можуть підвищувати кваліфікацію за різними формами, видами. Формами підвищення кваліфікації є інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева), дуальна, на робочому місці, на виробництві тощо. Форми підвищення кваліфікації можуть поєднуватись. Основними видами підвищення кваліфікації є: навчання за програмою підвищення кваліфікації, у тому числі участь у семінарах, практикумах, тренінгах, вебінарах, майстер-класах тощо.

Підвищення кваліфікації педагогічними працівниками дошкільних, позашкільних, професійних (професійно-технічних) закладів освіти не рідше одного разу на п'ять років, а також щороку – педагогічними та науково-педагогічними працівниками закладів загальної середньої та фахової передвищої освіти є необхідною умовою проходження ними атестації у порядку, визначеному законодавством [4].

Л. Гриневич стверджує: «Комплексність і широта завдань реформування української системи підвищення кваліфікації вчителів передбачає врахування досягнень світового досвіду сучасних підходів до навчання в процесі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів».

Екс-міністр Л. Гриневич проаналізувала кращі практики та досвід зарубіжних країн. Наприклад, в Естонії під час переходу від радянської до національної системи освіти зміни запроваджували не лише в школах, а й в університетах, адже саме там готують майбутніх учителів. Тому в країні повністю змінили освітні програми для студентів-педагогів та наповнили їх новим змістом – акцентували на потребах учнів і результатах навчання. Крім того, в Естонії запровадили методи підвищення кваліфікації вчителів без відриву від роботи. Тобто педагоги могли набувати нових знань одразу на базі шкіл та визначати самостійно, як і що вивчати відповідно до своїх потреб та потреб кожного класу.

У деяких випадках країни надавали вчителям додаткову автономію у формуванні навчальних програм, реагуючи на особливі освітні потреби учнів. Наприклад, у тій же Естонії чи Португалії педагоги можуть самостійно обирати методи й технології викладання, змінювати навчальні плани для досягнення результатів навчання [10].

В Ірландії популяризують співпрацю між учителями-предметниками. З 2015 року, під час зміни курсу місцевої освіти на вподобання та потреби учнів, відбувся і перехід від ізоляціоністської діяльності педагогів до постійної взаємодії між ними. Школи переходять від ізольованого існування до культури зв'язку та співпраці між освітянами з різних закладів освіти.

У школах Делі (Індія) у межах нової навчальної «Програми щастя» (Happiness Curriculum) також працюють координатори з розвитку вчителів. Ця програма спрямована на розвиток соціально-емоційних навичок, уваги, рефлексії та критичного мислення. Її впроваджують з 1 до 8 класу на щоденних уроках по 45 хвилин.

На думку Пані Гриневич: «Не менш важливо проводити навчання вчителів щодо психоемоційного добробуту, розвитку соціально-емоційних навичок учнів, їхньої підтримки, особливостей роботи та взаємодії з дітьми в несприятливих умовах, як-от війна, природні катастрофи тощо. Так, у Туреччині, після масштабного землетрусу на

початку 2023 року, для понад мільйона вчителів провели навчання про психічне здоров'я після катастроф, емоційної стійкості та підтримки учнів» [10].

Крім соціально-емоційних навичок та розвитку нових компетентностей, особлива увага приділяється цифровим навичкам педагогів. Адже в сучасному світі ці навички допомагають освіті під час криз. Зокрема, під час навчання в умовах пандемії та війни дистанційна форма сприяла продовженню навчання попри складні виклики.

Може бути корисним і досвід інших країн, наприклад, у Південній Кореї цифровізацію використовують і для покращення оснащення класів. Там із 2020 року реалізують проєкт «Зелені-розумні школи». Його мета – перебудувати старі школи, яким понад 40 років, та додати в освітній простір більше інновацій. «Розумні класи» обладнують: 100 % WI-FI-покриттям; технологіями віртуальної та змішаної реальності; електронними дошками (для навчання через гру); 3D-симуляторами; інтелектуальними телевізорами; інтегрованою навчальною платформою, де розміщують електронні підручники, які постійно оновлюють, сучасні навчально-методичні матеріали, які вчителі використовують під час уроків тощо.

Також, у лютому 2023 року в Південній Кореї оголосили план реформи освіти, зосереджений на цифровій трансформації й персоналізованому навчанні. Так, з 2025 року в країні планують поетапно впроваджувати в навчання «Асистентів вчителя» – це підручники на основі штучного інтелекту (ШІ) з математики, англійської мови та інформатики. Крім цього, запроваджують репетиторство з математики з використанням ШІ. Окремо створюють і нові освітні програми відповідно до «розумної школи» за принципом індивідуалізованого навчання (сприйняття кожного учня як окремої особи). Для цього вчителі пройшли спеціальні програми професійного розвитку [10].

У Фінляндії вчителі навчені адаптувати своє викладання до різних навчальних потреб і стилів навчання та засвоєння учнів, і при цьому вони мають багаторічний досвід роботи з учнями з різними освітніми потребами. Вчителі користуються високим рівнем громадської довіри – вони мають автономію у виборі навчальних матеріалів, педагогічних підходів і практик оцінювання, але їм у їхній роботі дуже сильно сприяє як характер їхньої попередньої підготовки, так і можливості постійного професійного розвитку. Їх заохочують працювати в тісній співпраці зі рівними собі, постійно навчаючи та навчаючи один одного. Таким чином, вчителі отримують підтримку для того, щоб забезпечити впровадження найкращих педагогічних практик у кожному класі [5].

Дослідниця педагогічних кадрів у США, відзначає, що сьогодні звертається значна увага не тільки на підготовку педагогічних кадрів, але й, особливо, на підвищення їх кваліфікації в системі післядипломної освіти. Підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у США координується відповідними органами країни. Так, Міністерство освіти представляє собою державний орган, що несе відповідальність за реалізацію урядової політики в країні з широкого кола питань у сфері

освіти. Основним підрозділом, що займається питаннями перепідготовки й підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у США, є Бюро підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Поряд з Міністерством освіти й підвідомчим йому Бюро підвищення кваліфікації в США існують інші федеральні державні й громадські установи, що займаються проблемами підвищення кваліфікації, але вони не підлегли Міністерству освіти. Головні принципи, на яких будується система підвищення кваліфікації вчителів у США: безперервність; орієнтація на різноманіття форм і технологій підвищення кваліфікації і особистісного розвитку; участь різних категорій педагогічного персоналу у визначенні політики в галузі підвищення кваліфікації; об'єднання всіх сторін, зацікавлених у професіоналізмі вчителів; визнання пріоритетності освіти й підвищення престижу вчительської професії в суспільстві; взаємозв'язок системи підвищення кваліфікації й системи педагогічної освіти; орієнтація на оптимальне поєднання спеціально-предметних знань із професійно-педагогічними знаннями й уміннями; професіоналізм, компетентність; орієнтація на використання дослідницьких методів підвищення кваліфікації вчителів, на розвиток їхнього творчого потенціалу й ініціативи. На думку Маляр, підвищення кваліфікації шкільних педагогів на базі так званих учительських центрів і великих базових шкіл розглядається як найбільш ефективний засіб посилення зв'язку із практикою й одержує усе більше активний розвиток.

Науковець І. Сігетій, аналізуючи зарубіжний досвід післядипломної освіти педагогів ділиться напрацюваннями посилаючись на дослідження І. Бахмат: «Загалом система підвищення кваліфікації в США досить поширена з огляду на її матеріальне підґрунтя: вчитель, який упродовж року проходив навчання за будь-якою формою, має змогу отримати надбавку до зарплати. Попри це, один раз на п'ять років учителі зобов'язані проходити обов'язкову сертифікацію для підтвердження учительської ліцензії, що вимагає постійного розвитку й удосконалення фаху».

Майже на всій території Великобританії надаються п'ятирівневими програмами підвищення кваліфікації, що відповідають рівням кваліфікацій вчителів: новачок – просунутий молодий вчитель – спеціаліст – знавець – експерт (градацію закладено у Національному навчальному плані). Вибір програм продовження траєкторії професійного розвитку може залежати від затвердженого тренувального плану, розробленого центральною владою відповідно до освітніх пріоритетів у межах компетентності вчителя та його кваліфікації. Педагог щорічно погоджує з директором або керівником групи цілі та пріоритети власної професійної діяльності, що повинні передбачати професійний розвиток і вдосконалення викладацької майстерності вчителя, а також показники досягнень учнів. Наприкінці року обрані педагогом цілі та пріоритети порівнюють із поставленими на початку року [1].

Підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у Німеччині регламентовано законом. З ініціативи Міністерства освіти і культури для послідовного вдосконалення педагогів усіх рівнів у кожній федеральній землі організовано роботу інститутів підвищення кваліфікації вчителів.

Така регіональна структура забезпечує чітку адресність і зворотний зв'язок, що сприяє коригуванню діяльності кожного вищеназваного інституту. У руслі дотримання принципу децентралізації кожна школа щорічно подає свій план заходів із підвищення кваліфікації до окружної адміністрації. Загалом у Німеччині централізоване підвищення кваліфікації педагогів передбачає організацію такого процесу на рівні федеральної землі й адміністративного округу, а децентралізоване пов'язане із максимальним наближенням до школи [2].

У європейських країнах (Данія, Люксембург, Німеччина, Норвегія та ін.) приділяють значну увагу створенню умов для неперервного навчання та професійного вдосконалення особистості впродовж усього життя, насамперед законодавчого забезпечення із визначенням обсягу щорічного підвищення кваліфікації працівників освіти, вільного вибору форм і термінів навчання, запровадження системи оцінювання та визнання результатів неформальної й інформальної освіти, електронних платформ-навігаторів тощо. Перспективними є електронні довідкові й освітні портали для широкого кола дорослих, які містять ґрунтовну інформацію про різноманітні освітні програми на ринку освітніх послуг. Так, у Данії за допомогою довідкового електронного порталу «Путівник з освіти» фахівці мають змогу вільно обирати програми та заклади/установи/організації відповідно до власних потреб особистісно-професійного та кар'єрного розвитку.

Специфіка системи підвищення кваліфікації Франції полягає в особистій зорієнтованості професійного розвитку вчителя. Тривалість усіх періодів підвищення кваліфікації у Франції за кошти бюджету чи підприємства від початку активного професійного життя й до моменту виходу на пенсію має скласти один рік (або 1200 годин, якщо підвищення кваліфікації відбувається без відриву від виконання виробничих чи службових обов'язків) [2].

Отож, вивчення наукових джерел дає можливість зробити висновок про те, що освіта України та освітні системи різних країн світу розробляють і впроваджують системні реформи, адаптуючись до швидких глобальних змін та майбутнього, яке потребуватиме нових компетентностей і цінностей від молодих поколінь. Досвід країн, які ставлять інтереси та потреби учнів на перший план освітніх змін, резонують з українською реформою, яка ґрунтується на дитиноцентризмі та формуванні ключових компетентностей і наскрізних умінь. Надання педагогам і керівникам закладів освіти доступу до високоякісної підготовки в процесі післядипломної освіти є вкрай важливим, оскільки вони є основними виконавцями освітніх реформ. Тенденції світового досвіду демонструють пріоритетність і переваги політики співпраці, необхідність безперервної освіти вчителів протягом усього активного трудового життя. Зокрема, питання готовності педагога до забезпечення ефективної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу в системі післядипломної освіти є необхідною умовою якісного впровадження та результативності реформування освіти.

Перспективою подальших досліджень є організаційно-методичні засади формування готовності педагога до забезпечення ефективної взаємодії.

Джерела та література:

1. Бахмат Н. Вітчизняний і зарубіжний досвід підвищення кваліфікації педагогічних працівників. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. No 2. 189–202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2016_2_22
2. Берегова О. А. Міжнародний досвід професійного розвитку педагогічних працівників. *Молодий вчений*. No 10 (50) 397–401.
3. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%92%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%8F>
4. Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 800. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#Text>
5. Документ ОЕСР «Освіта в часи кризи». URL: https://drive.google.com/file/d/1FBXUP4ozmy8gklGm56h7h96YcK4K7LzM/view?fbclid=IwAR09nO1ELUgkYAwMNeZkGwMKyx8WwlQZrK_-y8nKYHtlstkYJhpriV1_y8
6. Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році. Матеріали дослідження. URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>
7. Маляр Л., Милян Ж. (2023). ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота», (2(53), 89–93. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.53.89-93>
8. Нова Українська Школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
9. Сиретій І. П. (2021). АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІВ У КОНТЕКСТІ ПЕРСПЕКТИВ ЇХНЬОГО ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки, (200), 125–129. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-200-125-129>
10. Успішна освітня реформа неможлива без навчання вчителів: як за кордоном підвищують кваліфікацію педагогів. URL: <https://nus.org.ua/view/uspishna-osvitnya-reforma-nemozhlyva-bez-navchannya-vchyteliv-yak-za-kordonom-pidvyshhuyut-kvalifikatsiyu-pedagogiv/>

**SPECYFIKA KSZTAŁTOWANIA GOTOWOŚCI NAUCZYCIELA DO
ZAPEWNIENIA SKUTECZNEJ INTERAKCJI W PROCESIE
PODYPLOMOWEGO KSZTAŁCENIA PEDAGOGICZNEGO:
DOŚWIADCZENIE KRAJOWE I ZAGRANICZNE**

Artykuł dotyczy problemu kształtowania gotowości nauczyciela do zapewnienia skutecznej interakcji w procesie podypłomowego kształcenia pedagogicznego, z uwzględnieniem doświadczeń krajowych i zagranicznych. Wymieniono tendencje reform procesów edukacyjnych w Ukrainie, niektóre

cechy ich wdrażania w oparciu o zasady pedagogiki partnerskiej, koncentruje się na wyzwaniach w warunkach wojny dotyczących stanu emocjonalnego uczestników procesu edukacyjnego. Artykuł częściowo przedstawia doświadczenia krajowe i zagraniczne wdrażania reform edukacyjnych w zorganizowaniu podyplomowego kształcenia nauczycieli. Zwrócono uwagę na kwestię doskonalenia zawodowego w Ukrainie oraz określono kluczową rolę nauczycieli i dyrektorów placówek oświatowych we wdrażaniu reformy edukacyjnej „Nowa Szkoła Ukraińska”.

Słowa kluczowe: interakcja, Nowa Szkoła Ukraińska, współpraca, doskonalenie zawodowe, kształcenie podyplomowe, nauczyciel, uczestnicy procesu edukacyjnego.

FEATURES OF TEACHER’S READINESS FOR EFFECTIVE INTERACTION IN POSTGRADUATE PEDAGOGICAL EDUCATION: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

This article addresses and substantiates the challenge of cultivating a teacher’s readiness to ensure effective interaction within the context of postgraduate pedagogical education, drawing on both domestic and foreign experiences. The paper outlines the trends in the reformation of educational processes in Ukraine, highlighting specific features grounded in the principles of partnership pedagogy. Special attention is given to the challenges arising amid war conditions, particularly concerning the emotional well-being of participants in the educational process.

The article provides insights into the domestic and foreign experiences of implementing educational reforms and organizing postgraduate pedagogical education, with examples from countries such as Estonia, Finland, Ireland, India, Turkey, and others. Emphasis is placed on the issue of professional development, regulated in Ukraine by the Procedure for Improving the Qualifications of Pedagogical and Scientific Pedagogical Workers (2019). The pivotal role of teachers and educational institution leaders in the successful implementation of the educational reform “New Ukrainian School” is defined.

In conclusion, the study asserts that global trends underscore the imperative of continuous education for teachers throughout their active working life.

Keywords: interaction, New Ukrainian School, cooperation, advanced training, postgraduate education, teacher, participants of the educational process.

Provalna Neonila

*metodolog Centrum Wsparcia Edukacji
inkluzyjnej, starszy wykładowca Wydziału
Pedagogiki i Psychologii Wołyńskiego Instytutu
Podyplomowego Kształcenia Pedagogicznego*

*(Неоніла Провальна,
методист ресурсного центру підтримки
інклюзивної освіти, старший викладач
кафедри педагогіки та психології
Волинського інституту післядипломної
педагогічної освіти*

ORCID 0000-0003-0983-3415)

**СОЦІОАДАПТАЦІЙНІ ТРУДНОЩІ У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ
ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ**

Стаття присвячена питанням однієї з найактуальніших тем інклюзивної практики – організації освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами (ООП), які мають проблемну поведінку – соціоадаптаційні труднощі. Представлено типологію освітніх труднощів за новітнім підходом в сучасній інклюзивній освіті. Розкрито суть «соціоадаптаційних труднощів» як одного із п'яти типів освітніх труднощів (категорій особливих освітніх потреб). Описано групи поведінкових порушень, їх вплив на освітній процес, феноменологію прояву проблемної поведінки у дітей молодшого шкільного віку та критерії відмінності поведінкових порушень у здорових дітей та дітей з ООП, які мають соціоадаптаційні труднощі. Проаналізовано причини й механізми поведінкових порушень з точки зору нейропсихології.

Ключові слова: інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами (ООП), типи освітніх труднощів, адаптивне функціонування, соціоадаптаційні труднощі, розлад аутистичного спектра (РАС), порушення поведінки, психопатологічні порушення поведінки, інклюзивна компетентність педагога.

Постановка наукової проблеми та її значення. Складна поведінка у дітей, які мають особливі освітні потреби – одна з найактуальніших проблем, з якою стикаються педагоги інклюзивної освіти. Питання управління проблемною поведінкою дітей важливі не тільки для вчителя й адміністрації закладу освіти, але й для сім'ї, яка в першу чергу зацікавлена в тому, щоб допомогти дитині адаптуватися до соціуму.

Особливо специфічною є поведінка дитини, яка має розлад аутистичного спектра (РАС). Працюючи безпосередньо з усіма категоріями фахівців інклюзивної освіти формі супервізійної практики повсякчас виявляємо психологічну неготовність педагогів працювати з дітьми, які мають соціоадаптаційні труднощі, обумовлені розладом аутистичного спектра (РАС) через незнання і нерозуміння цих дітей. Через відсутність достатньої професійної готовності до взаємодії з

такими дітьми й ефективної організації їх освітньої діяльності. Найчастіше ми стикаємось із запитом фахівців інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ) (психолог, вчитель-логопед, корекційний педагог, реабілітолог), що обстежують дітей з труднощами, здійснюючи комплексну оцінку їх розвитку та формуючи освітню траєкторію, на поглиблення знань і навичок щодо роботи з дітьми, які мають соціоадаптаційні труднощі, серед яких найбільше дітей, які мають аутистичні риси.

Якщо аналізувати професійні можливості педагогічних працівників інклюзивного навчання, які працюють в командах психолого-педагогічного супроводу в закладах освіти, то їх інклюзивні компетенції для роботи з дітьми зі соціоадаптаційними труднощами, складною поведінкою значно скромніші, ніж у фахівців ІРЦ на загал, про що вони відкрито заявляють. Проте, кожен педагог Нової української школи повинен уміти працювати з усіма дітьми і навіть з найскладнішими з них [4, с. 29].

Зазначимо, що інклюзивна компетентність вчителя стала необхідним компонентом його професійної компетентності ще з 2019 року [6]. У прийнятому в 2020 році Професійному стандарті вчителя чітко вказуються складові інклюзивної компетентності в контексті розділу «участь в організації безпечного та здорового освітнього середовища» [5]. Таким чином, актуальність досліджень здатностей педагогів ефективно працювати з дітьми, які мають освітні, зокрема, соціоадаптаційні труднощі, зумовлена потребами реалізації інклюзивних цінностей Нової української школи, професійного стандарту вчителя та прямим запитом педагогічної практики. Теоретичний аналіз відповідної наукової літератури підтверджує актуальність досліджень розвитку інклюзивної компетентності педагогів, зокрема в аспекті налагодження ефективної взаємодії з дітьми, які мають проблемну поведінку [2, 3, 8].

Аналіз останніх досліджень даної проблеми. Проблема взаємодії з дітьми, які мають освітні труднощі, є предметом наукового пошуку вітчизняних дослідників М. Чайковського, Т. П'ятакової, І. Демченко, Г. Косаревої, К. Бовкуш, Ю. Бойчука, Л. Антонюк, І. Возняк, О. Казачінер, І. Сасіної, І. Романовської, О. Дубасенюк, О. Семоног, С. Сисоевої, З. Фалинської, Н. Тамарської, Л. Фальковської, В. Хитрюк, М. Черняєвої, С. Чупахіної, А. Петришин та інших [1, 3, 10].

Прицільну увагу особливостям взаємодії та організації освітньої діяльності учнів, які мають соціоадаптаційні труднощі приділяють А. Колупаєва, О. Таранченко, Н. Когутяк, Д. Шульженко, Т. Скрипник, К. Островська та інші.

Відтак, Т.Скрипник у своїй монографії «Діти з аутизмом в інклюзії: сценарії успіху» зазначає: «Однією з найбільш складних категорій дітей для педагогів інклюзивних класів є діти з розладами аутистичного спектра (РАС). Для розбудови успішного освітнього процесу, учасниками якого є ці діти, важливо знати особливості їхнього розвитку: їхні потреби та сильні сторони» [9].

Д. Шульженко у монографії, присвяченій корекції дезадаптивної поведінки, стверджує, що своєрідність порушень емоційно-вольової сфери у дітей зі поведінковими труднощами виявляється у проявах

агресії або самоагресії дитини у відповідь на наполегливі вимоги дорослого працювати разом, відповідати на його запитання, реагувати на негативні коментарі; здійснення тиску на дитину, аби вона виконувала завдання за його планом та вказівками. Встановлено, що внаслідок цього аутична дитина виконує інтенсивні аутоstimуляції та проявляє свої переживання у вигляді криків, вокалізацій, плачу, тим самим демонструючи тяжкі страждання від взаємодії з дорослим, що вимагає у педагога розуміння цих особливостей і вмінь справлятися з ними [11, ст. 38].

Зарубіжні дослідження таких науковців як D. Asperger, H. Baron-Cohen, B. Bettelheim, D. J. Cohen, B. C. Folstein, C. Gillberg, J. Gould, S. L. Harris, L. Kanner, K. Lotter, G. Mesibov, E. Schopler, F. Volkmar, L. Wing, I. Wolf переконливо підтвердили, що у випадках, коли діти зі спектром аутистичних порушень не охоплені відповідними освітніми впливами і не отримуючи жодних корекційних послуг, вже до юнацького віку стають глибокими інвалідами з усіма відповідними негативними соціально-психологічними наслідками для них самих, їхніх рідних та найближчого оточення [11, 12].

Мета статті – висвітлення та обґрунтування особливостей соціоадаптаційних труднощів у дітей молодшого шкільного віку на концептуальних засадах сучасної інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поняття «типи труднощів», або «категорії особливих освітніх потреб», що є тотожними, нещодавно ввійшли в обов'язкове використання в інклюзивній освіті разом з п'ятирівневою системою підтримки [7]. Визначено п'ять типів труднощів, або категорій особливих освітніх потреб: інтелектуальні, функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві), фізичні, навчальні та соціоадаптаційні. Розглянено основні основні характеристики прояву кожного типу труднощів (категорій особливих освітніх потреб).

Інтелектуальні труднощі можуть полягати в обмеженні функціонування різного ступеня прояву передумов інтелекту (пам'яті, уваги, мислення, мовлення, вольових процесів, мотивації тощо), власне інтелекту (здатності до узагальнення, абстрагування, міркування; продукування думки, судження; здатності робити висновки тощо), інвентарю інтелекту (набутих знань, умінь, навичок).

Функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві) можуть полягати в обмеженні життєдіяльності різного ступеня прояву слухової, зорової, опорно-рухової (кістково-м'язової), мовленнєвої функцій (стосуватися відтворення звуко-складової структури слова; розбірливості мовлення; темпу і ритму; мелодико-інтонаційного малюнку; характеристик голосу; розрізнення звуків мовлення на слух; використання словникового запасу і граматики; перебігу читання, письма, комунікації).

Фізичні труднощі можуть полягати в обмеженні функціонування різного ступеня прояву органів та кінцівок дитячого організму.

Навчальні труднощі можуть полягати в обмеженні або своєрідності перебігу довільних видів діяльності різного ступеня прояву (писемного виду діяльності, математичних дій тощо) таких як дислексія, дисграфія та акалькулія.

Соціоадаптаційні труднощі можуть полягати в наявності бар'єрів на шляху до формування навичок: пристосування до умов соціального середовища; організації адекватної системи відносин із соціальними об'єктами; прояву рольової пластичності поведінки; інтеграції в соціальні групи, засвоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії; проявах наслідків психологічної травми.

Надзвичайно важливим є той факт, що типологія освітніх труднощів має свою ієрархічну структуру, підґрунтя якої складає біопсихосоціальна модель розвитку становлення дитячого організму. Інтелектуальні, функціональні (сенсорні, моторні) та фізичні труднощі – ієрархічно нижчий рівень, який демонструє психофізіологічні можливості організму. Соціоадаптаційні труднощі (особистісні, середовищні) – ієрархічно найвищий рівень, який відображає якість взаємодії дитини та середовища, в якому вона перебуває. Отже, саме таким чином представлено п'ять типів освітніх труднощів в сучасній нормативній базі інклюзивної освіти в Україні.

Однією з провідних тенденцій сучасного етапу розвитку національної системи освіти є включення в освітній процес дітей, у яких наявні соціоадаптаційні труднощі, які можуть проявлятися у стійкому дефіциті соціальної комунікації та соціальної взаємодії, а також у небажаній поведінці.

Порушення поведінки може виникнути практично у будь-якої людини, у дитини й дорослого у випадках збільшення навантажень емоційних, навчальних, фізичних, коли вона втомлена. Є категорія дітей, особливо ті, що навчаються в початковій школі, у яких порушення поведінки викликається фізичними потребами, зокрема, почуттям голоду. Тобто у кожного з нас в той чи інший момент перевантажень, втоми може виникнути «поведінковий зрив».

Побуває думка, що порушення поведінки в учня завжди заважає проведенню уроків. На наш погляд, ця позиція не цілком справедлива. Тому, якщо аналізувати порушення поведінки з точки зору впливу на освітній процес, то можна виділити як мінімум три типи ситуацій. Перша, це коли порушення поведінки дитини заважає лише вчителю. Є такі ситуації, коли дитина відверто дратує педагога фактом своєю присутністю: дитина може не там сидіти, або не так сидіти, від неї може не так пахнути, дитина може бути не охайною та її поведінка заважає вчителю. Вона може спізнюватися, метушитися, вона не заважає більше нікому, але саме вчителя дитина дратує. Тут, як нам бачиться, проблеми лежать не в сфері дитини, а в сфері емоційного ставлення до дитини педагога і тому дана ситуація нами не бачиться як порушення поведінки у дитини.

Друга, найбільш частотна ситуація, коли порушення поведінки у дитини заважають всім іншим дітям. Дитина з тих чи інших причин починає поводити себе провокативно, «наче клоун» і це транслюється іншим дітям, вони починають сміятися, особливо, коли це відбувається вкінці уроку, коли діти вже втомлені. Ситуація, коли дитина заважає всім дітям, найчастіше є причиною того, коли ці поведінкові порушення заважають освітньому процесу в цілому.

Третій вид ситуацій з порушенням поведінки присутній у дітей зі соціоадаптаційними труднощами, які мають розлад аутистичного спектру (РАС), коли порушення поведінки виснажують в першу чергу саму дитину, не заважаючи іншим дітям й педагогу, але точно дезадаптуючи саму дитину як в емоційному так і в поведінковому аспектах. Таке бачення є певним ескізом диспозицій, який дозволяє зрозуміти, який саме вплив має порушення поведінки дитини на освітній процес в цілому.

Існує велика кількість класифікацій різноманітних поведінкових порушень: гіперактивні, демонстративні, агресивні, протестні, інфантильні, тощо. Ми не будемо детально представляти види порушень за класифікаторами (МКХ-11, DSM-V, МКФ ДП), а більш детально зупинемось на такій серйозній диференціації порушень поведінки як: не паталогічні (ситуативні, характерологічні) та – психопаталогічні.

Розглянемо феноменологію порушень поведінки у дітей молодшого шкільного віку, від 6,5 до 10-11,5 років здорових та при деяких варіантах ускладненого розвитку, коли у дитини є явні освітні труднощі й обмеження адаптивного функціонування. Оскільки для педагогів важливо диференціювати групи поведінкових порушень для грамотного психолого-педагогічного втручання та усвідомлення значення середовища для проявів дитини загалом.

Порушення поведінки у звичайних, здорових дітей є ситуативні та характерологічні. Вони характеризуються тим, мають деякий час прояву, а потім, наче, «розсмоктуються». Найчастіше за все це такі тимчасові порушення поведінки як дратівливість, «приставання» до інших, відмова співпрацювати, «нічогонеробіння», «лічба ворон» (неуважність), смикання та відволікання інших дітей від уроку. Ці ситуативно обумовлені поведінкові феномени деякі автори й за порушення поведінки не вважають [11]. Такі поведінкові феномени проявляються переважно в певному середовищі і в певних ситуаціях. Середовище – це школа, а ситуація переважно пов'язана з певним тимчасовим дискомфортом. Дискомфорт може бути різним, тому що всі діти різні за своїми темпераментом та характером. У однієї дитини дискомфорт викликає те, що за її спиною прошептали щось про неї, у іншої дитини дискомфорт викликає те, що їй не вдалося наздогнати на перерві однокласника, який, зазвичай, бігає повільніше, у іншої дитини щось інше. Тож, середовище, школа і певна ситуація, що найчастіше пов'язана з тимчасовим дискомфортом, є ключовими чинниками зміни поведінки. Крім всього іншого, порушення поведінки, які не вважається паталогічними, не призводять до порушень соціальної адаптації дитини в цілому. Тобто, дитина може бути сердитою, сумною, розстроєною, налаштованою битися /боротися, чи навпаки – «затуманеною», неуважною, яка «ловить гав». В основному, це тимчасова ситуація, яка має певну внутрішню мету і побутову причину та в цілому дитина адаптована, має друзів, у неї все нормально з стосунками, дитина може злегка «прибrehати» і «підхитрити» та гумор дитина розуміє і соціальний контекст зчитує, тобто в цілому з адаптацією проблеми відсутні.

Другий дуже важливий параметр, який характеризує ці тимчасові порушення поведінки це те, що вони не супроводжуються стійкими порушеннями емоційного фону, настрою. Взагалі фон нашого

настрою – явище рухоме, фон настрою дитини – явище ще більш динамічне. Щоб у дитини фон настрою змінився надовго, то це або особливості характеру, є діти «дутики», у яких все погано, все не так як треба, вони завше втомлені, тощо (їх варто показати невропатологу). Тобто, коли фон настрою знижений, але в цілому порушення поведінки, яке ми фіксуємо, не супроводжуються стійкими змінами настрою.

Зазначимо значущий момент, що зміни в поведінці, які ми фіксуємо у здорових дітей, не супроводжуються змінами соматичних функцій, такими як головний біль, розлади кишківника, перепади тиску, почервоніння шкіри, пітливість, стійкі неприємні відчуття в різних частинах тіла. Коли все це відсутнє, то ми маємо справу із звичайними ситуативними чи характерологічними порушеннями поведінки у звичайних дітей з нормотиповим розвитком.

Слід наголосити, що група поведінкових порушень, які детерміновані психоневрологічними розладами і є по суті своїй психопатологічними. Найчастіше вони притаманні дітям, які мають наскрізний розлад розвитку – розлад аутистичного спектру (РАС) та інші психоневрологічні розлади: дефіциту уваги та гіперактивності (РДУГ) трьох типів (за неухважністю, за гіперактивністю та імпульсивністю, комбінований), розлад поведінки (РП), опозиційний розлад непокорі (ОРН), розлад поведінки (РП), тощо. Тому, якщо у педагогів є підозра, що причина некерованості поведінки дитини в медичному компоненті її розвитку, це той випадок, в якому допомога в межах команди психолого-педагогічного супроводу закладу освіти не є можливою, а лише коректне й грамотне скерування до інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ) за консультацією.

Проаналізуємо причини й глибинні механізми психіки, які детермінують поведінкові труднощі, їх психофізіологічне підґрунтя.

Приблизно друге-третє століття до н.е, коли древні китайські мудреці говорили про те, що в людині є три божественні сили, три «золоті пелюстки» чи «три золотих лінії» чи коні: Воля, Розум і Почуття. Древні китайці ще тоді передбачали, що всього цього достатньо для складу особистості. В минулому ХХ столітті два відомих психологи Рубінштейн і Веккер стверджували про три наскрізні психічні процеси: вольовий процес, когнітивний та емоційний. Ці два великих дослідники також вважали, що трьох процесуальних складових достатньо для того, щоб повноцінно пізнати й описати особистість. Сучасні вчені і українська дослідниця, яка більше десятиліття займається проблемами аутизму, Т. Скрипник, також вважають, що компоненти психічного можна умовно графічно представити у вигляді трикутника, в якому є три базові складові: регуляторне забезпечення психічної активності, структура когнітивного забезпечення та афективна організація поведінки й свідомості, що є складною, дуже взаємозв'язаною і нерозривною системою [9]. Для задач діагностики і корекції саме ця роздільна система психічної активності допомагає на сьогоднішній день розуміти, що і як у дифіцитарному розвитку дитини. З якого рівня та аспекту необхідно розпочинати корекцію того чи іншого процесу.

Система забезпечення психічної активності

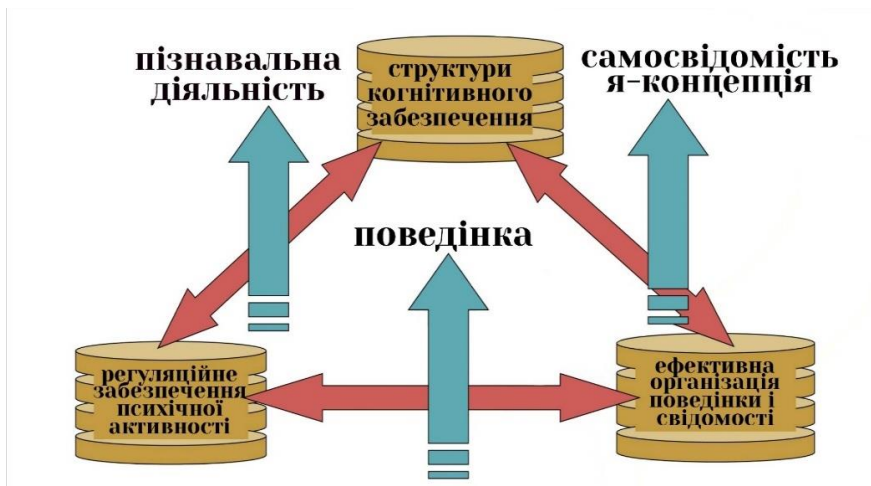

Рисунок 1. Трикомпонентна модель аналізу психічної активності

Слід відмітити, що складна система регуляторного забезпечення психічної активності починається з найпростішої довільної регуляції руху у немовляти й через різноманітні шляхи поступу вищим рівнем регуляції стає воля. Складною є система емоційної самоорганізації, процес розвитку емоційного та соціального інтелектів. Вищим ступенем організації власного афекту, управління ним є володіння компетенціями психоемоційного самоменеджменту. Відомі когнітивні структури, власне інтелект, класичні п'ять пізнавальних процеси (сприйняття, мислення, пам'ять, уява, увага) теж є складними системами, вищим рівнем яких є розуміння самого себе, як людини мислячої, самосвідомість.

Поділ на три компоненти психіки дозволяє побачити взаємозв'язки структур психічного в контексті діяльності та поведінки. Зокрема, те, що пізнавальна діяльність народжується із двох базових компонентів психічної активності – із регуляції та когніції. Пізнавальна діяльність чи будь-яка інша (крім рефлекторної) відбуватися без регуляції не може, оскільки діяльність без довільності не можлива. Також важливим аспектом діяльності є емоційність – афективна сфера, тому що ми завжди до будь-якої діяльності, до пізнавальної зокрема, маємо певне ставлення, позитивне чи негативне. Саме це ми бачимо на прикладах порушень поведінки у вигляді протестних проявів учня. Самосвідомість і я-концепція є такими ж результуючими взаємозв'язку афективної організації й когніції. Часто зазначають, що у дітей з інтелектуальною недостатністю, наче, відсутня самосвідомість, я-концепція. У них дійсно все це відносно «скуп» представлено в свідомості саме тому, що афективна організація, ставлення присутні, а когнітивні структури дефіцитарні, тому ми спостерігаємо труднощі з самосвідомістю і, відповідно, з саморегуляцією.

Найголовніше розуміти, які ж компоненти аналізу психічного є визначальними для поведінкової «конфігурації» дитини? З яких же двох базових складових впливає поведінка? В першу чергу це регуляція (регуляторне забезпечення психічної активності), в другу чергу – ставлення, тобто афективна організація психічної активності. Якщо

дефіцитарною є ця частина, то ми будемо спостерігати дітей з проблемами дизрегуляції. Коли мова йде про дефіцитарність афективної організації, то маються на увазі в першу чергу діти з розладом аутистичного спектру (РАС), у яких найбільше виражені соціоадаптаційні труднощі, тому вони систематично потребують психолого-педагогічного контролю, керівництва поведінкою та діяльністю. Слід наголосити, що здатність педагогів закладів освіти ефективно взаємодіяти з дітьми зі соціоадаптаційними труднощами є важливою складовою їх інклюзивної компетентності, яка потребує прицільного становлення в умовах професійної підготовки та розвитку в умовах неперервної та інформальної освіти.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Подолання соціоадаптаційних труднощів дитини з особливими освітніми потребами в закладі освіти є найбільш складним аспектом організації освітнього процесу в інклюзивному навчанні.

2. Соціоадаптаційні труднощі є одним із п'яти типів освітніх труднощів поряд з інтелектуальними, функціональними (зір, слух, мовлення), фізичними та навчальними і являють собою ієрархічно найвищий рівень, який відображає якість взаємодії дитини та середовища, в якому вона перебуває.

3. Труднощі поведінки властиві здоровим дітям і можуть мати ситуативний, характерологічний характер.

4. Труднощі поведінки можуть мати психопатологічний характер як наслідок розладів у функціонуванні основних систем організації психіки і тоді вони набувають значення соціоадаптаційних труднощів.

5. Критерії порушень поведінки здорової дитини, та дитини, в якій можуть бути ті чи інші психоневрологічні розлади: стійкість зміни настрою, соматичні зміни та тенденційність ситуацій, які «запускають» небажану поведінку.

6. Нейропсихологічні причини соціоадаптаційних труднощів – це порушення в першу чергу регулятивної та афективної систем організації психіки.

7. Найбільш чисельною категорією дітей, які мають соціоадаптаційні труднощі, це діти із розладом аутистичного спектру (РАС).

8. Професійна компетентність педагогічних працівників інклюзивної освіти, вимагає від них володіння здатністю управляти складнокерованою поведінкою дітей, які мають соціоадаптаційні труднощі. Розроблення цих аспектів інклюзивної компетентності в прикладному ключі передбачає перспективи даного дослідження.

Джерела та література:

1. Буйняк М. Формуємо готовність вчителів до інклюзії. Заступник директора школи., 2016 р., № 8, 58-63.

2. Демченко І. Підготовка вчителя до роботи в інклюзивній початковій школі : монографія. Умань : Жовтий О. О., 2015 р., 500 с.

3. Інклюзивна освіта: теорія та практика : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Миронової С. Кам'янець-Подільський, 2014 р., Ч. 2, 184 с.

4. «Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи», ріш. колегії МОН України №10 від 27.10.2016 р. – URL: <https://base.kristti.com.ua/?p=1129>
5. Професійний стандарт за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти», наказ Мінекономіки від 23.12.2020 р. № 2736.
6. Постанова КМУ № 800 про Порядок підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників від 29 серпня 2019 р.
7. Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти. Постанова КМУ № 957 від 15.09.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>
8. Скрипник Т. Феноменологія аутизму: Монографія, Київ, 2010 р., 320 с.
9. Сухіна І., Риндер І., Скрипник Т. Психологічна модель раннього втручання для дітей з аутизмом: посібник за ред. Сухіної І.В. Київ-Чернівці: «Букрек», 2017 р., 192 с.
10. Шульженко Д. І. Підготовка вчителів загальноосвітніх закладів до конструювання роботи з аутичними дітьми. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*: наук.- метод. зб. / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. К.: Наук. світ, 2005. Вип. 6. С. 228–231.
11. Lyall K. Parental social responsive and risk of autism spectrum disorder in offspring / K. Lyall, J. N. Constantino, M. G. Weisskopf, A. L. Roberts, A. Ascherio, S. L. Santagelo // JAMA Psychiatry. V. 71, 2014, №8, 936– 942.

TRUDNOŚCI SPOŁECZNO-ADAPTACYJNE U DZIECI ZE SPECJALNYMI POTRZEBAMI EDUKACYJNYMI W WIEKU SZKOŁY PODSTAWOWEJ

Artykuł poświęcony zagadnieniom jednego z najbardziej aktualnych tematów praktyki inkluzyjnej - organizacji procesu edukacyjnego dla dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (SPE), u których występują zachowania problemowe - trudności społeczno-adaptacyjne. Przedstawiono typologię trudności wychowawczych według najnowszego podejścia we współczesnej edukacji inkluzyjnej. Obnażono istotę „trudności społeczno-adaptacyjnych” jako jednego z pięciu rodzajów trudności edukacyjnych (kategorii specjalistycznych potrzeb edukacyjnych). Opisano grupy zaburzeń zachowania, ich wpływ na proces edukacyjny, fenomenologię zachowań problemowych u dzieci w szkole podstawowej oraz kryteria różnicowania zaburzeń zachowania u dzieci zdrowych i dzieci ze SPE, u których występują trudności społeczno-adaptacyjne. Przyczyny i mechanizmy zaburzeń zachowania analizowane są z punktu widzenia neuropsychologii.

Słowa kluczowe: edukacja inkluzyjna, dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (SPE), rodzaje trudności edukacyjnych, funkcjonowanie adaptacyjne, trudności społeczno-adaptacyjne, zaburzenia ze spektrum autyzmu (ASD), zaburzenia zachowania, psychopatologiczne zaburzenia zachowania, inkluzyjne kompetencje nauczyciela.

SOCIAL ADAPTATION DIFFICULTIES IN CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

This article addresses a pivotal aspect of inclusive practice—structuring the educational process for children with special educational needs (SEN), specifically those exhibiting problematic behavior and facing social adaptation difficulties. The discussion introduces a typology of educational challenges, categorizing SEN according to the latest approaches in modern inclusive education: intellectual, functional (sensory, motor, speech), physical, educational, and social adaptation. The concept of “social adaptation difficulties” is expounded upon, encompassing barriers hindering the acquisition of skills such as adapting to social environments, establishing appropriate relationships with social entities, displaying behavioral flexibility, integrating into social groups, assimilating stable social conditions, and adopting the norms and values of new social environments.

The article delves into groups of behavioral disorders, their impact on the educational process, the phenomenology of problematic behavior in primary school-aged children, and criteria for distinguishing behavioral disorders in healthy children versus those with SEN experiencing social adaptation difficulties. Causative factors and neuropsychological mechanisms behind these behavioral disorders are analyzed.

Keywords: Inclusive education, children with special educational needs (SEN), types of educational difficulties, adaptive functioning, social adaptation difficulties, autism spectrum disorder (ASD), behavioral disorders, psychopathological behavioral disorders, teacher’s inclusive competence.

Provalna Neonila

*metodolog Centrum Wsparcia Edukacji
inkluzyjnej, starszy wykładowca Wydziału
Pedagogiki i Psychologii Wołyńskiego Instytutu
Podypłomowego Kształcenia Pedagogicznego*

*(Неоніла Провальна,
методист ресурсного центру підтримки
інклюзивної освіти, старший викладач
кафедри педагогіки та психології
Волинського інституту післядипломної
педагогічної освіти*

ORCID 0000-0003-0983-3415)

**ВЗАЄМОДІЯ ПЕДАГОГА ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ З ДІТЬМИ З
ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ, ЯКІ МАЮТЬ РОЗЛАД
АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА (РАС)**

У статті розглядається специфіка взаємодії педагогів початкової школи (вчителів, асистентів учителів) з дітьми з труднощами поведінки, які мають розлад аутистичного спектра (РАС). Описано основні характеристики розвитку дітей з РАС, феноменологію проявів труднощів поведінки, внутрішні й середовищні чинники проявів поведінкових порушень в учнів початкової школи з аутистичними рисами. Представлено методи та прийоми роботи з проблемною поведінкою дітей з аутистичними рисами, якими повинен володіти кожен сучасний педагогічний працівник (вчитель та асистент вчителя) інклюзивного навчання, що є суттєвою складовою їх інклюзивної компетентності.

Ключові слова: інклюзивна освіта, особливі освітні потреби (ООП), соціоадаптаційні труднощі, розлад аутистичного спектра (РАС), порушення поведінки, інклюзивна компетентність педагога.

Постановка наукової проблеми та її значення. Однією з провідних тенденцій сучасного етапу розвитку національної системи освіти є включення в освітній процес дітей, у яких наявні соціоадаптаційні труднощі, які можуть проявлятися у стійкому дефіциті соціальної комунікації та соціальної взаємодії, а також у небажаній поведінці. В рамках нашого дослідження ми зупиняємось на проблемній поведінці дітей з розладом аутистичного спектра (РАС), оскільки володіння технологіями роботи з такими дітьми, поведінка яких тотально специфічна й важкокерована, є надзвичайно запитаними в педагогічній практиці.

За сучасними нормативними документами інклюзивної освіти в Україні поведінкові труднощі дітей з розладом аутистичного спектру (РАС) кваліфікуються як соціоадаптаційні труднощі. В діагностичних методиках, рекомендованих МОН, які використовують інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ) для обстеження дітей щодо ймовірності у них

розладу аутистичного спектра (CASD, PEP-3) поведінкові труднощі дітей з РАС кваліфікуються як дезадаптивні форми поведінки [10, ст. 939].

У Концепції Нової української школи вказується, що для учнів з особливими потребами створюватимуться належні умови для спільного навчання з однолітками, запроваджуватимуться індивідуальні програми розвитку, корекційно-реабілітаційні заходи, психолого-педагогічний супровід та необхідні засоби й дидактичні технології навчання [1, с. 29]. Зазначені види діяльності вимагають від сучасного педагога (вчителя й асистента вчителя) необхідної кваліфікації, психолого-педагогічних та методичних компетентностей, зокрема, для роботи з дітьми, які мають труднощі поведінки й низький рівень адаптивного функціонування. Підвищення адаптивного функціонування як здатності адаптуватись до нових ситуацій та досвіду, розвивати навички успішного життя та взаємодії між людьми – є основним завданням навчання дитини з особливими освітніми потребами (ООП) в рамках інклюзивної освіти. Саме ці аспекти найскладніше розвивати у дитини, яка має розлад аутистичного спектра (РАС).

Отож, яким же чином можуть учасники команди психолого-педагогічного супроводу закладу освіти допомогти дитині з труднощами поведінки й її сім'ї, адже сім'я потерпає не менше, ніж школа? Допомогти іншим дітям класу та їх батькам, які переконані й мають на це підстави, що дитина з некерованою поведінкою всім заважає. У які способи можливо вирішити цей глобальний конфлікт інтересів, що ми його часто спостерігаємо в інклюзивній освіті, коли дитина з ООП заважає усім іншим учасникам освітнього процесу в першу чергу тим, що у неї є поведінкові труднощі? Дитина з ООП сприймається іншими як «зловредна», в той час, коли вона управляти собою не може, тому що їй це поки що мало доступно. Відтак, пошук працюючих і ефективних психотехнологій для профілактики, корекції та врегулювання поведінкових труднощів у дітей з ООП, зокрема, з розладом аутистичного спектра (РАС), технологій, які можна передавати педагогам, -- одне з пріоритетних питань практики інклюзивної освіти.

Аналіз останніх досліджень даної проблеми.

Дитиноцентристські тенденції, які домінують у сучасній українській освіті (І.Бех, В.Бондар, В.Засенко, А.Колупаєва, С.Конопляста, С.Максименко, С.Миронова, В.Синьов, Є.Синьова, В.Тарасун, А.Шевцов, М.Шеремет, А.Фомічова, О.Хохліна та ін.), є підґрунтям для розвитку інноваційних організаційних форм, змісту, технологій навчання та виховання дітей зі соціоадаптаційними труднощами [2, 4, 6].

Прицільну увагу особливостям взаємодії та організації освітньої діяльності учнів, які мають труднощі поведінки, зумовлені розладом аутистичного спектра (РАС), приділяють українські дослідники: А.Колупаєва, О.Таранченко, Н.Когутяк, В.Тарасун, Д.Шульженко, Т.Скрипник, К.Островська та інші. Відтак, Т.Скрипник у своїй монографії зазначає, що впровадження інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами, які мають розлад аутистичного спектру – це новаторська діяльність, яка вимагає спеціальних знань та вмінь» [7, ст. 194].

Особлива незахищеність дитини з аутизмом перед стимулами оточуючого середовища і, як наслідок, обмежувальне поводження і

поведінкова консервативність, на думку В. Тарасун, виражається у провідному прагненні формувати і зберігати стійкі форми життя і взаємодії [4, с.94]. Дослідниця вважає, що використовуючи провідний когнітивний стиль аутичної дитини і пристосувавшись, ці діти почуваються комфортно у стійкому і передбачуваному середовищі.

Д. Шульженко у своїй монографії, присвяченій корекції дезадаптивної поведінки, зазначає, що створення такого середовища, яке складається з психолого-педагогічних умов, засобів корекції, індивідуально-орієнтованого на дитину змісту програм, компетентності персоналу, і є запорукою ефективного виховання й освіти дітей зі спектром аутистичних порушень [8, с.9].

Про одну із найскладніших, на наш погляд, проблем інклюзивної освіти дослідниця Т. Скрипник зауважує у своїй монографії: «..., що педагоги інклюзивних закладів відчують розгубленість і брак впевненості щодо змісту своєї діяльності по відношенню до учнів з РАС. Виявлено також негативне ставлення педагогів до зустрічей команди супроводу: більшість ставиться до них як до примусової процедури...» [7, с.175]. Відтак, абсолютна більшість науковців зазначають, що розвиток у педагогічних працівників початкової школи здатностей ефективно взаємодіяти з дітьми з розладом аутистичного спектра, є важливою складовою у становленні їх інклюзивної компетентності.

Мета статті – висвітлення основних аспектів поведінкових труднощів дитини з розладом аутистичного спектра (РАС) й тактики управління ними в педагогічній практиці, якими має володіти кожен педагогічний працівник (вчитель та асистент вчителя) початкової школи.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Найбільше за всіх дітей з особливими освітніми потребами порушення поведінки демонструють діти з розладами аутистичного спектра (РАС). Фахівцям, що працюють з такими дітьми, добре відома діада основних симптомів РАС за DSM-V (новим міжнародним класифікатором психічних розладів): 1) порушення соціальної комунікації й соціальної взаємодії та 2) наявність стереотипної поведінки [8].

Слід зазначити, що група дітей з РАС дуже неоднорідна і гетерогенна, тобто має різні причини деформації розвитку. Виділяються різні варіанти аутистичних розладів, як за проявами поведінки, так і за рівнем актуального розвитку. Зазвичай, прояви розладу різняться за особливостями комунікації. Тому всі прийоми і методи, які використовуватимуть педагогічні працівники, повинні співвідноситись з тим, який варіант в даному випадку мається на увазі. Також важливо розуміти, що якщо у віці 4,5-5 років діти з РАС дуже різні, то ближче до шкільного віку (до 8-ми років) поведінкові проблеми у всіх дуже схожі.

Будь-яка дитина з РАС має ті чи інші поведінкові розлади, в різних середовищах різні. Ті середовищні умови, в яких знаходиться дитина, де відбувається її навчання, ті стратегії й тактики, які застосовують педагоги, можуть або мінімізувати ці прояви, що реалістично, або посилювати їх. До прикладу, мовлення педагога як чинник самостійного впливу на прояви дитини з РАС. В нашій українській ментальності мовлення дуже фігуральне. Ми любимо різні

метафори, скриті тексти, контексти та подвійні послання, певні висловлювання з елементами сарказму («Ну і молодці ви були сьогодні, діти! Молодці!» -- може звучати як запрошення педагога до самокритики, а не реальна похвала учнів). Кожен педагог має знати, що діти РАС не розуміють соціальний контекст, не розуміють метафоричність гумору і скритих сенсів, вони сприймають все за «чисту монету». Тому метафори і скриті сенси абсолютно протипоказані у взаємодії з особами з РАС, тому що «заплутують» дитину в реальності, що в перспективі проявиться порушеннями їх поведінки.

Порушення контакту є ключовим для аутизму, також прагнення до постійності і незмінності, до стереотипних способів комунікації, зниження порогу сенсорного дискомфорту, порушення вітальних функцій (сну, харчування, наявність страхів), особливий інтерес (виглядає як певна афективна зарядженість, дитина, наприклад, може говорити лише про потяги, космічні апарати чи чорні діри у космосі) – все це дозволяє зробити висновок, що у аутичної дитини не тільки порушена певна функція чи функції, а вона має важку дезадаптацію всіх систем, дезорганізацію всієї системи людської адаптації.

Слід відмітити, що дитину з РАС навіть не дуже професійне око спеціаліста «відловить» завжди, тому що ця дитина буде виглядати безглуздо у своїй поведінці: в комунікації, в моторних проявах. Як проявляються неадекватні форми поведінки у таких дітей, з якими найчастіше стикається школа? Кожен прояв щось означає, оскільки будь-яка поведінка має свою мету і є сигналом для оточення. Найчастіше за все це: «Відстаньте від мене! Не чіпайте мене!». Базовою причиною ось такої порушеної поведінки є внутрішній дискомфорт дитини. Ще менш приємне – це виникнення аутоагресивної поведінки, коли дитина починає наносити собі шкоду: битись головою об парту, сама себе кусати, висмикувати волосся, тощо. Маємо розуміти, як тільки виникає аутоагресивна поведінка, це свідчить про дуже великий рівень внутрішнього дискомфорту дитини, тому в школах, де навчаються такі діти не перший рік, є певне місце за шафою чи окрема ресурсна кімната й фахівець, який забирає цю дитину і виводить у безпечне для неї місце для стабілізації психофізіологічного стану. Педагогам важливо розуміти, що коли така аутоагресивна поведінка виникає часто, то варто команді психолого-педагогічного супроводу закладу освіти порадитися і знайти спосіб замотивувати батьків відвідати інклюзивно-ресурсний центр (ІРЦ).

Другий варіант поведінки, який також зустрічається дуже часто, це спонтанне й раптове виникнення грубої рухової моторики, метушливості: дитина розкидає, опускає з рук речі, різко встає, осмикується, вихоплює речі і знову кидає їх тощо. Ця активність є абсолютно непродуктивною і, як правило, пов'язана з тривогою дитини з приводу того, що у неї щось не вийде чи з тривогою з приводу зміни в ситуації. Тому про будь-яку зміну ситуації (вчителя, класу, підручника, зошита) варто по-доброму дитину попереджати. Зрозуміло, що у педагога на все це сил і часу бракує і добре, коли у вчителя є асистент, який може спокійно й у відповідній манері, до якої звикла дитина, поговорити й попередити про зміни.

Наступний вид проявів «дивної» поведінки – посилення моторних чи вербальних стереотипій (крутіння, махання руками, повторення одного звуку чи фрази), які можуть проявлятися, коли дитині складно, або коли дитина «перегрілася», втомилася. Можливо, дитина дуже активно працювала на попередніх уроках, чи на перерві щось відбулося, що дитину напружило і перенавантажило. В цій ситуації можна діяти різними шляхами, якщо є асистент, у нього своя задача, якщо асистента немає, то вчитель може на моторні стереотипії уваги не звертати (вони майже не заважають навчальному процесу). Можна просто тихо підійти, дати дитині ручку, відкрити зошит і спокійно сказати: «Починаємо працювати» і показати завдання, вправу. Якщо це мовна стереотипія, то можна нашептати: «Давай тихо». Це можна записати в правила: «Якщо я починаю говорити, то я переходжу на шепіт». Тому що якимось дивним чином те, що написано на папері, для дитини з РАС має переконливу силу.

Наступний прояв поведінкових труднощів – крик, переляк, яскрава реакція страху, що викликані безпосереднім страхом. Найчастіше це не через складність завдань, а через те, що дитина дійсно злякалася певного звуку, шуму чи інших випадкових, позаштатних стимулів (гуркіт дрелі чи голосно закритого вікна, тощо). Отож, якщо в дитини різко розвивається істерика, як реакція на позаштатну ситуацію, то приходиться педагогам викликати батьків, можливо, адміністрацію. Та варто спробувати зрозуміти, що є причиною цього страху і попереджати надалі його виникнення.

Також порушення поведінки може проявлятися псевдоагресивною поведінкою. Тому що діти з РАС рідко бувають істинно агресивними, тобто коли є свідомий намір зробити іншому боляче. Найчастіше це імпульсивна захисна реакція за рахунок невміння, неможливості, незрілості саморегуляції й відсутності навичок проявляти себе. Доволі часто елементи аутоагресії і псевдоагресивна поведінка проявляються у дітей, у яких дуже погано розвинене експресивне мовлення і тоді ми розуміємо, що для того, щоб така дитина могла себе пред'явити, свої потреби, проблеми, бажання, варто ввести альтернативну комунікацію, навіть при наявному комунікативному мовленні. Введення альтернативної комунікації завше буде доречним при таких порушеннях поведінки.

Порушення поведінки, які проявляються власним відходом у себе та відмовою від контакту й співпраці, часто є наслідком перевтоми дитини і вчителі це, як правило, спостерігають після контрольних робіт, вкінці навчального дня, вкінці навчального семестру. Тут важко сказати, який конкретно метод спрацює. Іноді дитину можна просто залишити в спокої, якщо є психолог, який має контакт з дитиною, можна спробувати пошукати разом з дитиною, що б вона хотіла робити в цей момент на уроці. Безумовно це робиться не під час уроку, а на додаткових корекційно-розвиткових заняттях з психологом. Однак, буває у високофункціональних дітей, що відмова від діяльності має протестну функцію. Ту ми працюємо таким же чином, коли маємо справу з демонстрацією протесту: «Ти не хочеш робити завдання? Це роблять всі. Всі отримають оцінку, ти – не отримаєш оцінку». Як не дивно, але високофункціональні діти з РАС заради оцінки можуть хотіти

постаратись. Такий прийом не є шантажем, а логічним і справедливим прогнозом ситуації, коли учень за бездіяльність не отримає оцінку. Не двійку отримає, адже ми не караємо, а не отримає хорошу оцінку. Ось таке попередження може стимулювати дитину до діяльності. Неможливо у нашій роботі дати відповіді щодо того, як врегулювати всі випадки порушень поведінки, діти з РАС дуже різні. Та примірні причини відмови від співпраці і протестної поведінки саме такі.

Часом бувають неприємні епізоди, коли дитина раптом посеред уроку, частіше на перерві, починає підскакувати, застрягати в дивних позах, у неї виникають тілесна напруга, гримаси на обличчі. Це дуже насторожуючі ознаки, що свідчать про погіршення стану дитини в цілому. В цьому випадку ми можемо припускати варіант регресивного аутизму. Якщо схожі моменти виникають часто, то вибраний на засіданні команди психолого-педагогічного супроводу представник, рекомендує батькам дитини звернутися до лікарів бажано із випискою із закладу освіти, де детально описані ці незвичайні прояви дитини.

Різде погіршення саморегуляції та імпульсивність – це найчастіша трудність у порушеннях поведінки яку врегульовуємо приблизно так, як у дитини з гіперактивністю. Ми алгоритмізуємо, структуруємо, послідовно вибудовуємо діяльність дитини через поетапний супровід, що найкраще може забезпечувати асистент вчителя. Ми зазначаємо початок діяльності і її закінчення, надаючи зовнішній контроль. Пізніше цей контроль поступово передаємо дитині, якщо для неї це доступно. Якщо дитина не здатна засвоїти навички внутрішнього контролю, то залишаємось на рівні того, що дитина добре сприймає алгоритм виконання.

Часто трапляється неврахування емоційно-соціального контексту того, що відбувається на занятті, що є, власне, особливістю дитини з аутичними рисами. Тут робота педагога може полягати у простому поясненні того, що зараз відбувається і що конкретно потрібно робити. Важливою є участь психолога й дефектолога й полягати вона буде в формуванні кордонів комунікації, розумінні іншого, як окремого й самотнього з розумінням думок і почуттів, намірів інших людей. У здорових дітей все це розуміється автоматично, навіть у дитини з інтелектуальною недостатністю з не дуже глибокою формою це відбувається мимоволі, без спеціального роздумування. Та цей автоматизм у дитини з РАС не працює.

Які ж внутрішні чинники порушення поведінки у дітей з РАС, обумовлені специфікою розвитку, ми можемо визначати? По-перше це екстремальна невиносливість дитини. Невиносливість соціальних контактів в різних соціальних середовищах, наприклад, в роздягалці, коли всі поряд, близько і штовхаються. Наступним є сенсорний і комунікативний дискомфорт. Наприклад, в тій же роздягалці: «Ой, ти не бачив мого мішка?» – звертається чужа дитина. Ключове слово «чужа», адже діти з РАС найбільше бояться новизни і швидкості.

Також педагоги мають розуміти так звану стереотипність контакту з середовищем у дітей з РАС. Школа є дуже нестереотипним середовищем, наче, війна. Дитячий садок, на відміну від школи, є значно стереотипнішим, внормованим режимом середовищем і тому рекомендованим для дітей з РАС.

Ще один внутрішній чинник, що обумовлює порушення поведінки у дітей з РАС, це тотальна нехватка у них психічного тону, який швидко закінчується. Довільно регулювати свій тонус діти не можуть і починають абсолютно мимоволі, «на автоматі», а не для того, щоб розізлити вчителя, себе тонізувати через аутостимуляцію: підстрибування, почісування, посмикування, кружляння, гуління, махання руками, наче, крильцями, розхитування, інтенсивні моргання – такі улюблені стереотипії, що навколишні сприймають як порушення поведінки. Тому дуже важливо відслідковувати стан таких дітей і до початку стереотипії розуміти, що дитина «перегрілася», втомила і відчуває суттєвий внутрішній дискомфорт. Саме в цей момент добре відвести дитину в той особливий простір (за шафу, у пільгове місце відпочинку, куточок усамітнення чи ресурсну кімнату, у свою улюблену палатку, мішок, «совине гніздо», коробку чи таз для розхитування (кожна дитина має свої вподобання), де можна сховатися, заспокоїтися і поповнити психоемоційний ресурс. Тобто, у кожної дитини з РАС буде свій «тарган», тому над ними не можна сміятися педагогам ні в середині себе, ні між собою, ні з іншими дітьми, батьками чи з колегами. Це той спосіб тонізації, який дитина напрацювала в процесі адаптації, це її самопоміа і толерантне розуміння цього є суттєвою допомогою педагога.

Як пояснити іншим дітям класу про те, що дитина з РАС буде часто ховатися за шафою у своєму гнізді чи сидіти в навушниках на уроці? Як варіант, можна сказати: «Так, наша Катя ось так не витримує урок, її організму це важко. Ви уже більш дорослі і можете. Їй дозволено. Всім іншим – ні». Тільки в такий спосіб можна вибудувати кордони для всіх інших дітей класу. Можна й так: «Всім іншим дітям можна за шафу після уроків, але не більше двох учнів в день». Цю тонку й клопітку роботу для прийняття класом дитини з РАС має проводити також практичний психолог закладу освіти, хоча базовим визначальним чинником ставлення класу до дитини з РАС є реальне ставлення вчителя, яке діти ефективно зчитують на обличчі вчителя з емоційних та невербальних мікропроявів.

Є категорія дітей, які легко «перегріваються» від звукової стимуляції, в такому випадку доречно придбати будівельні шумоізолюючі навушники, а індивідуалізацію навчального матеріалу організовувати переважно через візуальний дидактичний матеріал.

Також відчуття голоду може провокувати проблемну поведінку, тому що більшість дітей з РАС дуже вибіркові у їжі, вони можуть харчуватися далеко не всім, що пропонує шкільна їдальня. Тому варто подбати про дозвіл на принесення їжі з дому. Голод викликає найбільш непередбачуваний прояв, падає цукор і дитина може впасти в істеричний стан. В такому випадку педагог має вивести такого учня з класу, нагодувати, розуміючи, що всі діти снідали, а конкретна дитина міг з'їсти лише кусочок хліба. Як правило, від вуглеводів: макаронів, хліба і печива з булками такі діти не відмовляються. Та бувають випадки, коли дитина має дотримуватись безглутоєвої дієти і тоді лише їжа, принесена з дому щодня, може вирішити питання стану дитини. Варто зазначити чинник запахів з їдальні, які можуть викликати суперечливі відчуття у дитини з РАС. З одного боку вони

можуть викликати голод, з іншого – крики, верески й інші прояви псевдоагресивної поведінки: дитина закриває ніс, починає стрибати чи говорити непристойності. Якщо ви розумієте, що саме це є причиною, треба дуже серйозно подумати про перенесення класу в найбільш далеке від ідальні місце.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, втома, погане самопочуття дитини з РАС, внутрішній дискомфорт може проявлятися як виникнення стереотипів та відмова від діяльності, що педагоги кваліфікують як порушення поведінки. Є чимало ефективних технологій та засобів попередити небажану поведінку дитини, зробити це досить ефективно і корисно для неї. Це ТЕАССН підхід Е. Шоплера, методи АВА терапії, або прикладний аналіз поведінки (ПАП), метод сенсорної інтеграції, соціальних історій тощо. Детальний опис їх не входив у план цього дослідження. Підсумовуючи, зауважимо, що передбаченню можливості виникнення та запобіганню проблемної поведінки педагогам слід приділити особливу увагу та зусилля. Оскільки, це значно дієвіше, аніж дозволити такій поведінці виникнути й намагатися її врегулювати.

Щодо перспектив подальших досліджень, вважаємо за необхідність розробки і запровадження різноманітних прикладних форм розвитку здатностей педагогів ефективно взаємодіяти з дітьми, які мають труднощі поведінки, обумовлені розладом аутистичного спектра в умовах допрофесійної підготовки та неперервної освіти.

Джерела та література:

1. «Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи», ріш. колегії МОН України №10 від 27.10.2016 р. URL: <https://base.kristti.com.ua/?p=1129>
2. Островська К.О. Методи діагностично-корекційної роботи з дітьми з аутизмом. *Актуальні питання корекційної освіти*. № 9. 2017.
3. Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти. Постанова КМУ № 957 від 15.09.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>
4. Тарасун В.В. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом: Навч. посіб. для вищих навч. закладів / В.В. Тарасун, Г.М. Хворова; За наук. Ред. Тарасун В.В.- К.: Наук. Світ, 2004. 100с. Бібліогр.: с. 92 – 96.
5. Технології психічної інтеграції дітей з аутизмом: У 2-х томах / За ред.В. Бондаря, В. Засенка, В. Тарасун – том 2: напрями психотерапевтичного впливу на особистісний розвиток дітей з аутизмом. К., 2006. 249 с.
6. Синьов В.М., Шульженко Д.І. Інклюзивні проблеми дітей з аутистичним спектром порушень в загальноосвітній школі / *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова*. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. Вип. 32. Ч. 2. С. 125–129.
7. Скрипник Т. Феноменологія аутизму: Монографія, Київ, 2010 р., 320 с.

8. Шульженко Д.І. Освітньо-психологічна інтеграція (інклюзія) дітей із аутизмом : монографія. Київ : НПУ імені М.П.Драгоманова; вид-во Хортицької національної академії, 2017. 444 с.

9. Lyall K. Parental social responsive and risk of autism spectrum disorder in offspring / K. Lyall, J. N. Constantino, M. G. Weisskopf, A. L. Roberts, A. Ascherio, S. L. Santagelo // JAMA Psychiatry. V. 71, 2014, №8, 936– 942.

INTERAKCJA NAUCZYCIELA SZKOŁY PODSTAWOWEJ Z DZIEĆMI ZE SPECJALNYMI POTRZEBAMI EDUKACYJNYMI Z ZABURZENIAMI ZE SPEKTRUM AUTYZMU (ASD)

Artykuł dotyczy specyfiki interakcji nauczycieli szkół podstawowych (nauczycieli, asystentów nauczycieli) z dziećmi z trudnościami w zachowaniu, które mają zaburzenia ze spektrum autyzmu (ASD). Opisano główne cechy rozwoju dzieci z ASD, fenomenologię trudności w zachowaniu, wewnętrzne i środowiskowe czynniki zaburzeń zachowania u uczniów szkół podstawowych z cechami autystycznymi. Przedstawiono metody i techniki pracy z problemowym zachowaniem dzieci z cechami autystycznymi, które powinien posiadać każdy nowoczesny pracownik pedagogiczny (nauczyciel i asystent nauczyciela) edukacji inkluzyjnej, co stanowi niezbędny element ich kompetencji inkluzyjnej.

Słowa kluczowe: edukacja inkluzyjna, specjalne potrzeby edukacyjne (SPE), trudności społeczno-adaptacyjne, zaburzenia ze spektrum autyzmu (ASD), zaburzenia zachowania, inkluzyjne kompetencje nauczyciela.

INTERACTION OF A PRIMARY SCHOOL TEACHER WITH CHILDREN EXHIBITING BEHAVIORAL DIFFICULTIES IN AUTISM SPECTRUM DISORDER (ASD)

This article explores the nuances of interactions between primary school educators, including teachers and teacher assistants, and children facing behavioral challenges associated with Autism Spectrum Disorder (ASD). The primary focus is on understanding the symptoms unique to children with ASD, including impaired social communication, social interaction deficits, and stereotyped behavior.

The study takes an applied approach by analyzing the developmental characteristics of children with ASD and delving into the phenomenology of their behavioral challenges. Specific manifestations such as contact disorders, pseudoaggression, autoaggression, withdrawal, vocal and motor stereotypies, protest reactions, and impulsiveness are examined.

The article highlights both internal and environmental factors contributing to behavioral disorders in elementary school students with autistic traits. Emphasis is placed on the impact of the child's surroundings and educational context, along with the strategies and tactics employed by teachers, in either mitigating or exacerbating these manifestations.

Furthermore, the article discusses methods and techniques essential for addressing problematic behavior in children with autistic traits, emphasizing the necessity for inclusive education practitioners, including

both teachers and teacher assistants, to possess inclusive competence. This competence is crucial for effectively supporting the diverse needs of students in inclusive educational settings.

Keywords: inclusive education, special educational needs (SEN), social adaptation difficulties, autism spectrum disorder (ASD), behavioral disorders, inclusive teacher competence.

Riabych Nataliia

*Doktor nauk prawnych,
docent Wydziału Prawa
Łuckiego Narodowego
Uniwersytetu Technicznego
(Рябих Наталія Володимирівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
Луцького національного
технічного університету
ORCID 0009-0007-4177-698X)*

**ОБСЯГ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПЕРЕВІЗНИКА ЗА НЕВИКОНАННЯ АБО
НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ЗА ДОГОВОРОМ
ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖУ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ**

Статтю присвячено аналізу судової практики обмеження обсягу відповідальності перевізника за договором перевезення вантажу автомобільним транспортом. Встановлено, що закріплення в цивільному законодавстві України обмеженої відповідальності окремих суб'єктів цивільного права спричиняє невиправдане послаблення відновлювальної функції цивільно-правової відповідальності, порушення принципу рівності сторін і принципу справедливості. Обмежений обсяг відповідальності перевізника за договором перевезення вантажу автомобільним транспортом означає, що щодо певних порушень умов договору відповідальність перевізника встановлена або у формі відшкодування прямої шкоди (її частини), або у формі виключної неустойки.

Ключові слова: договір перевезення вантажу автомобільним транспортом, перевізник, цивільно-правова відповідальність, обсяг відповідальності, збитки, штрафні санкції, неустойка, штраф, пеня.

Постановка проблеми. Цінність цивільного права, як зазначає В.В. Луць, полягає в тому, що воно у своїх нормах містить широкий арсенал засобів впливу на поведінку громадян і організацій через їхні інтереси та за рахунок їхніх інтересів. Одним із таких впливів на майнові інтереси осіб є застосування до правопорушника майнових санкцій, зокрема цивільно-правової відповідальності [1, с. 103]. Відповідальність передбачає застосування санкції як міри відповідальності, де відбувається обмеження в правах або покладання нових чи додаткових обов'язків. Покладення відповідальності є способом захисту, завжди пов'язаним із засудженням поведінки правопорушника, що на конкретному (правозастосовчому) рівні проявляється при винесенні рішення судом, який застосовує відповідні санкції [2, с. 21].

Відповідальність перевізника за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором перевезення вантажів

автомобільним транспортом є наслідком порушення ним одного або декількох обов'язків, які випливають з умов укладеного між ним і вантажовідправником договору, та, насамперед, полягає у застосуванні до перевізника майнових обтяжень компенсаційного характеру.

Актуальність теми. Правовому регулюванню майнової відповідальності перевізника за договором перевезення вантажу автомобільним транспортом значна увага присвячена в транспортному законодавстві України. Нормативні акти, спрямовані на регламентацію відповідальності перевізника, можна умовно поділити на дві групи. До першої групи слід віднести нормативні акти, які є основоположними для всіх видів транспорту: загальні положення ЦК України щодо цивільної відповідальності, щодо відповідальності виконавця за порушення договору про надання послуг, загальні правила ЦК України та ГК України щодо майнової відповідальності за порушення зобов'язань з перевезення, а також положення Закону України «Про транспорт». Норми цих актів визначають основні, найзагальніші засади відповідальності перевізника за порушення зобов'язань з перевезення, які діють відповідно до конкретних приписів. Зокрема, у зазначених законах містяться положення, присвячені правовому регулюванню відповідальності перевізника за ненадання транспортного засобу та відповідальності відправника за невикористання поданих транспортних засобів, відповідальності перевізника за прострочення доставки вантажу, а також відповідальності перевізника за втрату, нестачу, зіпсуття або пошкодження вантажу, багажу, пошти. Водночас необхідно зазначити, що цими нормативно-правовими актами ігноруються порушення замовника та їхні наслідки.

До другої групи належать спеціальні нормативні акти, які обумовлюють перевезення та відповідальність безпосередньо перевізника за договором перевезення вантажів автомобільним транспортом. Це, зокрема, Статут автомобільного транспорту УРСР (далі - УАТ), Правила перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні (далі - Правила), Закон України «Про автомобільний транспорт» тощо.

При цьому слід підтримати позицію В.С. Ломаки, яка зазначає, що ЦК України закріплює принципові положення щодо відповідальності за порушення зобов'язань з перевезення вантажів. Дослідниця заперечує проти того, що норми ЦК України про відповідальність за вантажні перевезення мають більш загальний характер і застосовуються лише як заповнення правил спеціального транспортного законодавства [3, с. 48-49]. На нашу думку, слід погодитися з такою думкою, вказавши при цьому положення абз. 1 ч. 2 ст. 4 ЦК України, згідно з яким. 2 ст. 4 ЦК України, згідно з яким ЦК України визнається основним актом цивільного законодавства. О.С.Довгерт, наголошуючи на пріоритетності норм ЦК України, пояснює, що зазначеним вище положенням Кодекс наділяється з огляду на те, що в ньому містяться кодифіковані норми загального характеру і він діє на всьому полі цивільних відносин. Але головним, на думку дослідниці, є те, що цивільно-правова кодифікація є втіленням саме природного права. Інші закони (зокрема й ті, що названі кодексами), що містять приватноправові норми, є втіленням природного права.

Інші закони (зокрема й ті, що названі кодексами), які містять приватно-правові норми, мають ухвалюватися відповідно до Конституції та ЦК [4, с. 12]. З огляду на зазначене, вважаємо, що в ієрархії нормативних актів, присвячених правовій регламентації відповідальності перевізника за порушення договору перевезення вантажу автомобільним транспортом, пріоритет слід надати саме нормам ЦК України як засадничим, принциповим положенням, а правила спеціального законодавства слід розглядати як норми, що розвивають положення ЦК України.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про обсяг відповідальності перевізника, слід зауважити, що залежно від обсягу цивільно-правової відповідальності виокремлюють повну, обмежену та підвищену (кратну) відповідальність. За загальним правилом цивільно-правова відповідальність настає в повному обсязі; вона полягає у відшкодуванні (компенсації) шкоди, завданої правопорушенням, в еквівалентному (рівному) розмірі. Зокрема, збитки відшкодовуються в повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування в меншому або більшому розмірі (ч. 3 ст. 22 ЦК). Це означає, що розмір відшкодуваної шкоди не повинен перевищувати суми завданих збитків, тобто відшкодування не повинно призводити до збагачення потерпілого [5]. Про це ж говорить і В.П. Мироненко, який вказує, що загалом обсяг цивільно-правової відповідальності відповідає розміру заподіяної шкоди. Принцип еквівалентності розмірів відповідальності та шкоди обумовлюється компенсаційним характером цивільно-правової відповідальності [6, с. 24].

Водночас необхідно зазначити, що питання щодо обсягу відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань з перевезення вантажів автомобільним транспортом, а точніше щодо відповідальності перевізників, викликає чимало дискусій серед науковців і практиків. Це насамперед пояснюється тим, що відповідальність у зобов'язаннях з перевезення має свою специфіку, що значно відрізняє її від звичайної цивільно-правової відповідальності. Характерною рисою відповідальності за невиконання основних зобов'язань з перевезення вантажів автомобільним транспортом є її обмежений характер. Мається на увазі те, що щодо певних порушень договору перевезення вантажу автомобільним транспортом відповідальність встановлено або у формі відшкодування прямої шкоди, або її частини (але не упущеної вигоди), або у формі виключної неустойки. Іншими словами, зазначені межі відповідальності перевізника застосовуються як у разі затримки вантажу, так і в разі заподіяння йому шкоди. При цьому перевізник не зобов'язаний відшкодовувати доходи, які вантажоодержувач або вантажовідправник могли б реально одержати за звичайних обставин, якби їхнє право не було порушене (упущена вигода). На зазначену специфіку відповідальності перевізника за порушення зобов'язань, що випливають із договору перевезення вантажу, вказує і Є.О. Суханов. Дослідник зазначає, що така відповідальність настає за порушення встановленого строку доставки вантажу та за незабезпечення його збереження. Вона завжди має обмежений характер, адже встановлюється у формі відшкодування лише прямої шкоди або її частини, але не упущеної

вигоди (наприклад, незбереження вантажу), або у формі виключної неустойки (наприклад, за прострочення його доставки). Водночас Є.А. Суханов зазначає, що дія принципу обмеженої відповідальності щодо зобов'язань з перевезення вантажів не зводиться тільки до тих порушень, за які така відповідальність безпосередньо передбачена транспортним законодавством або угодою сторін, а поширюється на всі порушення будь-яких умов договору перевезення [7, с. 524].

Дозволимо собі не погодитися з висловленою вище позицією. На нашу думку, встановлення законом обмежень у частині відшкодування перевізником збитків у повному обсязі за певне порушення договору перевезення вантажу автомобільним транспортом не означає, що і за інші порушення договору застосовується обмежена відповідальність, оскільки за загальним правилом, визначеним ч. 3 ст. 22 ЦК України, відшкодування збитків включає як реальну шкоду, якої особа зазнала у зв'язку з порушенням договору, так і реальну шкоду, понесені особою у зв'язку з порушенням його умов. 1, 2 ст. 22 ЦК України, відшкодування збитків містить у собі як реальну шкоду, завдану особою у зв'язку з порушенням її прав, так і упущену вигоду, а випадки обмеженої цивільної відповідальності мають бути передбачені або в договорі, або в законі.

При цьому важливо зазначити, що теоретично принцип обмеженої відповідальності перевізника не суперечить положенням чинного законодавства, адже згідно з ч. 3 ст. 22 ЦК України збитки відшкодовують у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування в меншому чи більшому розмірі. Крім того, у ч. 3 ст. 624 ЦК України визначено, що договором може бути встановлено стягнення неустойки без права на відшкодування збитків або можливість за вибором кредитора стягнення неустойки чи відшкодування збитків. У науковій літературі це пояснюється тим, що встановлення обмеженої відповідальності перевізника зумовлене економічними причинами: по-перше, можливості транспортних підприємств щодо відшкодування завданих клієнтам збитків більш обмежені, ніж у виробничих підприємств, оскільки транспорт не виробляє цінностей, а лише переміщує їх зі сфери виробництва у сферу споживання; по-друге, врахувати інтереси та можливі збитки вантажовідправника чи вантажоодержувача практично-вірогідне неможливо, тому що клієнтура транспорту обчислюється астрономічними числами [8, с. 12-14].

Вказівка на обмежений характер майнової відповідальності перевізника за порушення договору перевезення вантажу автомобільним транспортом міститься в низці законодавчих положень. Так, згідно з ч. 2 ст. 924 ЦК України перевізник відповідає за втрату, нестачу, псування або пошкодження прийнятих до перевезення вантажу, багажу, пошти в розмірі фактичної шкоди, якщо не доведе, що це сталося не з його вини. Інакше кажучи, перевізник за договором перевезення вантажу автомобільним транспортом не зобов'язаний відшкодовувати доходи, які вантажоодержувач або вантажовідправник могли б одержати, якби їхнє право не було б порушене (упущена вигода). Ч. 3 ст. 314 ГК України також вказує на обмежений характер відповідальності перевізника, встановлюючи, що за шкоду, заподіяну

при перевезенні вантажу, перевізник відповідає: у разі втрати або нестачі вантажу - у розмірі вартості вантажу, який було втрачено або якого не вистачає; у випадку пошкодження вантажу - у розмірі суми, на яку зменшилася його вартість; у разі втрати вантажу, зданого до перевезення з оголошенням його цінності, - у розмірі оголошеної цінності, якщо не буде доведено, що вона нижча за дійсну вартість вантажу. Крім того, принцип обмеженої відповідальності перевізника закріплено в спеціальному транспортному законодавстві. Зокрема, згідно зі ст. 13 Закону України «Про транспорт» підприємства транспорту відповідають за втрату, нестачу, псування і пошкодження прийнятих для перевезення вантажу і багажу в розмірі фактичної шкоди, якщо вони не доведуть, що втрата, нестача, псування або пошкодження сталися не з їхньої вини.

Як висновок, слід зазначити, що принцип обмеженої відповідальності звужує право на повне відшкодування збитків порівняно із загальним принципом еквівалентності шкоди та відповідальності, що є звичайним для цивільного права. Варто при цьому зауважити, що обмеження можуть поширюватися як на упущену вигоду, так і на частину реальної шкоди.

Відповідальність перевізників значною мірою є односторонньо-нормативною: угоди перевізників із вантажовласниками (вантажовідправниками та одержувачами) щодо обмеження або усунення встановленої законом відповідальності перевізника є недійсними, за винятком випадків, коли такі правочини допускаються транспортними статутами і кодексами [9, с. 698].

Водночас низка наукових праць містить позиції щодо недоцільності сприйняття та критичного ставлення до принципу обмеженої відповідальності та обґрунтування заміни його принципом повного відшкодування збитків у транспортних правовідносинах, зокрема й у разі порушення своїх зобов'язань перевізником за договором перевезення вантажу автомобільним транспортом. Зокрема, І.А. Безлюдько говорить про необґрунтованість обмеження розміру відповідальності перевізника за договором перевезення та необхідність встановлення повної майнової відповідальності [10, с. 138]. Цілком аргументовано видається думка В.В. Луця, який зазначає, що в умовах переведення економіки на ринкові засади не можна визнавати нормальним таке становище в законодавстві, коли принцип повного відшкодування збитків при порушенні зобов'язань не здійснюється з потрібною послідовністю в усьому ланцюжку господарських зв'язків, а обмежується лише окремими його ланками [11, с. 715].

Для того, щоб повною мірою дослідити особливості цивільно-правової відповідальності перевізника за договором перевезення вантажу автомобільним транспортом, необхідно насамперед проаналізувати норми законодавства, спрямовані на регламентацію зазначених відносин. На нашу думку, слід розпочати з аналізу положень ЦК України як основного акта цивільного законодавства.

Загальні положення про відповідальність за зобов'язаннями, що випливають із договору перевезення, містяться в главі 64 ЦК України «Перевезення», зокрема у ст. 920 ЦК України, згідно з якою у разі порушення зобов'язань, що випливають із договору перевезення,

сторони несуть відповідальність, встановлену за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено цим Кодексом, іншими законами, транспортними кодексами (статутами). Іншими словами, сторонам договору надається можливість самостійно в договорі передбачити цивільно-правову відповідальність за порушення зобов'язань з перевезення, але за умови, якщо інше не передбачено законом. Водночас слід зазначити й те, що зазначена вище норма ЦК України має відсилочний характер, оскільки містить вказівку на звернення до положенням спеціального законодавства, яке регулює відносини перевезення різними видами транспорту.

Якщо звернутися до положень спеціального законодавства, зокрема до САТ, то правовому регулюванню відповідальності учасників автотранспортних правовідносин присвячено Розділ IX «Відповідальність автотранспортних підприємств і організацій вантажовідправників, вантажоодержувачів і пасажирів, а також громадян, які користуються автомобілями, що надаються напрокат». Водночас необхідно акцентувати увагу на досить важливій, на нашу думку, правовій проблемі, яка склалася в Україні на сьогодні. Йдеться про те, що САТ було затверджено Постановою Ради Міністрів УРСР ще 27.06.1969 р., що вказує не просто на застарілість, а на архаїчність положень цього нормативного акта, які аж ніяк не відповідають сучасним реаліям і динаміці цивільних правовідносин. Л.Я. Свистун з цього приводу зазначає, що норми про відповідальність, встановлені в САТ, застаріли, тому правила не відповідають нинішньому порядку [12, с. 140]. Про це ж говорить і А.В. Волкова, яка характеризує САТ як застарілий, забутий нормотворцями, не приведений у відповідність до національних актів законодавства належного лексичного рівня [13, с. 200]. З огляду на зазначене, вважаємо, що існування таких архаїчних нормативних актів, як САТ, за умов динамічного зростання ринкової економіки є неприпустимим, адже такий стан справ не просто гальмує, а відкидає розвиток транспортної інфраструктури на кілька десятків десятиріч назад, а також унеможливує ефективне правове регулювання відносин з автомобільних перевезень. Тому вважаємо, що прийняття нового САТ, який би відповідав сучасним соціально-економічним реаліям, є першочерговим завданням у цій сфері.

Більше того, абз. 2 п. 127 УАТ також визначено, що будь-які угоди автотранспортних підприємств і організацій з вантажовідправниками (вантажоодержувачами), які мають на меті змінити відповідальність або звільнити від відповідальності, покладеної на них САТ, вважаються недійсними, і будь-які відмітки про це в дорожніх листах, товарно-транспортних та інших документах, не передбачені цим САТ або Правилами, не мають чинності.

Висновки. Аналізуючи вищенаведене, можна простежити застосування радянським законодавцем притаманних тодішньому періоду адміністративно-командних, імперативних методів правового регулювання приватноправових відносин та нівелювання принципу диспозитивності, адже зазначене вище положення вказує на те, що сторони договору перевезення вантажу автомобільним транспортом не можуть визначити в договорі відповідальність за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань, за порушення яких чинним

законодавством санкцій не передбачено. Якщо розглядати заборону на самостійне врегулювання питань цивільно-правової відповідальності в розрізі сучасних економіко-правових реалій, то, безумовно, її сприймають як невідповідність основоположним засадам цивільного права, зокрема й свободі договору, зокрема можливості сторін на власний розсуд визначати умови договору. Беручи до уваги викладене вище, вважаємо, що законодавець насамперед має посилити договірні засади в регулюванні цивільно-правової відповідальності учасників відносин з перевезення вантажів автомобільним транспортом. На нашу думку, враховуючи диспозитивність як основний метод цивільно-правового регулювання абсолютна заборона домовленостей між учасниками відносин з перевезення вантажів автомобільним транспортом щодо зміни відповідальності є неприпустимою, а наявні положення, що містяться в абз. 2 п. 127 САТ, є анахронізмом, який має бути виключений з вітчизняного законодавства.

Джерела та література:

1. Зобов'язальне право. Теорія і практика / Під ред. проф. О.В. Дзери. К.: Юринком-Інтер, 1998. С. 103.
2. Відповідальність у приватному праві: [монографія] / [І. Безклубій, Н. Кузнецова, Р. Майданик та ін.І. Безклубого. К. : Грамота, 2014. С. 21.
3. Ломака В.С. Відповідальність сторін за невиконання та неналежне виконання обов'язків за договором перевезення вантажів залізницею: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03 / В.С. Ломака. Київ, 2011. С. 48-49.
4. Довгерт А.С. Джерела цивільного права України: види та співвідношення. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 12.
5. Цивільне право України / Під ред. Р.А. Стефанчука. К.: Прецедент, 2005. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/stefanchuk_tsivpu/part3/303.htm.
6. Мироненко В.П. Цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 24.
7. Цивільне право: У 4 т. Том 4 : Зобов'язальне право: підручник. для студентів вузів / В.В. Вітрянський ; відв. ред. Є.А. Суханов. 3-е изд., перераб. і доп. М.: Волтерс Клаувер, 2006. С. 524.
8. Смирнов В.Т., Яковлева В.Ф. Правові проблеми перевезення і матеріально-технічного постачання. Ленінград : Вид. ЛДУ, 1978. С.12-14.
9. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Х.: ТОВ «Одіссей», 2006. С. 698.
10. Безлюдько І.А. Договір перевезення вантажу повітряним транспортом за цивільним правом України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / І.А. Безлюдько. Київ, 2005. С. 138.
11. Цивільне право України: У 2-х кн. / А.В. Дзера (кер. авт. колл.), Д.В. Боброва, О.С. Довгерт та ін.; за ред. А.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. К.: Юринкої Інтер, 2004. Кн. 2. С. 715.
12. Свистун Л.Я. Договори перевезення вантажів автомобільним транспортом: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л.Я.Свистун. К., 2005. С. 140.

13. Волкова А.В. Договір перевезення вантажів автомобільним транспортом: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А.В.Волкова. Київ, 2015. С. 200.

**ZAKRES ODPOWIEDZIALNOŚCI PRZEWOŹNIKA ZA
NIEWYKONANIE LUB NIENALEŻYTE WYKONANIE ZOBOWIĄZAŃ
WYNIKAJĄCYCH Z UMOWY PRZEWOZU DROGOWEGO TOWARÓW**

Artykuł poświęcony jest analizie praktyki sądowej w zakresie ograniczenia zakresu odpowiedzialności przewoźnika z tytułu umowy przewozu drogowego towarów. Autor stwierdza, że ograniczona odpowiedzialność niektórych podmiotów prawa cywilnego przewidziana ustawodawstwem cywilnym Ukrainy pociąga za sobą nieuzasadnione osłabienie funkcji naprawczej odpowiedzialności cywilnej oraz naruszenie zasady równości stron i zasady sprawiedliwości. Ograniczony zakres odpowiedzialności przewoźnika z tytułu umowy przewozu drogowego towarów oznacza, że w odniesieniu do niektórych naruszeń warunków umowy odpowiedzialność przewoźnika jest ustalana albo w formie odszkodowania za bezpośrednią szkodę (lub jej część), albo w formie wyłączonej kary.

Słowa kluczowe: umowa przewozu drogowego towarów, przewoźnik, odpowiedzialność cywilna, zakres odpowiedzialności, odszkodowanie, przepadek, grzywna.

**THE SCOPE OF THE CARRIER'S RESPONSIBILITY FOR NON-
FULFILLMENT OR IMPROPER FULFILLMENT OF OBLIGATIONS
UNDER THE CONTRACT OF CARRIAGE OF GOODS BY ROAD
TRANSPORT**

The analysis reveals that the introduction of limited liability for certain civil law entities in the Ukrainian civil legislation leads to an unwarranted reduction in the restorative function of civil liability. Additionally, it results in a violation of the principles of equality between parties and justice. The constrained scope of the carrier's liability in the contract of carriage of goods by road implies that, for specific breaches of contract terms, the carrier's accountability is confined to compensating direct damages (either in part) or through the imposition of an exclusive penalty.

Keywords: contract of carriage of goods by road transport, carrier, civil liability, scope of liability, damages, fines, penalty, fine, penalty.

Spiesytsev Denys

*doktor nauk prawnych, docent Katedry
Dyscyplin Cywilnoprawnych
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Lesi Ukrainki*

(Spiesytsev Denys

*Associate Professor of the Department of Civil
Law Disciplines, Lesya Ukrainka
Volyn National University*

*Candidate of Science of Law (PhD)
ORCID 0000-0001-7337-7907*

**PROBLEMS OF PROTECTION OF THE RIGHTS TO REAL ESTATE IN
MODERN ARMED CONFLICTS**

The article is devoted to the consideration of the modern challenges for the doctrine of grounds for protection of rights to real estate in context of modern armed conflicts. The author define factors that determine necessity of modernization of current legal mechanism of property rights protection and considers two main models of violation property rights to real estate during armed conflict: 1) armed groups carry out shelling of objects of real estate that are private property; 2) armed groups establish control over certain objects of real estate that are private property and use them to arrange fire positions in connection with which they are attacked by government forces. Turning to provisions of Ukrainian legislation and international conventions he describes main possible means of restoration property rights to real estate that were violated during armed conflict. Main provisions of effective control doctrine are considered. Features of doctrine of protection and self-defense are formulated.

Keywords: real estate, immovable property, protection of civil rights, property rights, armed conflict, self-defense, non-state actors.

I. Introduction & background. Today, we are witnessing the evolution of interstate and intrastate conflicts, the transition from open military confrontation to so called “hybrid” forms of aggression that provides the participation of non-state actors in armed clashes and that can be prerequisite of future wide military invasion on one state to the territory of another one. Such trend of conflicts evolution directly influences the tendency of development of legal security system of property rights including rights to real estate of individuals and legal entities whose immovable property is located in the territory of the conflict.

In this regard, we must take into account the fact that, under the general rule in peaceful conditions, the responsibility for the commission of a tort law violation, which is manifestation, in particular the damage or destruction of another’s real estate property, relates to the person who committed the offense in question. In some cases researches note that uncoordinated actions of state and non-state actor can contribute the same harm, for example when state fails to prosecute or extradite presumed

terrorists present on its territory [2, p. 65]. Moreover as R. Müllerson notes non-state actors may become involved in armed attacks against States in two different (though not always easily distinguishable) capacities: acting on behalf of a State or acting on their own [2, p. 763].

In context of damage caused during armed conflicts the European Court of Human Rights (hereinafter – ECHR) have made attempts to form legal ways of solving relevant issues in the context of the doctrine of “effective control”.

However, in the present conditions its application causes certain difficulties. This doctrine is intended to identify the person responsible for the observance of human rights in a particular area during the existence of a conflict. In particular, in the context of the doctrine of “effective control”, the parties to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) (hereinafter – Convention) are conditionally divided into a “passive” Contracting Party and an “active” Contracting Party. The latter refers to a state which: a) carries out full or partial occupation of the territory of another state; b) supports an uprising or a civil war in another state; c) establishes (or helps to establish) a separate regime in the territory of another state or other entity that is not recognized as a sovereign state by the international community [3]. In the light of the above, cases of human rights violations occurring in the respective territories fall within the jurisdiction of the “active” Contracting Party. This means that it is the duty of the State concerned to ensure the observance of human rights in the relevant territory [4]. This is done in order to prevent the assumption by the “active” Party of violations or the transfer of guilt to the passive side in case of violation.

At the same time the participation of non-state actors in interstate and intrastate armed conflicts complicate the application of abovementioned doctrine. Thus, the key for legal settlement of appropriate problem can be found during complex analyses of situations related to causing damage during armed conflict, particularly: 1) armed groups carry out shelling of objects of real estate that are private property; 2) armed groups establish control over certain objects of real estate that are private property and use them to arrange fire positions in connection with which they are attacked by government forces (including heavy weapons) or government troops during the course of shelling of paramilitaries’ positions harm the property of private individuals.

II. The Firing of Private Immovable Property by Armed Groups.

In the ECHR case law, the courts proceed from the presumption of the extension of the jurisdiction of the passive party to the relevant territory [5]. In this regard the legal qualification of the paramilitaries’ actions is conducted in terms of the national legislation of the country in which the conflict takes place. In this regard, the use of appropriate arms in the territory under the control of the Government, which leads to real estate damage, is recognized as a crime.

The recent example of such a case is Ukraine. From the very beginning of the conflict in Donetsk and Luhansk regions actions of armed groups caused damage to life, health of natural persons or to property (including real estate) of natural persons or legal entities very often juridically qualified by Ukrainian law enforcers as terrorism.

In particular, in Ukraine, from 14.04.2014 to 30.04.2018, an anti-terrorist operation was carried out, which was replaced by the Operation of the Joint Forces. At the same time, Articles 23 and 24 of the Law of Ukraine “On Fight against Terrorism”, in particular, provide that: “Persons guilty of terrorist activities are prosecuted in the manner prescribed by law <...> The organization responsible for committing a terrorist act and recognized by a court decision as a terrorist is subject to liquidation, and property belonging to it should be confiscated” [6].

In view of the above, compensation for damage caused by terrorist acts on the territory of Ukraine (at the applicant’s reference to the legislation of Ukraine) is also carried out in accordance with the procedure provided by Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power adopted by the General Assembly UN of 29.11.1985 which provides that the perpetrators or third parties are responsible for their behavior and should provide fair compensation to victims, their families and dependents. Such restitution, in particular, includes the return of property, compensation for damage, etc. (paragraphs 8, 9). In addition, the Declaration encourages the creation of national funds to compensate for the damage done to the victims, as well as the provision of necessary, including material assistance to the victims by the state (paragraphs 13, 14) [7].

Moreover, it is obvious that, in the case of armed groups’ damage caused by property that is in the territory under their control, they are also responsible for causing it, by analogy, to apply the doctrine of “effective control”. In the case of the establishment of a Contracting Party exercising such control, responsibility shall be transferred to it.

III. The Shelling of Paramilitaries’ Positions by Government Troops in Private Immovable Property or Damage to Private Immovable Property During Shelling. This situation is rather complicated, because the government troops have a choice of one of the possible variants of behavior:

a) Apply more massive attacks with the use of heavy weapons and thereby preserve the health and life of the personnel, that is, minimize the risks for him;

b) Restrict the use of such weapons and use personnel to minimize damage to real estate, however, putting the military at greater risk.

In the context of the above, recognizing human life as the highest social value, which can not be compared with the value of property, is often the military command decides in favor of the first option, thus retaining personnel. In addition, very often the specific conditions for a military operation make it impossible to use personnel directly and, in order to increase the likelihood of achieving the goal, require a remote strike.

In addition, in this regard, the ECHR has developed a rather clear and unambiguous practice in dealing with cases of damage to private property during a conflict in the Chechen Republic. In particular, in *Esmukhambetov and Others v. Russia* (application no 23445/03) the Court, in particular, has established that: “The air raid having resulted in the destruction of a number of buildings in the village of Kogi, it was clear that there had been an interference with the applicants’ rights under Article 8 and Article 1 of Protocol No. 1. As regards the lawfulness of the interference, the Government had referred to the Suppression of Terrorism Act as a legal basis. The Court had already noted in other cases concerning the conflict in

the Chechen Republic, that that Act did not define with sufficient clarity the scope of those powers and the manner of their exercise so as to afford an individual adequate protection against arbitrariness. The law could not serve as a sufficient legal basis for such a drastic interference as the destruction of an individual's housing and property. The interference with the applicants' rights had not been "lawful", within the meaning of Article 8 of the Convention and Article 1 of Protocol No. 1. There had accordingly been a violation of Article 8 of the Convention and Article 1 of Protocol No. 1" [8].

Thus, the Court's stated position creates a situation in which the use of heavy weapons by government troops in the course of hostilities, resulting in damage to or destruction of private real estate, conflicts with the principle of inviolability of property. In this case, the offender acts as a subject that uses military force, i.e. it includes Government forces.

It is obvious that in this case, the doctrine of military action goes into a deadlock. The alternative approach is associated only with the creation of increased threats to the health and life of the troops.

Along with this, one needs to look at the situation from other positions, in particular paramilitaries can take control of a certain part of the settlement or over the entire population and use private property as defense structures, arranging their fire positions, in particular, and from heavy weaponry. In such a case, it turns out that the use of military force by the units of the Government Army will be considered its violation of the right of the owners' private immovable property concerned. In this regard, the conduct of offensive military operations becomes economically unprofitable. In view of this, it turns out that the implementation of passive defense from the economic point of view is more productive.

In this context, one can not ignore the provisions of Art. 1 of the Convention, which establishes: "The High Contracting Parties shall guarantee to everyone within their jurisdiction the rights and freedoms defined in Section I of this Convention" [4].

The aforementioned provision imposes the duty on the Contracting Party to ensure by all means the rights and legitimate interests of its own citizens and those who are in the territory of the state. In this regard, it is seen that in that event that the manifestations of paramilitaries create a threat to such persons and their property, if the standards of protection of rights and legitimate interests in the territories controlled by paramilitaries are reduced, then it is obvious that the state must try to restore the corresponding rights and standards of their protection by all means, including the military one. In this case, if the further promotion of the appropriate paramilitaries" regime poses a threat to an even larger number of people, then the use by the Government of the military counteraction is absorbed by the doctrine of "protection".

In particular, in order to eliminate the threat to the health and life of persons who are in the control of the Government of the territory and prevent further destruction caused by the military advancement of armed formations, as well as to end violations of rights held on the territories controlled by such subjects, the Government is forced to use military force. This is justified by the fact that the detrimental damage in this case is greater than that which is characteristic of protection and self-defense.

Thus, the use of arms by conflict party instead of a political and legal solution to contentious issues gives the government the right to use lawfully military force as a counteraction to destabilization and real threats to citizens and individuals in its territory. In this regard the core of self-defense can be identified with an archetypical act of self-help in furtherance of the survival and viability of the victim, 'in extremis', meaning when an unlawful armed attack has occurred it necessitates all existing means in order for that threat to be thwarted [9, p. 178].

Concerning the violations of Article 1 of Protocol No. 1 of the Convention, then from the formal legal point of view in the above cases, they certainly take place, since there is a fact of damage or destruction of private immovable property by the Government forces. On the other hand in virtually all cases the restoration of violated rights of citizens in case of damage or destruction of the corresponding property takes place at the expense of the state. This is due to the peculiarities of the social function of the state. However, it is obvious that the difference lies in the mechanisms of reimbursement. In particular, in that event that the damage or destruction is the result of the Government Army, in such a case, the victim has the opportunity to apply a direct mechanism of protection by collecting the appropriate amount of funds from the state. At the same time, the mediated mechanism is predominantly can be used in cases of causing harm by paramilitaries. It means full or partial compensation is provided by the state, which is able to collect the relevant amounts from persons who have caused the corresponding damage.

In this regard, irrespective of whether the damage was caused directly by the Government forces or the opposing party to the conflict, it is believed that the state should strive to secure its full reimbursement by economical means and by juridical mechanisms of revealing and punishing guilty persons. For the effective functioning of the mechanisms for such reimbursement in aspect of modern armed conflicts, there is a need to regulate this issue at the level of a separate law. And as M. Khomenko, A. Kostruba and O. Kot note the absence of funds is not a reason which may justify inactivity on the part of state. State is responsible to ensure compliance of final decisions if factors preventing its full and timely performance are within their control [10, p. 2338].

IV. Conclusion. The modern armed conflicts shows the vulnerable places of the existing system of protection of civil rights including property rights to real estate, which is related to the complexity of the establishment of individuals who damage the private property and ensure that they are reimbursed. Against this background, an effective means of counteracting such manifestations is to ensure the economic disadvantage of participation in the conflict. In addition, at the level of national legislation, it is necessary to ensure the effectiveness of the penal system and the ability of the state to use military force as an extreme measure of countering the threats to statehood. Meanwhile, at the international level, there are currently no comprehensive mechanisms for reimbursing harm, and the complexity of establishing guilty parties in causing such harm minimizes the international legal standards for the protection of violated rights of individuals particularly to real estate. At the same time, the international community has approached the need to solve the problems. This is evidenced by the history

of conflicts over the time of existence of the UN and the real conditions, one of which is the economic cooperation and mutual integration of world powers. Further stable economic and political development of the international community and certain regions of the modern world are difficult to imagine without reassessing the existing mechanisms for ensuring global security and their further improvement. New challenges determine new approaches and in this context doctrine of “protection and self-defense” seems to be an effective alternative for the protection of property rights during armed conflicts.

References:

1. d'Aspremont, J., Nollkaemper, A., Plakokefalos, S. & Ryngaert, C. Sharing Responsibility Between Non-State Actors and States in International Law: Introduction. *Netherland international Law Review*. 2015. No. 62. pp. 49–67.
2. Müllerson, R. 2019. Self-defence against Armed Attacks by Non-State Actors. *Chinese Journal of International Law*, 18(4): 751–775. doi:10.1093/chinesejil/jmz037.
3. Guide on Article 1 of the European Convention on Human Rights. Obligation to respect human rights – Concepts of “jurisdiction” and imputability. (Updated on 31 December 2018), sec. 32. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_ENG.pdf (access date: 21.12.2023).
4. The European Convention on Human Rights of 1950. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (access date: 21.12.2023).
5. Assanidze vs. Georgia, Judgment of the European Court of Human Rights of 8 April, 2004 (application no. 71503/01). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-61875%22%7D> (access date: 21.12.2023).
6. On Fight against Terrorism: Law of Ukraine of March 20, 2003. № 638-IV. 2003. Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. № 25. Art. 180.
7. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power proclaimed by the United Nations General Assembly 29 November 1985 (General Assembly resolution A/RES/40/34). URL: <https://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm> (access date: 21.12.2023).
8. Esmukhambetov and Others v. Russia, Judgment of the European Court of Human Rights of 15 September, 2011 (2011, no. 273) (application no.23445/03).<http://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%7D%22itemid%22:%5B%22001-104159%22%7D> (access date: 21.12.2023).
9. Tzimas, Themis. 2019. Self-Defense by Non-State Actors in States of Fragmented Authority. *Journal of Conflict & Security Law*, 24/2: 175–179. doi:10.1093/jcsl/krz006.
10. Khomenko, Mykhailo M.; Kostruba, Anatoliy V.; and Kot Oleksii O. 2019. Right to an Effective Remedy of Legal Protection: Practice of the European Court of Human Rights and the Norms of the National Legislation

of Ukraine. Journal of Advanced Research in Law and Economics, IX(7): 2335–2345. doi: 10.14505/jarle.v9.7(37).17.

PROBLEMY OCHRONY PRAW DO NIERUCHOMOŚCI WE WSPÓŁCZESNYCH KONFLIKTACH ZBROJNYCH

Artykuł poświęcony jest analizie aktualnych wyzwań stojących przed doktryną w zakresie przesłanek przywłaszczania praw do nieruchomości w kontekście współczesnych konfliktów zbrojnych. Autor identyfikuje czynniki, które determinują potrzebę usprawnienia istniejącego mechanizmu prawnej ochrony prawa własności, a także rozważa dwa główne modele naruszenia prawa własności do nieruchomości w trakcie konfliktu zbrojnego: 1) grupy zbrojne ostrzeliwiają nieruchomości będące własnością prywatną; 2) grupy zbrojne ustanawiają kontrolę nad nieruchomościami będącymi własnością prywatną i wykorzystują je do zakładania pozycji strzeleckich, a tym samym prowokują atak sił rządowych. Odnosząc się do przepisów obowiązującego ustawodawstwa Ukrainy i konwencji międzynarodowych, autor przedstawia główne mechanizmy prawne przywracania prawa własności do nieruchomości naruszonej podczas konfliktu zbrojnego. Artykuł analizuje również główne postanowienia doktryny skutecznej kontroli i formułuje specyfikę doktryny obrony i samoobrony w kontekście konfliktu zbrojnego.

Słowa kluczowe: nieruchomości, mienie nieruchome, ochrona praw obywatelskich, prawa własności, konflikt zbrojny, samoobrona, podmioty niepaństwowe.

PROBLEMS OF PROTECTION OF THE RIGHTS TO REAL ESTATE IN MODERN ARMED CONFLICTS

The article is devoted to the consideration of the modern challenges for the doctrine of grounds for protection of rights to real estate in the context of modern armed conflicts. The author define factors that determine necessity of modernization of current legal mechanism of property rights protection and considers two main models of violation property rights to real estate during armed conflict: 1) armed groups carry out shelling of objects of real estate that are private property; 2) armed groups establish control over certain objects of real estate that are private property and use them to arrange fire positions in connection with which they are attacked by government forces. Turning to provisions of Ukrainian legislation and international conventions he describes main possible means of restoration property rights to real estate that were violated during armed conflict. Main provisions of effective control doctrine are considered. Features of doctrine of protection and self-defense are formulated.

Keywords: real estate, immovable property, protection of civil rights, property rights, armed conflict, self-defense, non-state actors.

Starchuk Oksana

*doktor nauk prawnych, docent,
docent Katedry Dyscyplin Cywilnoprawnych
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Leśi Ukrainki*

*(Старчук Оксана Володимирівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін,*

*Волинський національний університет
імені Лесі Українки*

ORCID 0000-0003-2816-9951

Web of Science ResearcherID AAR-6710-2021)

ДУАЛІСТИЧНА ПРИРОДА НОТАРІАТУ

У статті досліджено сутність та зміст приватно-правових та публічно-правових аспектів нотаріату, які характеризують його унікальну дуалістичну природу. Визначено ознаки приватно-правового характеру нотаріату (незалежне здійснення повноважень з метою охорони та захисту прав і законних інтересів осіб у приватноправовій сфері; надання додаткових послуг правового та технічного характеру, які не пов'язані із вчиненими нотаріальними діями; складання проєктів документів; надання консультацій правового характеру тощо). З'ясовано публічно-правовий зміст нотаріату, який полягає у тому, що держава делегує повноваження нотаріусу, зокрема, щодо здійснення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, фінансового моніторингу тощо.

Ключові слова: нотаріат, дуалізм, приватно-правовий, публічно-правовий.

Постановка наукової проблеми та її значення. Уповноважені державою посадові особи, виконуючи нотаріальну функцію, посвідчують права та факти, що мають юридичне значення з метою надання їм юридичної вірогідності. Діяльність нотаріату характеризується наявністю приватно-правових та публічно-правових ознак, сутність та зміст яких є доцільним проаналізувати, адже вони є свідченням його унікальної дуалістичної природи.

Аналіз останніх досліджень даної проблеми. Окремі аспекти приватно-правового та публічно-правового змісту нотаріату є предметом дослідження В.М.Бесчастного, В.В.Баранкової, М.С.Долинської, К.Ф.Досінчук, Н.В.Ільєвої, Ю.П.Ільїної, В.В.Комарова, О.В.Коротюк, А.В.Лила-Барської, М.О.Німак, У.О.Палієнко, С.Г.Пасічник, Л.К.Радзівської, Л.С.Сміян, В.Ф.Усенка, С.Я.Фурси, Є.І.Фурси, П.Г.Хоменка, О.В.Філонової, К.І.Чижмарь, В.М.Черниша, В.Г.Шишленко та ін.

Однак, проведені дослідження стосуються, переважно, публічно-правового характеру нотаріату, проте недостатньо уваги приділено аналізу правового регулювання його особливої дуалістичної природи.

Метою статті є дослідження приватно-правового та публічно-правового змісту нотаріату, визначення його сутності на основі аналізу законодавства України про нотаріат.

Для реалізації поставленої мети доцільно виконати такі **завдання:**

- проаналізувати законодавче та доктринальне визначення поняття нотаріату;
- з'ясувати приватно-правовий характер нотаріату;
- визначити сутність та зміст публічно-правової природи нотаріату;
- сформулювати власні висновки та конкретні пропозиції щодо поєднання приватно-правового та публічно-правового характеру нотаріату, що характеризує його унікальну дуалістичну природу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Згідно ст. 1 Закону України «Про нотаріат» нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на яких покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом України «Про нотаріат», з метою надання їм юридичної вірогідності [1].

Поділяють законодавче визначення поняття нотаріату С.Я.Фурса, К.Ф.Досінчук, які розглядають його як сукупність нотаріальних органів, на яких покладено обов'язок вчинення нотаріальних дій (здійснення правоохоронної та правозахисної функції), регулювання та контролю за їх організацією, захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, що мають здійснюватись відповідно до чітко визначеного змісту і процесу, передбаченого чинним законодавством України [2, с. 37; 3, с. 132].

Як система державних органів і посадових осіб, які діють з визначеною законом метою шляхом виконання певних завдань, реалізуючи конкретні функції, маючи певну організаційну побудову у формі організаційної структури розглядають нотаріат і Д. Вдовічена та О. Меленко [4, с. 89].

У свою чергу, у більш широкому розумінні щодо суб'єктного складу визначає нотаріат О. Л. Статюк, зауважуючи, що це сукупність уповноважених державою суб'єктів, діяльність яких спрямована на забезпечення реалізації охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, територіальних громад та держави у нотаріальній сфері [5, с. 104].

Однак, доктринальне розуміння нотаріату не завжди є відображенням чи конкретизацією його законодавчого визначення через систему органів і посадових осіб, які займаються нотаріальною діяльністю. Зокрема, О. В. Коротюк під нотаріатом розуміє правовий інститут, що забезпечує реалізацію, охорону та захист прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, територіальних громад, а також держави через належне здійснення уповноваженими державою особами своїх повноважень у сфері нотаріальної діяльності, реалізації їхніх прав і обов'язків у зазначеній сфері з підстав, у межах і з метою, встановлених законом [6, с. 9]. Тотожну позицію поділяють і Л.С.Сміян, Ю.В.Нікітін, П.Г.Хоменко [7, с. 12].

В.Г.Шишленко визначає нотаріат як інститут громадянського суспільства, що представляє собою самоврядне професійне співтовариство нотаріусів, наділених владними повноваженнями, які здійснюють від імені України публічну діяльність по реалізації функції держави, щодо захисту прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб і суспільства вцілому, шляхом вчинення нотаріальних дій на принципах професіоналізму, неупередженості та незалежності [8, с. 973].

Ми погоджуємось із доктринальним розумінням нотаріату, яке запропонували В. О. Зуєва, А. М. Аксьонова, Н. А. Кальницька, а саме нотаріат – це сукупність правових норм, які регулюють на основі поєднання публічних і приватних інтересів суспільні відносини в сфері організації нотаріату і нотаріальної діяльності з метою укріплення і захисту цивільних прав та інтересів приватних осіб [9].

Визначимо приватно-правовий та публічно-правовий зміст нотаріату в Україні, що характеризуватиме його дуалістичну природу. На приватно-правовий характер нотаріату вказує здійснення незалежно своїх повноважень уповноваженими державою особами у сфері нотаріальної діяльності щодо охорони та захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у приватноправовій сфері, однаковою мірою охороняючи інтереси кожної із сторін. Окрім цього, нотаріус є незалежним консультантом осіб, які звертаються до нього, надаючи, згідно ст. 4 Закону України «Про нотаріат» [1], додаткові послуги правового та технічного характеру, які не пов'язані із вчиненими нотаріальними діями, складанні проектів документів, наданні консультацій правового характеру як представник вільної юридичної професії.

Під публічно-правовим статусом нотаріату Д.Вдовічена, О.Меленко розуміють його положення в ієрархії органів публічної адміністрації, яке створює умови для забезпечення спроможності органів нотаріату своїми діями (актами) породжувати, змінювати або припиняти певні правовідносини у зв'язку з вчиненням нотаріальних дій [10, с. 89].

У свою чергу, А. Єфіменко зауважує, що, виконуючи делеговані державою функції публічно-правового характеру, нотаріат став тією інституцією, яка забезпечує як «укріплення (зміцнення)» цивільних прав через підтвердження їх правомірності та достовірності, так і їх охорону та захист [11, с. 3].

На публічно-правову природу нотаріату вказує і Г.Ю.Гулевська, яка акцентує увагу на тому, що захищаючи суб'єктивні права і законні інтереси фізичних і юридичних осіб, фіксуючи і посвідчуючи безспірні права осіб, нотаріат сприяє створенню ефективних умов для розпорядження власністю і її охорони та наданню суб'єктивним правам публічної сили (офіційного визнання від імені держави), з одного боку, та з іншого – здійснює делеговану від держави функцію контролю у сфері цивільного обігу [12].

Проаналізувавши положення Постанови Верховного Суду України від 12 листопада 2020 року по справі № 200/3452/17 [13] А.В.Лила-Барська підтверджує публічно-правовий статус нотаріуса, зауважуючи, що відносини між нотаріусом та особою, яка звернулась до

нього мають публічну основу, адже в таких відносинах нотаріус постає як представник держави, виконуючи делеговані державою повноваження [14, с. 132].

Публічний характер правового статусу нотаріусів в Україні доводить і С. А. Маришук, обґрунтовуючи це тим, що: нотаріуси здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг; публічні обов'язки надаються нотаріусам державою та здійснюються ними від її імені; нотаріуси прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави, при вчиненні нотаріальних дій щодо яких нотаріуси здійснюють публічно-владні функції на виконання делегованих державою публічних повноважень; принцип публічності нотаріальної діяльності заснований на делегуванні державою окремих владних функцій нотаріусам; в процесі реалізації публічних обов'язків щодо захисту інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства і держави нотаріуси забезпечують реалізацію публічного інтересу [15, с. 692].

Зокрема, згідно Правил професійної етики нотаріусів України нотаріус здійснює незалежну професійну діяльність в межах делегованих йому державою повноважень. Публічність нотаріальної діяльності полягає у вчиненні нотаріусом нотаріальних дій та надання правової допомоги в межах делегованих йому державою повноважень [16].

Окрім цього, додатковою функцією нотаріуса є здійснення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень згідно ст. 10 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», відповідно до якої нотаріус наділяється усіма повноваженнями, визначеними цим Законом для державних реєстраторів [17].

Ще однією додатковою функцією нотаріуса є здійснення фінансового моніторингу та віднесення їх до спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [18].

Вищезазначені приклади із законодавчих актів підтверджують публічно-правовий характер нотаріату, оскільки стосується публічної сфери, у якій держава делегує повноваження нотаріусу, які відмінні від нотаріальних щодо посвідчення прав та фактів, що мають юридичне значення з метою надання їм юридичної вірогідності.

Як бачимо, для нотаріату характерним є наявність як приватних так і публічних основ його функціонування, поєднання яких вказує на його особливу дуалістичну природу.

Зокрема, О. А. Стасюк зауважує на тому, що інститут нотаріату є специфічним суб'єктом у сфері реалізації правозахисної функції держави, що зумовлено як публічно-правовим, так і приватноправовим характером його функціонування, адже організаційно-правові засади діяльності нотаріату у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб полягають у організації діяльності нотаріату, контролі за нотаріальною діяльністю, взаємодії нотаріату з органами публічної влади, здійсненні нотаріальної діяльності державними нотаріусами та іншими публічними суб'єктами відповідно до Закону

України «Про нотаріат», наданні адміністративних послуг державними та приватними нотаріусами [19, с. 105].

М. Берестецька вказує, що нотаріальна діяльність не протиставляє приватні інтереси публічним і навпаки, а утворює універсальну систему, яка нормалізує реалізацію приватних інтересів конкретних суб'єктів з інтересами держави і суспільства [20].

І. А. Гамаль акцентує увагу на тому, що відносини між нотаріусами і фізичними (юридичними) особами припускають поєднання їх особистих інтересів з публічними, тобто взаємозв'язане публічно-правове і приватно-правове регулювання. Публічний характер нотаріальної діяльності виявляється в тому, що вона здійснюється від імені держави, на користь всієї держави і суспільства вцілому, гарантуючи при цьому і створюючи умови для реалізації прав і законних інтересів будь-якого суб'єкта правовідносин [21, с. 414].

На дуалістичну природу нотаріату звертає увагу і Р.А.Майданик обґрунтовуючи це тим, що нотаріат функціонує між публічними і приватними інтересами та є сполучною ланкою між державою і громадянським суспільством [22, с. 99].

Підтримує дуалізм нотаріату і В. Г. Шишленко, який визначаючи правову природу нотаріату, звертає увагу на його унікальну дуалістичну природу, адже функціонуючи на межі публічних і приватних інтересів, нотаріат є сполучною ланкою між державою і громадянським суспільством. З одного боку, нотаріус – це особа, уповноважена державою на виконання державної функції із захисту прав і свобод громадян, діє від імені держави, з іншого – представник вільної професії, і діє у ролі незалежного юридичного консультанта сторін [23, с. 972].

Тотожну позицію висловлює і А. В. Лиля-Барська, акцентуючи увагу на тому, що суть особливого дуалістичного статусу нотаріуса розкриває зв'язок між державою та нотаріусом, адже з однієї сторони нотаріус завжди діє від імені держави, однак безпосередньої функції держави не виконує та не належить до її посадових осіб і не володіє владними повноваженнями, а з іншої сторони нотаріус є представником вільної юридичної професії та провадить свою діяльність незалежно [24, с. 133].

Ми поділяємо концепцію Н. М. Денисяк про те, що отримання розумного балансу приватного та публічного інтересу в професійній діяльності нотаріусів вбачається напрямок нормативного регулювання нотаріальної діяльності в Україні й доцільним було б прийняття не змін до Закону України «Про нотаріат», а нового закону «Про нотаріат та організацію нотаріальної діяльності в Україні», який відображав би дуалістичну приватно-публічну природу нотаріату, гарантії функціонування нотаріату та Нотаріального процесуального кодексу України [25, с. 96].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дуалістична природа нотаріату характеризується симбіозом приватно-правових та публічно-правових начал його правового регулювання. Приватно-правовий характер нотаріату полягає у: незалежному здійсненні повноважень уповноваженими державою посадовими особами, на які покладено обов'язок посвідчувати права та факти, що мають юридичне

значення з метою охорони та захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у приватноправовій сфері, однаковою мірою охороняючи інтереси кожної із сторін; наданні додаткових послуг правового та технічного характеру, які не пов'язані із вчиненими нотаріальними діями; складанні проєктів документів; наданні консультацій правового характеру як представник вільної юридичної професії тощо. Публічно-правовий зміст нотаріату виявляється у тому, що держава делегує нотаріусу повноваження, які відмінні від його нотаріальної функції з посвідчення прав та фактів, що мають юридичне значення з метою надання їм юридичної вірогідності, зокрема, щодо здійснення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, фінансового моніторингу тощо.

Джерела та література:

1. Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
2. Фурса С. Я. Нотаріат в Україні. Теорія і практика: навч. пос. К.: А.С.К., 2001. 976 с.
3. Досінчук К. Ф. Поняття, завдання та функції нотаріату в Україні: окремі аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 131–134.
4. Вдовічена Д., Меленко О. Правова природа нотаріальної юрисдикції. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 88–92.
5. Стасюк О. А. Адміністративно-правові засади діяльності інституту нотаріату у сфері реалізації правозахисної функції в Україні. *Приватне та публічне право*. 2018. № 2. С. 103–107.
6. Коротюк О. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про нотаріат». Харків: Право, 2012. 641 с.
7. Сміян Л. С., Нікітін Ю. В., Хоменко П. Г. Нотаріат в Україні: навч. пос. К.: КНТ, 2009. 632 с.
8. Шишленко В. Г. Правове регулювання та організація діяльності нотаріату України. *Форум права*. 2010. № 4. С. 971–975.
9. Зуєва В. О., Аксьонова А. М., Кальницька Н. А., Нотаріат як публічно-правовий інститут охорони та захисту прав громадян. URL: <https://nau.edu.ua/>
10. Вдовічена Д., Меленко О. Правова природа нотаріальної юрисдикції. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 88–92.
11. Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2013. 24 с.
12. Гулевська Г. Ю. Організаційно-правові аспекти державного регулювання нотаріальної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Ірпінь, 2004. 19 с.
13. Постанова Верховного Суду України від 12 листопада 2020 р., судова справа № 200/3452/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92842282>.

14. Лиля-Барська А. В. Про публічно-правовий статус нотаріуса в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 1. 2023. С. 130–134.

15. Марищук С. А. Щодо питання про публічний характер правового статусу нотаріуса: нормативно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 690–693.

16. Правила професійної етики нотаріусів України: затверджено наказом Міністерства юстиції України від 7 червня 2021 р. № 2039/5 із змінами від 02 серпня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0759-21#Text>

17. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01 липня 2004р. № 1952-IV. Відом. Верх. Ради України. 2004. № 51. Ст. 553.

18. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06 грудня 2019 р. № 361-IX. Відом. Верх. Ради України. 2020. № 25. Ст. 171.

19. Стасюк О. Л. Адміністративно-правові засади діяльності інституту нотаріату у сфері реалізації правозахисної функції в Україні. *Приватне та публічне право*. 2018. № 2. С. 103–107.

20. Берестецька М. Принцип публічності в нотаріальній діяльності. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/8078e07d-e559-482b-997f-2452669b68dc/content>

21. Гамаль І. А. Сучасний стан розвитку системи нотаріату в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 411–418.

22. Майданик Р. А. Виконавчий напис нотаріуса як спосіб захисту цивільних прав: теорія і практика застосування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8. С. 96–105.

23. Шишленко В. Г. Правове регулювання та організація діяльності нотаріату України. *Форум права*. 2010. № 4. С. 971–975.

24. Лиля-Барська А. В. Про публічно-правовий статус нотаріуса в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 1. 2023. С. 130–134.

25. Денисяк Н. М. Нормативно-правове регулювання нотаріальної діяльності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 93–96.

DUALISTYCZNA NATURA NOTARIATU

W artykule poddano analizie istotę i treść prywatnoprawnych i publicznoprawnych aspektów notariatu, które charakteryzują jego wyjątkową dualistyczną naturę. Autor identyfikuje przejawy prywatnoprawnego charakteru notariatu (niezależne wykonywanie uprawnień w celu ochrony i obrony praw i uzasadnionych interesów osób w sferze prawa prywatnego; świadczenie dodatkowych usług prawnych i technicznych niezwiązanych z czynnościami notarialnymi; sporządzanie dokumentów; udzielanie porad prawnych itp.) Autor wyjaśnia publicznoprawną treść notariatu, która polega na tym, że państwo

przekazuje notariuszowi uprawnienia, w szczególności do przeprowadzania państwowej rejestracji rzeczowych praw do nieruchomości i ich obciążeń, kontroli finansowej itp.

Słowa kluczowe: notariusz, dualizm, prywatnoprawny, publicznoprawny.

DUALISTIC NATURE OF NOTARY

This article delves into the essence and content of both the private-law and public-law aspects of notary, unveiling its unique dualistic nature. The focus is on the legislative and doctrinal understanding of notary, emphasizing its distinctive features. The indicators of the private-law nature of notary are outlined, encompassing the independent exercise of powers to protect and defend the rights and legitimate interests of individuals and legal entities in the private-law sphere. Additionally, the provision of supplementary legal and technical services unrelated to notarial acts, document drafting, and legal advice are explored.

The public-legal dimension of notary is elucidated, highlighting the state's delegation of powers to the notary beyond their notarial function. These delegated powers extend to certifying rights and facts with legal significance, ensuring legal credibility. Notably, this includes responsibilities such as state registration of property rights to real estate, management of encumbrances, financial monitoring, and more.

Keywords: notary, dualism, private law, public law.

Stepchuk Mykola

*Doktorant Katedry Nauk Cywilnoprawnych
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Łesi Ukrainki*

*(Stepchuk Mykola Ruslanovich,
аспірант кафедри цивільно-правових
дисциплін*

*Волинський національний університет
імені Лесі Українки)*

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОЇ СКЛАДОВОЇ МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗНИЩЕННЯМ АБО ПОШКОДЖЕННЯМ НЕРУХОМОСТІ У ХОДІ БОЙОВИХ ДІЙ

Стаття присвячена дослідженню окремих особливостей суб'єктної складової юридичного механізму відшкодування шкоди завданої знищенням або пошкодженням нерухомого майна у ході бойових дій на території України. Автором підкреслюється нетиповість обстановки та юридичної природи суб'єкта завдання матеріальної та моральної шкоди, що зумовляє невідповідність наявного механізму відшкодування шкоди (Глава 82 Цивільного кодексу України) фактичним обставинам. Аналізуються законодавчі зміни в аспекті створення умов для притягнення до відповідальності за знищення або пошкодження нерухомості державу-агресора. Досліджується судова практика національних судів щодо обґрунтування можливості ігнорування інституційного імунітету Російської Федерації у судових провадженнях відкритих за позовами фізичних та юридичних осіб про відшкодування матеріальної шкоди в аспекті відповідності положенням національного та міжнародного права.

Ключові слова: нерухомість, нерухоме майно, захист цивільних прав, механізм відшкодування, знищення чи пошкодження нерухомості, збройний конфлікт, конфіскація активів.

Постановка проблеми. Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації на територію України фактично стало найбільшим військовим конфліктом Європи з часів Другої світової війни, зокрема по тривалості, кількості вимушено переміщених осіб та знищених чи пошкоджених об'єктів нерухомості. Попри розвиток міжнародного гуманітарного права та наявності устаалених законів та звичаїв ведення війни в цій ситуації щоденно фіксуються факти завдання шкоди Російською Федерацією життю та здоров'ю фізичних осіб і особливо часто об'єктам нерухомості фізичних і юридичних осіб. Станом на кінець травня 2023 року за підрахунками KSE Institute сума прямих збитків, завданих лише житловому фонду України внаслідок повномасштабної війни, складає понад \$54 млрд. Із загальної суми прямих збитків житлового фонду лєвова частка – \$46,6 млрд. – результати руйнування та пошкодження багатоквартирних будинків. За останніми даними загалом постраждало 18,6 тисяч таких об'єктів: 13,2 тисячі –

пошкоджено, 5,4 тисячі – повністю зруйновані. Понад \$7 млрд прямих збитків є наслідком знищених та пошкоджених приватних будинків. На період підрахунку деструктивного впливу зазнали понад 144 тисячі об'єктів, з них зруйновано майже 59 тисяч. Також внаслідок бойових дій постраждало 345 гуртожитків, прямі втрати яких оцінюються у \$0,5 млрд. Сумарна кількість пошкоджених об'єктів житлового фонду станом на червень 2023 року складає понад 163 тисячі. Загальна площа пошкоджених або зруйнованих об'єктів – 87 мільйонів м², що складає 8,6% від загальної площі житлового фонду України [1].

Факти знищення та пошкодження об'єктів нерухомого майна наділяють осіб, що зазнали майнових збитків, правом використати механізм відшкодування шкоди передбачений положеннями глави 82 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Поряд із цим національне цивільне законодавство на момент його розробки орієнтувалось на регулювання цивільних відносин в умовах мирного часу. У зв'язку з цим сьогодні практика застосування відповідних нормативних положень зіштовхується з низкою проблем важливе місце серед яких займає суб'єктна складова механізму відшкодування шкоди, завданої знищенням або пошкодженням нерухомості. Специфіка способу завдання шкоди, який реалізовується у ході ведення бойових дій, а також особливості динаміки збройного протистояння, що з цивільно-правової точки зору розбавляються проблемою нетипової цивільно-правової природи суб'єкта заподіяння шкоди, змушують з нових правових позицій поглянути на пропонований положеннями глави 82 ЦК України механізм відшкодування в частині суб'єктного складу відповідних цивільних відносин.

При цьому актуальність цієї проблеми не знижується тією обставиною, що законодавець, забезпечуючи виконання соціальної функції держави, приділяє значну увагу розвитку механізмів компенсації шкоди, завданої знищенням або пошкодженням нерухомості. Адже, з одного боку, компенсаційні механізми не завжди здатні покривати обсяг збитків, що відповідає повній сумі завданої шкоди, а з іншого боку з цивільно-правової точки зору виконання обов'язку боржника третьою особою не звільняє його від компенсації здійснених такою особою витрат. У зв'язку з цим питання суб'єктного складу механізму відшкодування шкоди, завданої знищенням або пошкодженням нерухомості у ході бойових дій залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми реалізації механізму відшкодування шкоди завданої в результаті введення бойових дій досліджувались такими вченими правниками як К. О. Таранець, О. П. Кучинська, О. Ю. Водяніков, Д. С. Слесівцев, О.Г. Бортнік, Ю. М. Жорнокуй, Я. А. Ганкович, А. М. Демчук, Г.В.Єжова, Е. Е. Кузьмін, В. І. Ольшанченко, В. Н. Сатолін, О.В.Ткаля, Н. А. Фурсіна, В. А. Яроцький та інші як до повномасштабної військової агресії РФ, так і після неї. Авторами підкреслюються значні законодавчі прогалини у регулюванні згаданої сфери суспільних відносин і проводиться аналіз різних сторін такого процесу.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні окремих проблемних аспектів суб'єктної складової механізму відшкодування шкоди, завданої знищенням або пошкодженням

нерухомості у ході ведення бойових дій з метою формування теоретичних пропозицій щодо їх вирішення у процесі нормотворення.

Основний матеріал дослідження. З початком повномасштабної збройної агресії Росії проти України набули значного поширення певні обставини, що виступають юридичними фактами у сфері майнових цивільних відносин, у тому числі тих, що складаються з приводу нерухомого майна. До них відносяться, зокрема знищення та пошкодження нерухомості як правовстановлюючі, правозмінюючі та правопріпиняючі обставини. Факти знищення чи пошкодження нерухомості, завдання матеріальних збитків, фізичних чи моральних страждань як порушення суб'єктивних цивільних прав особи є підставою для застосування способів захисту суб'єктивних цивільних прав, зокрема спрямованих на відшкодування шкоди у межах відповідних охоронно-правових механізмів. Прагнучи відновити своє правове становище постраждала особа згідно зі статтями 16 та 22 ЦК України має право подати позов про відшкодування шкоди проти суб'єкта, акти поведінки якого спричинили завдання відповідних збитків.

Поряд із цим у контексті загальноприйнятої в цивільному праві конструкції підстав і порядку відшкодування шкоди постає проблема визначення суб'єкта відшкодування.

Вона обумовлюється тим, що в аналізованій ситуації заподіювачем матеріальної шкоди виступають особи, що входять до складу офіційних збройних формувань держави-агресора – Російської Федерації або певним чином підконтрольних їй воєнізованих структур. Визначити конкретну фізичну особу яка знищує чи пошкоджує нерухомість в такому випадку майже неможливо або дуже складно, враховуючи інтенсивність бойових дій, кількість задіяних в них осіб та специфіку застосування важкого озброєння, адже конкретний борець або група осіб завдаючи матеріальної шкоди знищенням чи пошкодженням нерухомості виконують розпорядження офіцерів вищої ланки, котрі в свою чергу виконують розпорядження і накази вищого військово-політичного керівництва Російської Федерації

Варто підкреслити, що в деяких випадках взагалі неможливо визначити якою стороною конфлікту завдається шкода нерухомості і в який момент ці дії вчинялися, що пов'язано з масштабністю і тривалістю бойових дій, а інколи з відсутністю (у зв'язку з евакуацією) «цивільних» органів державної влади, котрі могли б засвідчити факти знищення чи пошкодження нерухомості, визначити обсяг руйнувань чи надати правову оцінку діям осіб, що завдають відповідні збитки на території адміністративної одиниці, де була завдана відповідна шкода. В таких випадках залишається відкритим питання вірності визначення суб'єкта відповідальності.

На вирішення відповідних (тоді ще потенційно можливих) проблем законодавець здійснив певні кроки, зокрема прийнявши ще до повномасштабної збройної агресії 18 січня 2018 року Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». Одне із положень якого визначало суб'єктом юридичної відповідальності Російську Федерацію передбачивши, що

шкоду заподіяну Україні, має відшкодувати Російська Федерація (як держава-агресор) згідно з нормами міжнародного права. Дані норми були направлені на вирішення ряду проблем, зокрема питання юрисдикції розгляду таких справ і визнання суб'єктом завдання шкоди безпосередньо Російську Федерацію, що позбавляє необхідності позивача доводити, що саме такий суб'єкт завдав матеріальну шкоду знищенням чи пошкодженням нерухомості в незалежності від того чи завдали її регулярні військові такої держави чи інші пов'язані або підконтрольні їй особи [2]. Проте, таке визнання Російської Федерації відповідальною за завдання майнової шкоди має в цьому законі загальний характер і не спричинило логічних змін в інших нормативно-правових актах, що передбачають процедурні особливості застосування такого механізму, зокрема в ЦК України.

Важливою перепорою в поданні позовів проти РФ та можливості розглядати такі справи є поширений у світі за загальними принципами міжнародного права принцип юрисдикційного імунітету держави за яким до держави або її органів не може бути заявлений позов в іноземному суді або ж є недопустимим звернення заходів примусового виконання на майно держави без її згоди. Застосування юрисдикційного імунітету держави регулюється на рівні міжнародного публічного права Європейською конвенцією про імунітет держав 1972 р. [3] та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власність 2004 р. [4] Однак Україна і Російська Федерація не є учасниками цих конвенцій і дотримувалися певних положення про імунітет застосовуючи міжнародне звичаєве право з метою сприяння ввічливості та добрих відносин між державами та визнання рівності та суверенітету інших держав в публічних відносинах. Вирішенню цієї проблеми присвятив увагу Верховний Суд розглядаючи справу від 14 квітня 2022 року № 308/9708/19 про позов до Російської Федерації про відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України, де відповідачем визначено РФ. Суд констатував необхідність ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим до цієї іноземної країни. Адже країна-агресор фактично діяла не у межах свого суверенного права на самооборону, навпаки віроломно порушила усі суверенні права України, діючи на її території, а тому безумовно надалі не користується у такій категорії справ своїм судовим імунітетом [5]. Близькі за змістом висновки викладені у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 08 червня 2022 року, справа №490/9551/19 (провадження №61-19853св21) [6]. Верховний Суд підкреслює в своєму рішенні відсутність необхідності інформувати РФ про розгляд позовних вимог і остаточне рішення у відповідності до процесуальних вимог законодавства України та положень згаданих вище конвенцій з огляду на агресивні дії держави-агресора. Така позиція частково суперечить Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Цивільно-процесуальному Кодексові України і піддається частій критиці у фаховій літературі з мотивів, що відповідна практика здійснюється у порушення інституалізованих міжнародною спільнотою правил формальної, змістовної та процедурної справедливості, обмежує

легітимні інтереси осіб, що зазнали шкоди від військової агресії, переводячи їх права у статус легітимних очікувань, оскільки може мати негативні наслідки для реалізації судових рішень, з огляду на проаналізовані положення міжнародного права [7, с. 133].

З доктринальної точки зору обґрунтування вірності рішень Верховного Суду базується на тому, що Російська Федерація як відповідач не користується судовим імунітетом, оскільки її дії (збройна агресія проти іншої держави) не є реалізацією її суверенних прав і не можуть визнаватись *acta jure imperii* [8, с. 45-47], а розгляд і вирішення такої категорії справ українськими судами та ігнорування судового імунітету держави-агресора є однією із форм самооборони держави згідно із статтею 51 Статуту ООН. Держава-агресор здійснює протиправні дії, що полягають у завданні шкоди життю та здоров'ю громадянам іншої держави, знищенням чи пошкодженням нерухомості, захопленню територій іншої держави та її активів під час військової агресії проти іншої держави та її громадян не може відповідати категорії суверенних прав держави у відповідності до принципів міжнародного права. Адже в такому разі будь-яка держава зможе здійснювати такі протиправні дії публічно і відкрито, залишаючись юридично не покараною посилаючись на свій судовий імунітет і прецедент. Тому необхідність у обмеженні судового імунітету держави-агресора є обґрунтованою і логічною, що знаходить відображення на міжнародно-правовій арені, зокрема звертається увага, на рішення ЄСПЛ (*Cudak v. Lithuania* (скарга No 15869/02), рішення від 29 червня 2011 року, § 52; (*Oleynikov v. Russia* (скарга No 36703/04), рішення від 14 березня 2013 року, § 60; *Wallishauser v. Austria*, (скарга No 156/04), рішення від 17 липня 2012 року, § 60). У контексті наведеної практики ЄСПЛ застосування судового імунітету РФ у справі за позовом про відшкодування шкоди завданої знищенням чи пошкодженням нерухомості повинно мати законну мету, зокрема сприяння ввічливості та добрих відносин між державами через дотримання міжнародного права [9, ст.17]. Водночас збройна агресія проти України, здійснена РФ у порушення основоположних принципів і норм міжнародного права, зокрема Статуту ООН, вчинені її збройними силами міжнародно-правові злочини в Україні виключають з ініціативи РФ питання ввічливості та добрих відносин між країнами. Це позбавляє застосування судового імунітету РФ, що обмежує право позивача на справедливий суд, законної мети [5] Додатково ЄСПЛ наголошує на наступних підходах при відхиленні принципу безумовності судового імунітету держави – відповідача: якщо національні суди підтримують юрисдикційний імунітет держави без будь-якого аналізу застосовуваних принципів звичаєвого міжнародного права, такі суди порушують право заявника на доступ до суду навіть в таких випадках, коли імунітет юрисдикції підлягає застосуванню; обмеження права на справедливий суд, зокрема, шляхом застосування судового імунітету держави, є таким, що відповідає частині 1 статті 6 Конвенції лише у разі, якщо таке обмеження переслідує законну мету, є пропорційне меті яка переслідується, не порушує самої сутності права на доступ до суду [10, с. 549].

Проблема суб'єктного складу також в повній мірі не вирішується і тому, так як формальне визначення Російської Федерації суб'єктом завдання шкоди об'єктам нерухомості не є достатнім для досягнення кінцевої мети механізму захисту цивільних прав – відновлення матеріального становища потерпілої особи, що було до моменту порушення її цивільних прав. Адже, навіть за умови розгляду таких справ в суді і ухвалення рішення про відшкодування шкоди, залишається незрозумілим, за якою процедурою ці кошти стягнути і з яких джерел. За доволі консервативною оцінкою Світового банку від березня 2023 року на відновлення, відбудову України та відшкодування шкоди завданої знищенням чи пошкодженням нерухомого майна фізичних і юридичних осіб на той період було необхідно близько 441 мільярдів доларів [11]. Зрозуміло, що держава-агресор не бажаючи бути відповідачем у судових засіданнях буде ігнорувати рішення національних судів та добровільно не відшкодовувати завдані збитки. В такому разі необхідно застосовувати механізми примусової виплати відшкодувань з джерел, що нерозривно пов'язані із суб'єктом завдання шкоди об'єктам нерухомості – Російською Федерацією. До таких пропонується віднести російські активи, що перебувають як на території України, так і під контролем третіх держав. Під російськими активами пропонують розуміти майно держави РФ та осіб, які були причетні до планування та здійснення агресії починаючи з 2014 року [12, ст. 49]. З цієї точки зору попри визнання за судовим рішенням відповідальною у знищенні чи пошкодженні об'єктів нерухомості Російську Федерацію субсидіарно відповідальність можуть понести інші особи, причетні до планування, фінансування, організації, та здійснення збройної агресії держави-агресора попри те, що безпосередньо у судовому рішенні вони не згадані. На практиці тенденції до застосування подібної субсидіарної відповідальності прослідковуються при накладенні санкцій Україною і третіми державами на активи чиновників чи олігархів тісно пов'язаних з керівництвом РФ і наступна їх конфіскація. Так після повномасштабної військової агресії РФ проти України США, Європейський Союз та ще декілька країн превентивно 26 лютого 2022 р. ухвалили рішення про заморожування активів, пов'язаних із російським Центральним банком, що знаходяться під їхньою юрисдикцією із заборобою здійснювати будь які операції щодо них як контрзаходи на протиправні дії. Фактично під заморозку потрапили за найменшими підрахунками станом на 2022 рік більш ніж 350 мільярдів євро активів РФ, зокрема близько 290 мільярдів євро лише на території країн Європейського Союзу [13]. Тривалий час ці активи блокували із метою примусити державу-агресора припинити протиправні дії, проте це не принесло ніякого результату, тому наразі здійснюються дискусії щодо передачі заморожених суверенні активів РФ як відшкодування за понесені економічні втрати Україні. Зрозуміло, що конфіскація з передачею цих активів не може відбуватися в позасудових процесах, адже йдеться про фактичне позбавлення права власності, що у сучасних демократичних країнах без законних підстав та дотримання процедури є недопустимим і суперечить всім принципам. Окрім цього, наявні поодинокі випадки арешту та конфіскації активів осіб, що пов'язані з підготовкою, фінансуванням та організацією збройної агресії РФ проти

України, як осіб опосередковано відповідальних за завдання шкоди Україні, фізичним та юридичним особам. Так, наприклад на території України за рішенням Вищого антикорупційного суду було конфісковано активи російського олігарха Олега Дерипаски [14]. Також конфіскація активів з наступною передачею Україні відбуваються і на території третіх країн, зокрема Канада розпочала процес арешту та конфіскації російського транспортного літака «Ан124», котрий належить російській компанії «Волга-Дніпр», як відповідь на збройну агресію РФ проти України [15, ст.16-18]. Зазначені вище процеси свідчать, що хоч відповідальною особою за заподіяння шкоди, зокрема знищенням та пошкодженням об'єктів нерухомості за рішеннями національних судів є Російська Федерація, проте для відшкодування збитків можуть використовуватися активи як РФ так і осіб опосередковано пов'язаних із підготовкою, фінансуванням та організацією збройної агресії держави-агресора проти України.

Підводячи підсумок під викладеним вище, можна констатувати, що механізм відшкодування шкоди завданої у ході бойових дій у тому числі шляхом знищення або пошкодження нерухомого майна фізичних чи юридичних осіб або держави Україна наразі перебуває на етапі формування. Наразі у тому числі на міжнародних майданчиках проводяться дискусії щодо бачення і моделі можливої процедури відшкодування шкоди, здійснюються підготовчі дії до запровадження абсолютно нового як для національного так і для міжнародного права юридичного механізму. Запровадження такого механізму потребує значних законодавчих змін і теоретичного дослідження існуючих перепон, зокрема в аспекті суб'єктного елементу. Наразі очевидно, що проблематика визначення суб'єкта відповідальності полягає у нетиповості юридичної природи заподіювача шкоди, адже конкретну фізичну особу яка знищує чи пошкоджує об'єкти нерухомості в такому випадку майже неможливо або дуже складно встановити, враховуючи інтенсивність бойових дій, кількість задіяних в них осіб та специфіку використання важкого озброєння. Окреслені обставини обумовлюють взаємозв'язок у межах відповідного механізму як положень національного законодавства держави-учасниці відповідного конфлікту, так і національного законодавства третіх держав, а також міжнародних нормативно-правових положень. Адже очевидно, що забезпечити досягнення мети відповідного механізму можна лише у кооперації з іншими міжнародними акторами, що надає піднятій проблемі комплексного характеру.

У зв'язку з цим в якості подальшого напрямку відповідних досліджень слід розглядати поглиблення теоретичного розгляду суб'єктної складової механізму відшкодування шкоди, завданої знищенням або пошкодженням нерухомості у ході бойових дій, а також власне самого порядку такого відшкодування.

Джерела та література:

1. Понад \$54 млрд. – збитки житлового фонду України внаслідок повномасштабної війни на кінець травня 2023 року. Інститут Київської школи економіки (KSE Institute) 26 червня 2023. URL:

<https://kse.ua/ua/about-the-school/news/ponad-54-mlrd-zbitki-zhitlovogo-fondu-ukrayini-vnaslidok-povnomasshtabnoyi-viyini-na-kinets-travnya-2023-roku/> (дата звернення: 14.12.2023).

2. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 10, ст. 54

3. Європейська конвенція про імунітет держав (Базель, 1972 р.). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU72014> (дата звернення: 15.12.2023).

4. Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав і їх власності. (2004 р.) URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/state_immunities.shtml (дата звернення: 17.12.2023).

5. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 14 квітня 2022 р., справа № 308/9708/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення 19.12.2023 р.)

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 травня 2022 р., справа № 635/6172/17: URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593> (дата звернення 19.12.2023 р.)

7. Бортнік О. Г., Степаненко Т. В. Особливості розгляду судових справ, пов'язаних із обмеженням юрисдикційного імунітету іноземної держави. Аналітично-порівняльне *правознавство*. 2023. № 4. С. 376–381.

8. Гіренко О., Черняк Ю., Карнаух Б. Юрисдикційні імунітети держав у контексті відшкодування Росією шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 44–52.

9. Жорнокуй Ю. М. «Обмеження юрисдикційного імунітету РФ щодо шкоди, завданої фізичним та юридичним особам в Україні, унаслідок збройної агресії» *Нове українське право*. 2023. № 5. С. 12–18.

10. Таранець К. О., Кучинська О. П.. Доступ до правосуддя цивільного позивача у кримінальному провадженні в умовах правового режиму воєнного стану: судова практика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 547-551.

11. Україна - Швидка Оцінка Завданої Шкоди Та Потреб На Відновлення : Лютий 2022 – Лютий 2023 (Ukrainian). Washington, D.C. : World Bank Group. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099062823034041908/P18017401fe8430010af21016afb4ebc8c4> (дата звернення 14.12.2023.)

12. Медведєва М. Юрисдикційні імунітети держав у контексті відшкодування Росією шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 44–52.

13. Скільки російських активів заморозив Захід. Аналітичний портал «Слово і діло». 07.07.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/07/novyna/finansy/skilky-rosijskux-aktiviv-zamorozyv-zaxid-nazvano-sumu>. (дата звернення 23.12.2023р.)

14. Рішення Вищого Антикорупційного Суду від 16 лютого 2023 року, справа № 991/265/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109031868> (дата звернення 14.12.2023.)

15. Центр Дністрянського. Конфіскація російських активів: досвід України та союзників (січень - вересень 2023 року). Аналітична доповідь. URL: <https://dc.org.ua/news/konfiskaciya-rosiyskyh-aktyviv-dosvid-ukrayiny-ta-soyuznykiv-sichen---veresen-2023-roku> (дата звернення 14.12.2023.).

CECHY SUBIEKTYWNEGO SKŁADNIKA MECHANIZMU ODSZKODOWANIA ZA SZKODY SPOWODOWANE ZNISZCZENIEM LUB USZKODZENIEM NIERUCHOMOŚCI W TRAKCIE DZIAŁAŃ WOJENNYCH

Artykuł poświęcony jest badaniu niektórych osobliwości subiektywnego elementu prawnego mechanizmu odszkodowania za szkody spowodowane zniszczeniem lub uszkodzeniem nieruchomości w trakcie działań wojennych na terytorium Ukrainy. Autor podkreśla nietypową sytuację i charakter prawny przedmiotu szkód materialnych i moralnych, co powoduje, że istniejący mechanizm kompensacji szkód (rozdział 82 Kodeksu cywilnego Ukrainy) jest niezgodny z rzeczywistymi okolicznościami. Autor analizuje zmiany legislacyjne pod kątem stworzenia warunków do pociągnięcia państwa-agresora do odpowiedzialności za zniszczenie lub uszkodzenie nieruchomości. Autor analizuje orzecznictwo sądów krajowych w celu uzasadnienia możliwości ignorowania immunitetu instytucjonalnego Federacji Rosyjskiej w postępowaniach sądowych wszczynanych za pozwem osób fizycznych i prawnych o odszkodowanie za szkody materialne w zakresie zgodności z przepisami prawa krajowego i międzynarodowego.

Słowa kluczowe: nieruchomości, mienie nieruchome, ochrona praw obywatelskich, mechanizm odszkodowawczy, zniszczenie lub uszkodzenie nieruchomości, konflikt zbrojny, konfiskata mienia.

FEATURES OF THE SUBJECT COMPONENT OF THE COMPENSATION MECHANISM FOR DAMAGE CAUSED BY DESTRUCTION OR DAMAGE TO REAL ESTATE IN DURING HOSTILITIES

The article is devoted to the study of certain peculiarities of the subjective component of the legal mechanism for compensation for damage caused by destruction of or damage to real estate in the course of hostilities on the territory of Ukraine. The author emphasizes the atypical situation and legal nature of the subject of material and moral damage, which causes the existing mechanism of compensation for damage (Chapter 82 of the Civil Code of Ukraine) to be inconsistent with the actual circumstances. The author analyzes legislative changes in terms of creating conditions for bringing the aggressor state to justice for the destruction or damage to real estate. The author examines the case law of national courts to substantiate the possibility of ignoring the institutional immunity of the Russian Federation in court proceedings initiated by individuals and legal entities for compensation for material damage in terms of compliance with the provisions of national and international law.

Keywords: real estate, immovable property, protection of civil rights, mechanism of compensation, destruction or damage to real estate, armed conflict, confiscation of assets.

Zhuk Ilona

*doktor nauk prawnych, docent,
starszy pracownik naukowy Laboratorium
Naukowego z problematyki Zwalczania
Przestępczości Narodowej Akademii
Spraw Wewnętrznych*

*(Жук Ілона Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID 0000-0003-2991-2743)*

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ
(ВІДМИВАННЮ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ**

Стаття присвячена системному аналізу міжнародного законодавства у сфері протидії легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, зокрема його кримінально-правовим аспектам, що дозволило сформулювати ряд висновків і рекомендацій. Встановлено, що міжнародне антилегалізаційне законодавство є достатньо уніфікованим, положення правових актів взаємно узгоджені і не містять принципових суперечностей, зокрема, щодо опису об'єктивних та суб'єктивних ознак легалізації. Увага також приділена заходам запобігання легалізації, найводиться узагальнений перелік тих заходів, які можуть становити інтерес в контексті адаптації національного законодавства до міжнародно-правових стандартів.

Ключові слова: міжнародні стандарти; легалізація; кримінальна відповідальність; майно, одержане злочинним шляхом; імплементація; предмет кримінального правопорушення.

Питання протидії легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, завжди було одним із ключових для вітчизняних та міжнародних правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою і транснаціональною злочинністю, а в останні роки воно постало у новому світлі. Пандемія COVID-19, яка відчутно вплинула на економічні процеси в країнах, зумовивши зміну фінансової поведінки, зокрема, застосування нових сучасних технологій, збільшення обсягу дистанційних операцій тощо, відкрила нові можливості для вчинення економічних злочинів та отримання злочинних доходів. Крім того, збройна агресія російської федерації проти України, яка стала загрозою для стабільності національної фінансової системи у цілому, призвела до виникнення додаткових ризиків у сфері фінансового контролю та моніторингу.

За наявними статистичними даними кількість зареєстрованих в Україні фактів легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, (відповідальність за це передбачена у ст. 209 Кримінального кодексу України), за останні роки збільшилася. Так, за інформацією Генеральної прокуратури України, у 2019 р. було зареєстровано 283

факти легалізації злочинних доходів, з них 88 проваджень було направлено до суду з обвинувальним актом; у 2020 р. – 348 (93); у 2021 р. – 395 (103); у 2022 р. – 328 фактів легалізації майна (141 провадження направлено до суду з обвинувальним актом) [1]. При цьому слід брати до уваги, що реальна кількість фактів легалізації злочинних доходів може бути значно більшою, адже для злочинів цього виду характерний достатньо високий рівень латентності.

Успішна протидія діяльності з відмивання майна, одержаного злочинним шляхом, потребує взаємоузгоджених дій фінансових та правоохоронних органів всіх рівнів з дотриманням основних міжнародних стандартів правового регулювання. Як визнають міжнародні фахівці, навіть найкращі вітчизняні закони проти легалізації не можуть бути достатньо ефективними без міжнародного співробітництва, оскільки злочинці дуже рідко обмежуються територією однієї держави, що викликає юрисдикційні та організаційні проблеми. Тому внутрішнє законодавство держав повинно відповідати потребам міжнародного співробітництва, тобто мати спільні риси [2, с. 31]. Отже процеси з адаптації національного законодавства у сфері протидії легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, до міжнародно-правових стандартів, особливо у світлі активізації євроінтеграційних процесів, є надзвичайно важливими. Більш того, відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом наша держава взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення впровадження міжнародних стандартів регулювання та нагляду у сфері фінансових послуг. Зокрема, у статтях 20, 127 Угоди наголошено на необхідності забезпечення імплементації сторонами відповідних міжнародних стандартів ЄС («Основних принципів ефективного банківського нагляду» Базельського комітету, «Сорока рекомендацій» та «Дев'яти спеціальних рекомендацій стосовно боротьби із фінансуванням тероризму» FATF тощо) [3].

Проблемам протидії легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, насамперед у кримінально-правовому, а також компаративному аспектах, присвячені праці таких дослідників, як П.П. Андрушко, В. С. Безногих, А. С. Беніцький, М. В. Боднарева, О.О.Дудоров, І. Є. Мезенцева, Р. М. Міловідов, О. Б. Полторацький, О.В.Пустовіт, А. В. Савченко, Ю. О. Старук, Є. Л. Стрельцов, Т.М.Тертиченко, М. І. Хавронюк, О. О. Чаричанський та багатьох інших. Водночас чимало питань не знайшли свого остаточного вирішення і потребують додаткових досліджень з урахуванням сучасних викликів та загроз у сфері фінансового контролю та моніторингу.

Метою статті є здійснення системного аналізу міжнародного законодавства у сфері протидії легалізації майна, одержаного злочинним шляхом.

Як вже було зазначено, ефективна протидія легалізації (відмиванню) майна та фінансуванню тероризму національними фінансовими та правоохоронними органами неможлива без міжнародного співробітництва. Співробітництво України з окреслених питань реалізується в межах співпраці з такими міжнародними організаціями, як Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF), Комітет експертів Ради Європи з оцінки

заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL), Базельський комітет з питань банківського нагляду (BCBS), Егмонтська група підрозділів фінансової розвідки світу, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд (IMF), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та ін. На вказані міжнародні організації та регіональні групи покладені функції із забезпечення процесу імплементації в національні законодавчі акти країн-учасниць міжнародних норм у сфері протидії легалізації «брудного» майна та їх практичної реалізації. На сьогодні провідну роль у цьому процесі відіграв FATF. У 1990 році FATF було видано Сорок рекомендацій, що були призначені для забезпечення плану дій, необхідних для боротьби з відмиванням грошей (востаннє оновлені в листопаді 2023 року), які згодом були доповнені ще дев'ятьма спеціальними рекомендаціями щодо боротьби з фінансуванням тероризму. Зазначені Рекомендації закріпили необхідність визначення країнами переліку та ознак операцій, пов'язаних з легалізацією злочинних доходів, запровадження правил ідентифікації клієнтів та моніторингу інформації, створення в країнах уповноважених органів, відповідальних за боротьбу з легалізацією майна тощо. Приміром, згідно з Рекомендацією № 3 про злочин «Відмивання коштів» визначено обов'язок країн криміналізувати відмивання коштів на основі положень Віденської Конвенції 1988 року [4] та Палермської Конвенції 2000 року [5]. Рекомендація закріпила підходи до опису предикатних злочинів (або шляхом посилання на усі злочини, або шляхом встановлення певного порогу, прив'язуючись до категорії серйозних злочинів чи з таким видом покарання, як позбавлення волі). Предметом злочину пропонується визнавати будь-який тип майна, незалежно від його вартості, яке прямо або опосередковано одержане злочинним шляхом. Також наголошується на необхідності поширення заходів кримінальної відповідальності на юридичних осіб (у разі відповідності такої практики принципами національного законодавства) [6]. Зазначені міжнародні стандарти FATF мають рекомендаційний характер, однак країни добровільно дотримуються дисципліни багатостороннього моніторингу і взаємного контролю, оскільки їх невиконання може призвести до значних ускладнень фінансового характеру.

Базельський комітет з питань банківського нагляду (BCBS) є основним органом, що встановлює глобальні стандарти в сфері банківського регулювання та нагляду. Стандарти в сфері боротьби з відмиванням коштів визначені насамперед в таких документах Комітету, як Основні принципи ефективного нагляду 1997 року, «Базель I» 1988 року, «Базель II» 2004 року, «Базель III» 2011 року та «Базель IV», Належне управління ризиками, пов'язаними з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму 2020 року тощо [7]. Окремо слід виділити Вольфсбергську Групу (Wolfsberg Group) – асоціацію міжнародних банків, метою роботи якої є розробка основ та рекомендацій щодо управління ризиками фінансових злочинів [8]. Розроблені цією Групою Загальні директиви з протидії відмиванню доходів в приватному банківському секторі (Вольфсбергські принципи) 2000 року, які визначили вимоги щодо ідентифікації клієнтів, у тому числі

бенефіціарних власників, алгоритму дій при виявленні підозрілих обставин тощо, були імплементовані у законодавство багатьох країн [9].

Вперше поняття легалізації (відмивання) злочинних доходів у міжнародній практиці було сформульовано у Віденській конвенції ООН «Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин» від 19 грудня 1988 року, яка стала основою для створення та подальшого розвитку міжнародного законодавства щодо протидії легалізації злочинних доходів. Так, ст. 3 Конвенції закликала сторони визнати кримінальними злочинами наступні умисні дії: конверсію або переведення власності, якщо відомо, що така власність отримана внаслідок правопорушення, з метою приховання або утаювання незаконного джерела власності, приховання або утаювання справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, справжніх прав стосовно такої власності або її належності, а також придбання, володіння або використання такої власності. У якості покарання Конвенцією пропонується застосовувати «тюремне ув'язнення або інші види позбавлення волі, штрафні санкції і конфіскації» [4].

Викладені у Віденській конвенції положення щодо протидії легалізації набули розвитку у Конвенції Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» 1990 року (Страсбурзька Конвенція). Насамперед це стосується суб'єктивних ознак складу злочину легалізації: «правопорушник: а) повинен був припускати, що власність є доходом; б) діяв з метою одержання прибутку; с) діяв з метою сприяння продовженню злочинної діяльності». Згідно зі ст. 1 «доходи» були визначені як будь-яка економічна вигода, набута злочинним шляхом; поняття «власність» включило власність будь-якого виду, матеріальну власність чи власність, виражену в правах, рухоме чи нерухоме майно і правові документи або документи, які підтверджують право на таку власність чи частку в ній; а до «предикатного злочину» було віднесено всі кримінальні злочини, в результаті яких виникли вказані злочинні доходи [10]. У цілому Страсбурзька конвенція стала фактично першим міжнародним документом, спрямованим безпосередньо на протидію відмиванню злочинних доходів, забезпечивши уніфікацію законодавства в цій сфері. Головним можна назвати те, що вона зобов'язала держави криміналізувати легалізацію (відмивання) доходів, одержаних від більшості злочинних діянь, і дозволила конфіскувати такі доходи [11, с. 115].

У 1995 році Рада Європи, задля полегшення процесу імплементації антилегалізаційного законодавства до національних правових систем, розробила Типовий закон про відмивання грошей, отриманих від наркотиків, який містив рекомендації щодо створення механізмів правового регулювання. Приміром, ст. 20 Частини III «Санкції» містила такий варіант конструювання правової норми щодо встановлення відповідальності за легалізацію злочинних доходів: «Караються позбавленням волі від ... до ... та штрафом у розмірі від ... до ... або будь-якою однією з цих мір покарання особи, які (варіант; навмисно) конвертують або переказують кошти або власність, отримані, прямо або опосередковано, від незаконного обігу наркотичних засобів,

психотропних речовин або прекурсорів, з метою або приховування, або утаювання незаконного джерела цієї власності чи засобів, або надання допомоги будь-якій особі, яка бере участь у скоєнні одного з правопорушень, з тим щоб вона могла ухилитися від юридичної відповідальності за свої діяння...». Крім того у Типовому законі врегульовувалось питання про настання відповідальності за замах на злочин, а також співучасть у злочині, насамперед, пособництво [12].

Декларація ООН про злочинність та громадську безпеку від 12 грудня 1996 року, акцентувавши увагу на необхідності посилення боротьби з транснаціональними потоками доходів від злочинної діяльності, підкреслила обов'язковість ведення належної звітності фінансовими та суміжними установами держав-членів та, у відповідних випадках, подання інформації про підозрілі угоди, забезпечення прийняття ефективних законів та процедур, що дозволяють вилучати та конфіскувати доходи від небезпечної транснаціональної злочинної діяльності, а також визнала необхідність обмежити застосування законів, що стосуються банківської таємниці, стосовно злочинних операцій (ст. 8) [13]. Ці положення знайшли розвиток у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятої резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року, у ст. 6 якої «Криміналізація відмивання доходів від злочинів» було викладено доволі детальний перелік умисних діянь, що підпадали під визначення легалізації. У якості заходів боротьби з відмиванням коштів пропонувалося встановлювати «всеосяжний внутрішній режим регулювання та нагляду щодо банків, небанківських фінансових установ та інших вразливих органів, ... причому такий режим ґрунтується на вимогах щодо ідентифікації особи клієнта, ведення звітності та надання інформації про підозрілі угоди». Ст. 12 регламентувала застосування конфіскації та арешту щодо предмета злочину, а також його засобів та знарядь. Серед заходів попередження транснаціональної організованої злочинності державам запропоновано сприяти розробці стандартів та процедур, призначених для забезпечення сумлінності у роботі публічних та приватних організацій, зокрема, кодексів поведінки; створення можливості позбавлення за рішенням суду або іншими належними способами на розумний період осіб, засуджених за визначені Конвенцією злочини, права обіймати посади керівників юридичних осіб; створення національного реєстру осіб, позбавлених права обіймати посади керівників юридичних осіб, тощо [5].

Ще одним важливим кроком у протидії легалізації (відмиванню) кримінальних доходів, насамперед в аспекті запобігання цим злочинам, стало прийняття Конвенції ООН проти корупції 31 жовтня 2003 року. Так, Конвенція закріпила ключові профілактичні заходи (ст. 14), зокрема: внутрішній режим регулювання та нагляду щодо банків та небанківських фінансових установ, насамперед, ідентифікація особи клієнта та власника-бенефіціара, ведення звітності та надання повідомлень про підозрілі угоди; співпраця органів, що ведуть боротьбу з відмиванням коштів, та обмін інформацією на національному та міжнародному рівнях; заснування підрозділу з фінансової оперативної інформації, що стосується можливих випадків відмивання коштів; вимоги до фізичних та юридичних осіб повідомляти про транскордонні

перекази значних обсягів готівкових коштів тощо. Окремо Конвенція визначила комплекс заходів щодо запобігання переказам доходів, здобутих злочинним шляхом, та їх виявлення (ст. 52), а також заходів щодо безпосереднього повернення майна (ст. 53). У ст. 23 «Відмивання доходів від злочинів» було сформульовано визначення легалізації, у цілому аналогічне за змістом поняттю цього злочину, яке було наведене у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року [14]. Не зазнало особливих змін і визначення легалізації, закріплене у Конвенції Ради Європи Про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності та про фінансування тероризму від 16 травня 2005 року (Варшавська Конвенція). Згідно зі ст. 9 до «злочинів, пов'язаних з відмиванням» віднесено: конверсію або передачу «брудного» майна; приховування такого майна або приховування дійсної природи, походження, місцезнаходження, розміщення, руху майна або прав на нього; придбання, володіння або використання майна; участь, співучасть або змова у скоєнні або замаху на скоєння та надання допомоги, підбурювання, сприяння або консультивання у скоєнні будь-якого із злочинів, встановлених відповідно до цієї статті. Ст. 13 встановила вимогу про вжиття сторонами законодавчих та інших необхідних заходів зі створення всеосяжного національного моніторингового режиму щодо запобігання відмиванню грошових коштів, з урахуванням наявних міжнародних стандартів, включаючи, зокрема, рекомендації FATF [15].

Надалі положення міжнародного законодавства щодо протидії відмиванню злочинних доходів знайшли розвиток у Рамкових рішеннях ЄС (зокрема, Рамковому рішенні 2005/212/ЮВС про конфіскацію доходів, засобів і власності, одержаних злочинним шляхом, від 24 лютого 2005 року [16]) та Директивах про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму, зокрема, Директиві 2005/60/ЄС від 26 жовтня 2005 року, Директиві (ЄС) 2015/849 від 20 травня 2015 року та Директиві (ЄС) 2018/843 від 30 травня 2018 року, кожна з яких доповнювала та удосконалювала попередню. В останній Директиві Європейський Парламент та Рада наголосили на необхідності подальшого збільшення прозорості економічного та фінансового середовища ЄС, а також потреби забезпечення правильної імплементації правил протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму зобов'язаними суб'єктами. Було акцентовано увагу на проблемі анонімності віртуальних валют, що відкриває можливості їх протиправного використання у злочинних цілях. Визначено, що для протидії ризикам, пов'язаним з анонімністю (наразі значна частина середовища віртуальної валюти залишається такою), національні органи фінансової розвідки повинні мати змогу отримувати інформацію, що дозволятиме їм пов'язувати адреси віртуальних валют з особою їх власника. У цілому Директивою рекомендовано здійснення таких заходів щодо протидії відмиванню грошей і фінансуванню тероризму: проведення компетентними органами моніторингу використання віртуальних валют та забезпечення ефективного здійснення фінансових розслідувань у цій сфері; забезпечення найширшого діапазону міжнародної співпраці

органів фінансової розвідки у зв'язку з відмиванням грошей та пов'язаними предикатними злочинами відповідно до рекомендацій FATF та принципів Егмонтської групи; здійснення безпечної віддаленої чи електронної ідентифікації фізичних і юридичних осіб; забезпечення більшої прозорості фінансових транзакцій корпоративних та інших юридичних осіб, а також трастів; створення реєстрів з інформацією про бенефіціарних власників тощо [17]. Підводячи підсумок, можна сказати, що проаналізовані міжнародні документи стали основою для створення системи антилегалізаційного законодавства та орієнтиром для його подальшого розвитку. Управління ООН з наркотиків та злочинності (УНЗ ООН), визначаючи Стратегію роботи на 2021-2025 роки, наголосило на необхідності розвитку національних систем законодавства та кримінального правосуддя щодо боротьби з відмиванням кримінальних доходів. Підвищення ефективності кримінального правосуддя в цій сфері має відбуватись за рахунок таких заходів: зміцнення потенціалу в галузі проведення фінансових розслідувань щодо виявлення доходів від злочинної діяльності; координації державних програмних ініціатив щодо боротьби з незаконними фінансовими потоками; надання державам-членам підтримки у відстеженні, арешті, заморожуванні, конфіскації та поверненні активів тощо. Особлива увага приділена необхідності сприяння впровадженню новаторських методів міжнародного співробітництва, насамперед, з міжнародними та регіональними фінансовими установами у галузі протидії відмиванню грошей та повернення активів. Тісна взаємодія має покращити колективне розуміння незаконних фінансових потоків та закласти міцну основу для боротьби з ними [18].

Отже, здійснення системного аналізу міжнародного законодавства у сфері протидії легалізації злочинних доходів дозволило дійти таких висновків:

1. Міжнародне антилегалізаційне законодавство відзначається уніфікованістю, що підтверджує факт налагодженості міждержавного співробітництва у протидії відмиванню доходів. Положення міжнародних правових актів узгоджуються між собою і, незважаючи на певні розбіжності, не містять принципових суперечностей.

2. При описі об'єктивних та суб'єктивних ознак легалізації як злочинного діяння в аналізованих правових актах використовується стандартизований підхід, і у цілому він зводиться до наступного: а) предметом злочину пропонується визнавати будь-який тип майна, незалежно від його вартості, яке прямо або опосередковано одержане злочинним шляхом; б) до предикатних злочинів закликається відносити найширше коло основних правопорушень; в) об'єктивна сторона легалізації охоплює конверсію або передачу, приховування майна або дійсної природи, походження, місцезнаходження, розміщення, руху майна або прав на нього, а також придбання, володіння або використання майна; г) підкреслюється необхідність встановлення суб'єктивних ознак складу злочину («усвідомлення, наміру або мети») через об'єктивні обставини. У якості покарання пропонується застосовувати тюремне ув'язнення або інші види позбавлення волі, штрафні санкції і конфіскації. При цьому наголошується на необхідності поширення заходів відповідальності на юридичних осіб (у разі

відповідності такої практики принципами національного законодавства).

3. Щодо заходів запобігання легалізації злочинних доходів, то найбільш цікавими та перспективними з точки зору їх потенційного запозичення видаються такі: розробка стандартів, призначених для забезпечення сумлінності у роботі публічних та приватних організацій, зокрема, кодексів поведінки; створення відповідних національних реєстрів, насамперед, реєстру осіб, позбавлених права обіймати посади керівників юридичних осіб у зв'язку з їх засудженням за легалізацію, та реєстру з інформацією про бенефіціарних власників; запровадження механізму проведення компетентними органами моніторингу використання віртуальних валют та ін.

Джерела та література:

1. Звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Генеральна прокуратура України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>.

2. Golovkin, B., & Marysyuk, K. Foreign experience in countering (preventing) organized crime in the financial system: Special law enforcement bodies and strategic priorities. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2019. Vol. 5, No. 3. P. 25–36. doi: 10.30525/2256-0742/2019-5-3-25-36.

3. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 16 березня 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text.

5. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml.

6. The FATF Recommendations / FATF. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/topics/fatf-recommendations.html>.

7. Basel Committee on Banking Supervision Publications. URL: <https://www.bis.org/bcbs/publications.htm?m=2566>.

8. Global banks: global standards / The Wolfsberg Group. URL: <https://www.wolfsberg-principles.com>.

9. Загальні директиви з протидії відмиванню доходів в приватному банківському секторі (Вольфсбергські принципи) від 30 жовтня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_688#Text.

10. Конвенція про відмивання, пошук та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, від 8 листопада 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text.

11. Дудоров О.О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України: монографія. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

12. Типовий закон Ради Європи про відмивання грошей, отриманих від наркотиків, від 1 січня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_141#Text.

13. Декларація ООН про злочинність та громадську безпеку, прийнята резолюцією 51/60 Генеральної Асамблеї від 12 грудня 1996 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/crime.shtml.

14. Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml.

15. Конвенція Ради Європи Про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності та про фінансування тероризму від 16 травня 2005 року. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=198>.

16. Рамкове рішення 2005/212/ЮВС про конфіскацію доходів, засобів і власності, одержаних злочинним шляхом, від 24 лютого 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-05#Text.

17. Директива (ЄС) 2018/843 Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму від 30 травня 2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_010-18#Text.

18. Стратегія Управління ООН з наркотиків та злочинності (УНЗ ООН) на 2021-2025 роки. URL: https://www.unodc.org/res/strategy/full-strategy_html/full-strategy_RU.pdf.

PRAWNOMIĘDZYNARODOWE ASPEKTY PRZECIWDZIAŁANIA LEGALIZACJI (PRANIU) DOCHODÓW POCHODZĄCYCH Z PRZESTĘPSTW

Artykuł poświęcony systemowej analizie ustawodawstwa międzynarodowego w zakresie przeciwdziałania legalizacji (praniu) dochodów pochodzących z przestępstw, w szczególności jego aspektów prawnokarnych, co pozwoliło autorowi na sformułowanie szeregu wniosków i rekomendacji. Autor stwierdza, że międzynarodowe antylegalizacyjne ustawodawstwo jest wystarczająco ujednoczone, przepisy aktów prawnych są wzajemnie spójne i nie zawierają pryncypialnych sprzeczności, w szczególności w zakresie opisu obiektywnych i subiektywnych cech legalizacji. Zwrócono również uwagę na środki zapobiegające legalizacji oraz przedstawiono uogólnioną listę przedsięwzięć, które mogą wywoływać zainteresowanie w kontekście dostosowania ustawodawstwa krajowego do międzynarodowych standardów prawnych.

Słowa kluczowe: standardy międzynarodowe; legalizacja; odpowiedzialność karna; mienie uzyskane za pomocą środków przestępczych; implementacja; przedmiot przestępstwa.

INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF COMBATING THE LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROPERTY OBTAINED THROUGH CRIMINAL MEANS

The article is dedicated to a systematic analysis of international legislation aimed at combating the legalization (laundering) of property acquired through criminal means, with a specific focus on its criminal legal aspects. This analysis has enabled the formulation of various conclusions and recommendations. The article underscores that effective countermeasures against the legalization of criminal proceeds hinge on international cooperation, a context within which the Ukrainian system of legal norms has evolved. It has been established that international anti-legalization legislation is sufficiently harmonized, with provisions of legal acts being mutually agreed upon and devoid of fundamental contradictions, particularly in the description of objective and subjective signs of legalization. The article also highlights measures to prevent legalization, which are relevant in the context of aligning national legislation with international legal standards. These measures include creating a register of beneficial owners, developing standards to ensure integrity in the operations of public and private organizations, and introducing a mechanism for monitoring the use of virtual currencies, among others.

Keywords: international standards; legalization; criminal liability; property obtained by crime; implementation; the subject of a criminal offense.

